

TESAM STRATEJİ

Akademik Aktüel Dergi | Haziran 2023 | Sayı 7 | ISSN: 2980-0498

TÜRK DÜNYASI DOSYASI

Türk Dünyasının Önemi ve Türk Birliği

Dr. M. İlyas Bozkurt

ABD'nin Ukrayna Savaşı Sonrası Rusya'ya Karşı Politikası ve Avrasya Türk Dünyası

Prof. Dr. Hasan Köni

Türkiye'nin Türk Devletleri ile Sosyo-Ekonomik İlişkilerin Gelişim Seyrine Bakış

Prof. Dr. Mehmet Yüce

Dünya İnşası Süreci ve Türk Dünyası Adalet Keneşi (TÜDAK) Teklifi

Prof. Dr. Mehmet Akif Okur

M. İlyas Bozkurt-Hasan Köni-Mehmet Yüce-Mehmet Akif Okur-Mehmet Evkuran-Mevlüt Uyanık
Ebulfez Süleymanlı-Burak Küntay-Kürşat Yıldırım-Veyis Güngör-İlsur Nafikov-Arzu Al
Levent Ersin Orallı-Hakan Arıdemir-Oktay Özgül-Mehmet Emin Erendor-Murat Jane

Binamız 2018 yılında yapılmış olup, 2019 yılından beri faaliyet göstermektedir. **SON DEPREM YÖNETMELİĞİNE UYGUNDUR.**

Zeynepi bir başlangıç için...

Eyüpsultan Pierre Loti Kampüsü

ERKEN KAYITLARIMIZ DEVAM EDİYOR

Anaokulu•

İlkokul•

Ortaokul•

Anadolu Lisesi•

Fen Lisesi•

 www.safakokullari.com

 0(850) 420 6585

Eyüpsultan Pierre Loti Kampüsü

Merkez Mh. Zeynep Hatun Sk. A blok No.6 Eyupsultan/ istanbul

 **Ş A F A K
OKULLARI**

AKADEMİSYENLERE ÖZEL

YARINI BİLEMEYİZ...

BÜTÇE DOSTU
KAMPANYA...

%30'a

VARAN
İNDİRİM

- ✓ TRAFİK
- ✓ KASKO
- ✓ SAĞLIK

0(216) 576 2 576
0(541) 213 58 06
www.happysigorta.com

Küçükbakkalköy Mh.
Şerifali Cd. N:7-9 D:2
Ataşehir/ İSTANBUL

Happi
Life Sigorta

TESAM Adına İmtiyaz Sahibi
Dr. Yıldırım Deniz

Editör
Muhammet Aydoğan

Yardımcı Editör
Ferzan Taşınar

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Hasan Kõni
Prof. Dr. Deniz Ülke Arıboğan
Prof. Dr. Veysel Bozkurt
Prof. Dr. Talat Canbolat
Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel
Prof. Dr. Ahmet Nohutçu
Prof. Dr. Kürşat Yıldırım
Doç. Dr. Arzu Al
Doç. Dr. Levent Ersin Oralli

Tasarım

www.rmgmedya.com

Adres
TESAM Küçükbakkalköy Mah. Kayışdağı Cad.
No: 111
Ataşehir / İstanbul

Tel & Fax
0216 461 00 47

Mail
tesamstrateji@tesam.org.tr

ISSN: 2980-0498

Web
www.tesam.org.tr

TESAM'ın aylık aktüel akademik yayınıdır.
Dergide yer alan bilgi ve değerlendirmeler sadece bölüm yazarlarının görüşlerini ifade etmektedir.

© 2023 TESAM

Dergideki tüm yazıların telif hakları TESAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar ve yararlanma dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayınlanamaz.

Editörden

Türk dünyası, köklü tarihi, zengin kültürel mirası, geniş coğrafyası ve stratejik konumu ile tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Farklı coğrafyalarda yaşayan, ancak aynı kökenden gelen Türk topluluklarının varlığı, dilleri, değerleri ve ortak kültürleri, bu dünyayı güçlü bir bağla birleştirir. Bu bağ, sadece karşılıklı anlayışı ve birlikteliği pekiştirmekle kalmaz, aynı zamanda Türk dünyasının bölgesel ve küresel önemini de belirler. Bugün, demografik yapısı ve ekonomik potansiyeli ile Türk dünyası, global arenada önemli bir rol oynamaktadır.

Birlik ve bütünlük kavramları genellikle belirli bir dil, düşünce ve hedefler etrafında oluşur. Ancak, çeşitlilik ve farklılıkların bir arada bulunduğu coğrafyalarda, bu daha karmaşık bir hal alabilir. Türk dünyası, tam bu noktada eşsiz bir potansiyele sahip. Türkçe'nin benzerliği, paylaştığımız tarihsel ve kültürel değerler ve ortak hedeflerin takip edilmesi, Türk dünyasının küresel düzeyde daha etkin bir aktör olmasını mümkün kılabilir.

Bu konuda Türk dünyasının önde gelen düşünürlerinden İsmail Gaspralı'nın fikirleri, halen güncelliğini koruyor. Gaspralı, birlik ve bütünlüğün, dili, kültürü ve tarihinde bulunan ortak değerler etrafında inşa edilebileceğine inanmış bir isimdi. Gaspralı'nın vurguladığı gibi, Türk dünyasının küresel düzeyde daha etkin bir aktör olabilmesi için birlik ve bütünlük çabaları, çeşitlilik ve farklılıkla birlikte ele alınmalı ve bu değerler etrafında bir sinerji oluşturulmalıdır.

TESAM olarak, Türk dünyasının önemini sürekli gündeme getirmeye, bu alandaki bilincin artmasına katkıda bulunmaya ve Başkanımız Sayın İlyas Bozkurt'un öncülüğünde, Türk dünyasında birlik ve bütünlük idealiyle yürüdüğümüz yolda ilerlemeye devam ediyoruz. Bu çabaların bir yansıması olarak, TESAM STRATEJİ'nin bu sayısını Türk Dünyası'na ayırdık.

Özel sayımızda yer alan makaleler, Türkiye ve Türk devletleri arasındaki sosyo-ekonomik ilişkilerin gelişim seyri, İkinci Karabağ Savaşı'nın Türkiye - Azerbaycan ekonomik ilişkisine etkisi, Türkiye-Türk dünyası ilişkilerinde Zengezur Koridoru'nun önemi gibi konular üzerine odaklanmaktadır. Bu konular, Türk dünyasının birleşmesinin ve işbirliğinin ne kadar önemli olduğunu vurgular niteliktedir.

Bu özel sayıda, Türk dünyasının birliği ve geleceği hakkında çeşitli alanlarda ele alınan konulara yer verdik. Bunlar arasında; Türk dünyası araştırmalarında ideoloji ve yöntem sorunu, Türk devletleri ile Türkiye'nin sosyo-ekonomik ilişkilerinin gelişim seyri, ABD'nin Ukrayna Savaşı sonrası Rusya'ya karşı politikası ve Türk dünyası, günümüz ekopolitik gelişmeler ışığında Türkiye ve Türk dünyası gibi konulara değinen makaleler bulunuyor. Bilgi toplumu açısından Türk cumhuriyetlerinde üniversitelerin mevcut durumu ve sorunları, Orta Asya su sorununda tartışmalı akarsu: Amu Derya, gibi alanlarda da değerlendirmeler sunulmaktadır.

Umarız ki bu sayıyı okurken, Türk dünyasına dair daha derin bir anlayış kazanır ve farklı bakış açlarına sahip olursunuz. Bu yolculuğunuzda keyifli okumalar dileriz.

Muhammet Aydoğan

Editör

İçindekiler

7

Türk Dünyası'nın Önemi ve Türk Birliği
Dr. M. İlyas Bozkurt

14

ABD'nin Ukrayna Savaşı Sonrası Rusya'ya Karşı Politikası ve Avrasya Türk Dünyası
Prof. Dr. Hasan Köni

20

Türkiye'nin Türk Devletleri ile Sosyo-Ekonomik İlişkilerin Gelişim Seyrine Bakış
Prof. Dr. Mehmet Yüce

26

Dünya İnşası Süreci ve Türk Dünyası Adalet Keneşi (TÜDAK) Teklifi
Prof. Dr. Mehmet Akif Okur

28

Türk Dünyası Araştırmalarında İdeoloji ve Yöntem Sorunu
Prof. Dr. Mehmet Evkuran

34

Günümüz Eko-Politik Gelişmeler Işığında Türkiye ve Türk Dünyası
Prof. Dr. Mevlüt Uyanık

39

Bilgi Toplumu Açısından Türk Cumhuriyetlerinde Üniversitelerin Mevcut Durumu ve Sorunları
Prof. Dr. Ebulfez Süleymanlı

43

ABD'deki Türk Toplumunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi
Prof. Dr. Burak Küntay

46

Çin-Türkistan İlişkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme
Prof. Dr. Kürşat Yıldırım

50

Aziz Sancar'dan Avrupa Türklerine Mesaj...
Veyis Güngör

52

Türk Dünyası Merkezlerinden Biri Olan İdil-Ural Bölgesinde Milli Kimlik Meselesi
Doç. Dr. İlsur Nafikov

55

İkinci Karabağ Savaşı'nın Türkiye – Azerbaycan Ekonomik İlişkisine Etkisi
Doç. Dr. Arzu Al

58

Türk Dünyasında Entegrasyon Mücadelesi
Doç. Dr. Levent Ersin Orallı

60

Orta Asya Su Sorununda Tartışmalı Akarsu: Amu Derya
Doç. Dr. Hakan Arıdemir

64

Türk Birliğine Adım Adım (Eğitim Diplomasisi)
Doç. Dr. Oktay Özgül

68

Türk Dünyasının Kangreni Sınır Sorunları: Kırgızistan-Özbekistan Sınır Sorunu
Doç. Dr. Mehmet Emin Erendor

71

Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinde Zengezur Koridoru'nun Önemi
Dr. Murat Jane

TÜRK DÜNYASI'NIN ÖNEMİ VE TÜRK BİRLİĞİ

Türk Dünyası, etnik köken bakımından Türklük soyuna dayandırılan, Türk kültürünü ve dillerini sahiplenen tüm insan topluluklarını ifade etmek üzere kullanılan bir tabirdir.

Dr. M. İlyas Bozkurt

Bu konu Türk milliyetçilerinin 100 yılı aşkın bir süredir üzerine çalıştığı, Türkiye'nin ise son 6-7 yıldır gündemine aldığı bir husustur.

ULUSLARARASI SİSTEMİN GENEL PROJEKSİYONU

Konuyu irdelemeden önce bir durumu belirtmek gerekir. Dünyada konjonktürel olarak aralıklarla siyasi jenerasyonlar gelişmektedir. Örneğin I. Dünya Savaşı'ndan önce imparatorluklar hâkim olup I. Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorluklar yıkılmış ve yerlerine ulus devletler kurulmuştur. Yani büyük imparatorluklar parçalanarak küçük ulus devletlerine dönüşmüştür.

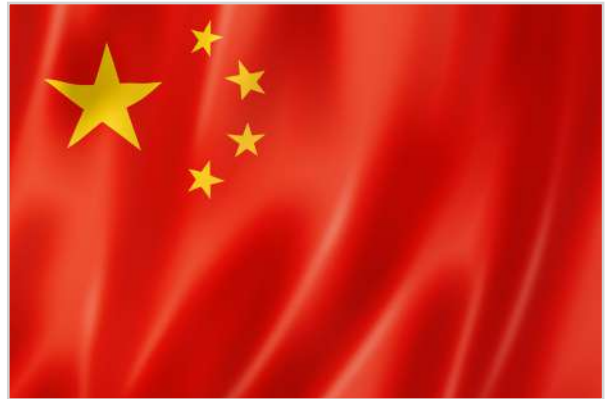
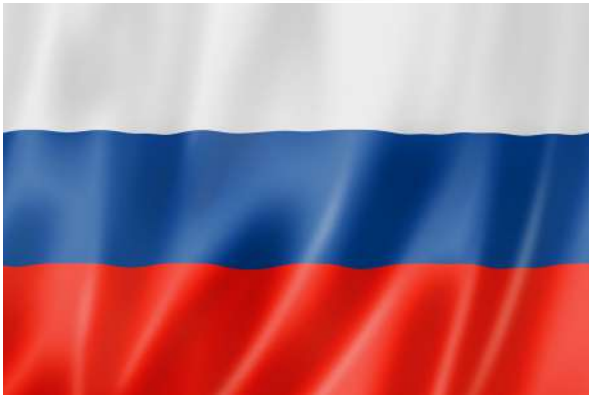
II. Dünya Savaşı'ndan itibaren çıkan olaylarla birlikte dünyada bazı gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerin en önemlisi de Bilişim Devrimidir. Bilgisayar, 1980'lerden sonra günlük hayatta kullanılabilir şekilde önce ABD'de, sonra Avrupa'da, 1990'lardan itibaren de Türkiye'de satışa başlamasıyla beraber hayatımıza girmeye başlamıştır. 2000'li yılların başında internet hayatımıza girerken 2018 gibi de yapay zekâ hayatımıza girmiştir. Bilişim Devrimi adım adım gerçekleşirken hayatın tüm alanlarında çok büyük farklılıklar yaratmıştır. Bu devrim aynı zamanda yönetim şekillerinde de çok büyük kolaylıklar sağlamıştır. Örneğin bilgisayarın olmadığı 1980 öncesinde nüfus, sicil, mülk gibi birçok kayıt gerektiren mesele defterlerle, sürdürmesi ve tutulması zorlu arşivlerle tutulmuş, bu da mali güce ve emek gücüne mal olmuştur. Bürokrasinin

bu kadar güçlü ve yaygın olduğu devlet yapılarında bilgisayarın olmadığı bir çağı yani 1980 öncesini düşünecek olursak devlet yönetimi, idari ve mülki yönetimler daha çok emek ve kas gücü gerektirdiğinden süreç daha zor olmuştur. Bu yüzden devlet; valilikler, kaymakamlıklar, il teşkilatları, ilçe teşkilatları şeklinde teşkilatlanmak zorunda kalmıştır. Örneğin il sağlık müdürlüğü tüm ilçelere ve bucaklara kadar teşkilatlanmak zorunda kalmış ve ağır bir bürokrasi ve yavaş işleyen bir yapı oluşmuştur.

Devletler, yukarıda bahsi geçen meselelere karşı birtakım çözümler geliştirmiştir. Bu çözüm arayışında, merkezi sistemden eyalet sistemine doğru ya da güçlendirilmiş yerel yönetimler sistemine kayma mecburiyeti doğmuştur. Merkezi sistemin gücünü eyaletlere doğru aktardığınız zaman gücün yerelde toplanması yani bir tür derebeylikler oluşması riski ortaya çıkmıştır. Bu da merkezi yönetimin ve devlet otoritesinin tehlikeye girmesi anlamına gelmektedir. Tarih boyunca devletler bu iki açmazın arasında gidip gelmiştir. Mecburen yetkilerini eyaletlere veya derebeylerine ya da krallara bıraktıklarında güçlü feodal beylerle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Yetkileri merkeze çektiklerinde ise devletin yönetim sisteminin ağırlaşmasından meydana gelen bir hantallığın altında kalıp zarar görmüştür.

Bilişim Devrimiyle beraber devlet yönetimi de kolaylaşmıştır. Bu yüzden devleti devlet yapan askeriye, mülkiye, maliye ve adliye gibi sistemlerin tamamını merkezde tutarak çok daha büyük coğrafyaları yönetebilme kabiliyeti gelişmiştir. Bu durum, dünyada

1 Dr. M. İlyas Bozkurt, TESAM Başkanı.

yepyeni bir yönetim tarzını yeniden gündeme getirmiştir. Bu duruma örnek olarak şu idari yönetimler gösterilebilir:

Avrupa Birliği: Yüzyıllardır süren Avrupa'yı birleştirme hayali, bir türlü ilerlemeyen, gerçekleştirilemeyen bir durumdayken 1980'lerde tekrar gündeme gelmiştir. 1990'larda daha da hızlanmıştır. 2000'lerde AB ülkeleri ortak paralarını basmaya başlamıştır. Gümrükleri ve pasaportları kaldırıp 28 devletten oluşan bir imparatorluk, bir birleşik devletler modeline geçilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri: ABD, 50 eyalet ve 1 federal bölgenin bir araya gelmesinden oluşan bir devlet yapılanmasına sahiptir.² ABD yönetiminde çok sıkıntı yaşamış ve hâlâ güçlü ve sorunlu eyaletler yer almaktadır. Bu sorunları çözmek adına bilişim teknolojisinin faydalarından ABD de yararlanmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya

² "Amerika Birleşik Devletleri Ülke Bülteni", Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 03. 2012, <https://www.deik.org.tr/uploads/deik-amerika-birlesik-devletleri-ulke-bulteni-mart-2012.pdf>.

Federasyonu: Çin, 23 eyalet, 5 özerk bölge, 4 belediye ve 2 idari bölgeden (Hong Kong ve Makao (Macau)) oluşan toplam 34 idari birime ayrılmıştır.³ Rusya Federasyonu 21 cumhuriyet, 9 eyalet (Kray), 46 bölge (Oblast), 2 federal statüye sahip şehir (Moskova ve St. Petersburg), 5 özerk bölgeden (Avtonomnaya Oblast/Avtonomnyy Okrug) oluşan 83 idari birimli bir federasyondur.⁴

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur ki, dünyadaki tüm büyük güçler birleşmekte, bir araya gelmektedir. Bu devletler coğrafyalarını genişletmeye, nüfuslarını büyütme ve özellikle enerji kaynakları açısından daha zengin, daha güçlü bir birlikteliğe ulaşmaya çalışmaktadır. Yukarıda izah edildiği üzere dünyayı yöneten, dünya siyasetine yön verenler güçlerin,

³ Deniz Taşkın, "Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 13, S. 50 (2014), s. 190.

⁴ "Rusya Federasyonu'nun Siyasi Görünümü", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (20.06.2023), <https://www.mfa.gov.tr/rusya-siyasi-gorunumu.tr.mfa>.

birleşik kuvvetlerden oluşan güçlü devlet ve idari yapılara sahip olduğunu görüyoruz.

Dünyada yönetilenler, yön verilenler ise tam aksine bölünmektedir. Örneğin Irak Savaşı'ndan önce Arap dünyasında 13 devlet vardı. Küresel güçler doğrudan veya dolaylı olarak, Irak Savaşı'ndan sonra Irak'ı üçe bölmüştür. Bugün Suriye üçe, Libya ikiye bölünmüştür. Arap Yarımadası ve Afrika kısmını dahil ederek Ortadoğu'da şu an 28 devletin var olduğunu söylemek mümkündür.

Dünyayı yönetenler, dünyayı sömürenler, emperyalist güçler birleşirken bu güçler sömürdükleri coğrafyaları devamlı bölmektedir. Bölerken de iki tane önemli argümanları vardır. Bunlardan bir tanesi din ve mezhep unsuru, diğeri ise milliyet unsurudur. Bu unsurlar kullanılarak hedef ülkelerin parçalara ayrıldığını gözlemek mümkündür. Örneğin küresel güçler Irak'ı Şiiilerin bölgesi, Sünnilerin bölgesi ve Kürtlerin bölgesi diye üçe bölmüştür. Suriye'yi bölerken de Şii Arapların bölgesi, Kürtlerin bölgesi ve gövde olan Suriye yani Esad'ın elinde bulunan kısım olan Nusayri bölgesi olmak üzere üç bölgeye ayırmışlardır.

Buradan hareketle Türk Dünyası'nın bir sonuç çıkartması, bu durumda ilerlemeyi ve gelişmeyi kaçırmamak için bir hareket planı oluşturması, örneklerde olduğu gibi birleşerek büyümenin yolunu bulması gereklidir. Bu noktada Türk dünyası ve İslam dünyası olarak iki farklı tez bulunmaktadır.

İSLAM DÜNYASI'NIN BİRLEŞMESİ TEZİ

Tezlerin birincisi, İslam dünyası birleşsin tezidir. Türkiye'de akım ve jenerasyon olarak bir grup bunu savunmaktadır. Bu fikir akımı İslam dünyasının birleşmesi gerektiğini düşünmektedir. İslam dünyasının birleşmesi tezini savunanlara göre Irak'ın, Suriye'nin, Mısır'ın, Türkiye'nin bir araya geldiği bir İslam birliği kurulmalı hatta Fas, Tunus, Cezayir'e kadar genişletilmelidir. Buna ek olarak Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı döneminde kurulan D-8 Ekonomik İş birliği Teşkilatı projesi ile buna coğrafi olarak bize

komşu olmayan Uzakdoğu ve Güney Asya ülkeleri olan Endonezya ve Malezya gibi ülkeleri de dahil etmek suretiyle bir Büyük İslam Birliği kurma hayali ortaya konmuştur.

TÜRK DÜNYASI'NIN BİRLEŞMESİ TEZİ

İkinci bir proje ise Türk dünyasıyla birleşme projesidir. Yani Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Türkiye bir araya gelerek burada bir birlik oluşturabilir. Bu da devletin önünde olan, gündeminde olan bir tezdır. Devlet içinde olsun, sivilde olsun Türk dünyası hayranlarının, Türk dünyası sevdalılarının Türk dünyasının birleşmesi, her daim hayali ve arzusu olmuştur.

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE ÜYE OLMASI TEZİ

Bunların dışında Türkiye'deki bir diğeri tez ise Avrupa Birliği'ne üye olmak ve Avrupa Birliği'nin bir parçası olarak hareket etme tezidir.

Aslında Türkiye bu akımların hepsini denemiştir. Türkiye önce Avrupa Birliği alternatifini denemiş ve başvurusunu yapmıştır. Sonra Avrupa Birliği için adım adım seviyeleri aşmaya çalışmış fakat sonrasında Avrupa Birliği hem sivil hem devlet bazında hoş karşılanmayan değişiklikler istemiştir. Örnek olarak ihale yasaının değiştirilmesi, yargının daha bağımsız hale getirilmesi, sivil toplum örgütlerinin güçlendirilmesi, daha demokratik bir meclis, daha demokratik bir parlamento, daha demokratik bir anayasa gibi isteklerde bulunulmuştur. Bu gibi taleplerin ardından Türk kamuoyunda AB'ye karşı bir tepki oluşmuş ve bu alternatife yönelik beklentiler değişmiştir. Bu da Türk dış politikasında farklı eğilimlere zemin hazırlamıştır. Bu gibi gelişmeler Türkiye'yi Avrasya akımına da yöneltmiştir. Rusya merkezli, Çin ve İran temaslı bir birlikteliğin de son 5 yıldır gündemde olduğunu söylemek mümkündür.

TÜRK DÜNYASI'NIN BİRLEŞMESİNİN AVANTAJLARI

Tüm bu seçeneklerin SWOT analizinin sağlıklı yapılması, bu değerlendirmelerin neticesinde gidilecek birleşme yolunun rotasının sağlam bir biçimde oturtulması önemlidir. Bu durum bir tarafı tamamen tutup diğer tarafla ilişkilerin tamamen olumsuz seyretmesi anlamına gelmemelidir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün tüm bölge ve taraflarla tutunduğu "cihanda sulh" politikası örnek alınmalıdır.

Biz burada Türkdünyasının çok kritik bir yerde olduğunu düşünüyoruz. Eğer dünyada bir güç olarak bir güç merkezi olarak dünyada masaya oturmak istiyorsanız Asya'daki 3.5 kuvveti yani Çin, Rusya, Hindistan ve buçuk kuvvet olarak da İran'ı, Batı'da ise Avrupa Birliği'ni ve ABD'yi hesaba katmak gerekmektedir.

Eğer Türkiye olarak uluslararası sistemde önemli bir yer edinmek istiyorsak, 84 milyon nüfusla ve 2021 verilerine göre yıllık 819 milyar dolar GSYH⁵ ile, yıllık GSYH'si 20 trilyon dolar civarında olan, nüfusları yüz milyonları olan büyük güçlere karşı ayakta durmamız imkânsız gözükmektedir. Türkiye'nin tek başına bir üniter devlet olarak böylesine büyük güçlerin yer aldığı Uluslararası sistemde mücadeleye girmesi mümkün değildir. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri 2024 yılında askeri harcamalara 886 milyar dolar para ayırmayı planlamaktadır.⁶ Bunun yanında 84 milyonluk Türkiye'nin GSYH'si 819 milyar dolardır. Ülkenin tüm GSYH'si ABD'nin sadece askeri harcamalarına tekabül edecekken Türkiye'nin yalnız başına büyük bir konuma ulaşabilmesi oldukça

"Türk Birliği'ne dahil olan devletler varlıklarını korumalı aynı Avrupa Birliği'ndeki gibi bir üst çatı kurulmalıdır. Ortak bir para birimi, ortak bir kimlik olmalıdır."

imkânsız gözükmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin yakın zamanda yalnız başına bir üniter devlet olarak küresel çapta bir güç olmasının imkansız olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda bahsedilen gerekçelerden hareketle Türkiye'nin değerlendirebileceği en stratejik seçenek Türk dünyasının bir araya gelmesidir. Çünkü Türk dünyasıyla Türkiye'nin dil birliği, kültür birliği ve din birliği söz konusudur. Dini birliktelik noktası, bir Suudi Arabistan ile olan yakınlıktan ziyade, Hanifi-Maturidi çizgi olması münasebetiyle anlayış ve kültürel olarak da bir uyum içermektedir. Dolayısıyla Türk dünyasının bir araya gelmesi, bir güç olarak toparlanması demek, ortaya çok büyük bir küresel otoritenin ortaya çıkması demektir.

Bu söylemimiz rakamlar bazında da desteklenebilir. Dünyada yaşayan 250 milyona yakın Türkün 150 milyonu Orta Asya ve Türkistan bölgesinde yaşamaktadır.⁷ Buradan bakıldığı zaman bir Türk Birliği kurulursa Türkiye dahil 6 ülkeye, 4,75 milyon kilometre kare büyüklüğünde bir alana, 150 milyonluk bir nüfusa ulaşacaktır. Bu, yüzölçümü en büyük 7., nüfusu en kalabalık 9. gücün ortaya çıkması demektir.

Ekonomik olarak ise şu anki durumla 1,2 trilyon dolarlık bir potansiyel oluşmaktadır.⁸ Ancak buna doğal kaynakların birleşmesi, belli ithali ve ihraci ihtiyaçların kendi içinde çözülmesi eklenir ve nüfus dinamikleri gibi bileşenler de dahil edilirse ekonomik hacim hayli yükselmektedir. Burada da en rasyonel seçenek AB'de olduğu gibi her devletin kendi üniter ve bağımsız devlet yapısıyla katılması durumudur. Her devletin kendi yapısını ve kimliğini koruyarak bu birlikteliğe girmesi realizme ve rasyonaliteye en uygun

5 "Trading Economics", GDP, (20.06.2023), <https://tradingeconomics.com/country-list/gdp>.

6 "ABD 2024 savunma harcamalarına tarihinin en yüksek bütçesini ayırdı", Defensehere, 14.03.2023, <https://www.defensehere.com/tr/abd-2024-savunma-harcamalarina-tarihinin-en-yuksek-butcesini-ayirdi>.

7 "Dünyada Ne Kadar Türk Var?", 16.03.2021, <https://www.tdpb.org.tr/post/d%C3%BCnyada-ne-kadar-t%C3%BCrk-var>.

8 "Trading Economics".

yöntem olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu durum aynı zamanda Gürcistan ve Ermenistan gibi Türkiye ve Azerbaycanla iç içe olan ülkeleri de birlik dahiline katmayı, birlikteliği Türk etnisitesinden daha da güçlü ve büyük bir kalıba sokmayı mümkün kılacaktır. Buradan hareketle baktığımızda bu birleşmenin Türk kimliğinden de öteye daha barışçıl ve bütüncül bir yapıya dönüşmesi fikrini ortaya çıkaracaktır. Aynı zamanda birlikler içerisindeki farklı dini görüş ve inanışlar, olası radikalizmden koruyacaktır. Dikkat edilirse görülecektir ki Mardin, Hatay gibi Hristiyan, Yahudi, Türk ve Arapların yaşadığı şehirlerde hoşgörü oranı çok yüksektir. Sadece Türk, Müslüman ve Sünnilerin yaşadığı Erzurum gibi Konya gibi şehirlerdeki hoşgörü ve tolerans kapasitesiyle Hatay ve Mardin gibi şehirlerin hoşgörü kapasitesi aynı değildir. Bu yüzden birlik kurarken radikal davranılmamalı, mutlaka Ermenistan ve Gürcistan da birlik içerisine alınmalıdır.

Türk Birliği'ne dahil olan devletler varlıklarını korumalı, aynı Avrupa Birliği'ndeki gibi bir üst çatı kurulmalıdır. Ortak bir para birimi, ortak bir kimlik olmalıdır. Zamanla eğitim seviyesi ve ekonomik seviye eşitlendikten sonra (bu uzun bir zaman alacaktır) yavaş yavaş sınırların kaldırılması, sınırlar kaldırılınca kadar da pasaportla Türk Dünyası'ndaki istediğiniz bölgeye 90 gün süreyle seyahat şartı konulmalıdır. Böylesine bir uygulamayla başlanabilir ve iş birliği ve birliktelik zamanla artabilir.

Türk Dünyası bir araya geldiğinde ise ilk hareket planının güvenlik üzerinde gerçekleşmesi güçlü bir kanaattir. Bunun temelleri ülkemizde 2010 yılında Turan Ordusu ismiyle atılmıştır. TSK'da 10 yılı aşkın süredir Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan'dan gelen harp okulu öğrencileri bulunmaktadır. Bunlar Türkiye'de yetişmekte, eğitimleri tamamlandıktan sonra ülkelerine dönüp görev başına geçmektedirler. Bu gibi etkinlikler çerçevesinde şekillenen merkezi bir Türk Birliği Ordusu'nun varlığı elzemdir.

Eğitimde birlik de hayli önemli bir diğer husustur. Bu konuda da 80'li yılların sonunda 90'ların başında Turgut Özal zamanında başlayan ve Süleyman Demirel zamanında büyütülerek devam eden bir faaliyet söz konusudur. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan gibi ülkelere öğrenciler Türkiye'ye gelerek eğitim görmekteydi. Mühendislikten tıba, hukuktan sosyoloji ve psikolojiye varıncaya kadar tüm alanlarda geçtiğimiz otuz yıl içerisinde birçok öğrenci yetiştirilmiştir. Bu yetişen öğrencilerin bir kısmı ülkelere dönmüştür. 2020 yılında Türk dünyasından Türkiye'de bulunan öğrenci sayısı 45 bin 133 iken toplam öğrenci sayısı ise 185 bindir.⁹ Geriye kalanları ağırlıklı olarak Arap bölgesi, Afrika bölgesi ve Balkanlar yani Bosna Hersek, Makedonya gibi Evlad-ı Fatihan bölgesinden öğrenciler

⁹ İsmail Hıra, Kürşat Karaca, "Sivil Toplum Kuruluşları İçin Bir Rehber Türkiye'de Uluslararası Öğrenciler", Türkiye Gençlik STK'ları Platformu, 2021, ss. 51-52.

olduğu görülmektedir.

Türk Dünyası'nın birleşmesi söz konusu olduğunda çok büyük bir coğrafi büyüklüğe ulaşılacak ve çok ciddi bir ekonomik güç haline gelinecektir. Asya'daki üç buçuk devlet dediğimiz coğrafyada kurulacak Türk Birliği, dördüncü devlet olarak Çin, Hindistan ve Rusya'nın karşısına çıkmış olacaktır. Bunun yanında dünya masasına Avrupa ve ABD ile oturacak güç ve stratejik öneme ulaşacaktır.

TÜRK DÜNYASI'NIN BİRLEŞMESİNE ENGEL PROBLEMLER

Türk Dünyası'ndaki birleşmeden doğacak avantajların yanında risklere ve dezavantajlara da mercek tutmak gerekir. İlk olarak Türk Dünyası'nda Kırgızistan, Kazakistan'dan bu tarafa gelindiğinde görüldüğü üzere henüz dil istikrarı sağlanmamıştır. 90'lı yıllardan itibaren söz konusu bölgeden gelip Türkiye'de eğitim gören ve dönüp ülkelerinde hizmet eden kişiler Türkiye Türkçesi'ni sorunsuz konuşmaktadır. Türkiye'de eğitim almış bu insanlar Türk televizyonlarını takip ettikleri için de Türkçeyi unutmamaktadır. Ancak bu coğrafyadaki yaşı daha

büyük olan insanlar ağırlıklı olarak Türkiye Türkçesi'ni anlamamaktadır. Bu yüzden de bu dil problemini 80 kuşağı dediğimiz genç nesil yani 90'lı yıllardan itibaren Türkiye'de okuyan 40'lı yaşlardaki gençler çözecektir. Sonuçta dil probleminin çözülmesi ancak 10-15 yıl gibi bir sürede sonuçlanabilecektir.

Türk Dünyasında önemli problemlerden bir tanesi de otoriter rejimler problemidir. Avrupa Birliği'nde bizim önemseydiğimiz değerler vardır. Türkiye bu değerlere layık bir ülkedir.

Örneğin bireyi esas alan, insan haklarını esas alan, bireyi önceleyen, bireyin haklarını devletin unsurlarına karşı koruyan bir

"Türklerin bir millet olarak fikir özgürlüğüne, inanç özgürlüğüne, teşebbüs özgürlüğüne değer vererek, yolsuzluk ve iltimas gibi zarar verici kültür ve dinamiklerden vazgeçerek ilerlemeye dahil olması çok önemlidir."

anayasa çok önemlidir. Yasama, yürütme ve yargı unsurları birbirinden net bir şekilde ayrılmış bir devlet sistemi olması gerektiğini düşünmekteyiz. Bağımsız bir medya ve güçlü sivil toplum örgütleri çok önemlidir. Dar bölge sistemiyle seçilmiş bağımsız bir parlamento olmasının Türkiye'nin önünü açacağını düşünmekteyiz.

Nitekim baktığımızda bu sistemleri yaygınlaştıran Avrupa ülkeleri inanılmaz bir şekilde özgürlük ve huzura kavuşmuştur. Bunun akabinde ekonomik özgürlük de gelmektedir. Keza İngiltere, Fransa, Almanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda gibi devletler bu problemleri aşmıştır. Diğer taraftan İspanya, İtalya, Yunanistan, Romanya, Macaristan gibi devletlerin ise bu sorunları henüz tam manasıyla aşmadığı görülmektedir. Bu yüzden birliktelik haricinde üniter bazda da bu hususların çözümlerine yönelik sistemler geliştirilmesi önemlidir. Türk Dünyası birlikteliği çok değerli ve hatta gerekli görünse dahi, uluslar bazında şu anki değerlerle gelinecek ortaklık ve birliktelik büyük bir hayal kırıklığını doğurabilecek potansiyeldedir. Bu yüzden devletler bazında da sistemsel

yapılanmalar ve ıslahatlar mühim bir husustur.

Türklerin bir millet olarak fikir özgürlüğüne, inanç özgürlüğüne, teşebbüs özgürlüğüne değer vererek, yolsuzluk ve iltimas gibi zarar verici kültür ve dinamiklerden vazgeçerek ilerlemeye dahil olması, bu projenin hayata tutunması adına çok kritiktir. Bu bağlamda Z kuşağının ve onları yetiştirmek adına geliştirilmesi gereken eğitim sistemi ve kültürünün ne denli kıymetli olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda Türk gençliği vatanperver, ahlak endeksli, mücadeleciler değerler üzerine yetişmeli ve bu değerlerin savunucusu olmalıdır.

TÜRK DÜNYASI'NIN GELECEĞİNDEKİ KRİTİK DEĞERLER

Türk dünyasının geleceğindeki değerlerin en önemlileri de demokrasi, cumhuriyet, hukukun üstünlüğü ve laiklik gibi kavramlardır. Özellikle çokça tartışmalara konu olan ve anlaşılmakta güçlük çekilen laiklik kavramına vurgu yapmalıyız. Dünyada iki tip laiklik uygulaması vardır. Bunlardan bir tanesi Fransa'da 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ve Avrupa'ya yayılan "jakoben laiklik" dediğimiz Fransız tipi laikliktir. İkincisi ise İngiltere'den John Locke, David Hume gibi büyük filozofların özgürlükçü felsefesi altında ortaya çıkmış olan ve dünyaya yayılan "seküler laiklik" anlayışıdır.

Jakoben laiklik, din düşmanı bir tutum içindedir. Fransız İhtilali sonrasında 100 binin üzerinde insan giyotinden geçirilmiştir. İbadethaneler kapatılmış hem dine karşı hem de kraliyete karşı korkunç bir kıyım yapılmıştır. Bu yüzden tekrar kraliyet ve kilise hakimiyeti oluşmaması için Fransa, laikliği uygularken Jakoben laiklik anlayışını uygulamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Gazi Mustafa Kemal Paşa ve kurucu kadro laiklik modelini seçerken Fransız tipi laiklik modelini seçmiştir. Nutuk'ta da bahsedildiği üzere Atatürk'ün haklı gerekçeleri bulunmaktadır. Ancak Jakoben laiklik modelinin seçilmesi, toplum üzerinde ciddi bir baskıya ve neticesinde gelişen bir tepkiye sebep olmuştur. Başörtülü kızların üniversiteye girmesine engel olan, dindar halkı devamlı küçümseyen, aşağılayan, tahkir eden bir anlayışa evrilmiştir. Bu tip uygulamalar halkın gözünden laikliğin dinsizlik gibi algılanmasına sebebiyet vermiştir. Oysaki devlet karşısındaki vatandaşın ırkına, cinsine, mezhebine, dinine, inancına bakmaz. Kurallar koyar ve o kuralları herkese eşit uygular. İşte o kuralları koyarken de evrensel hukuk kurallarını uygular. Laikliğin temel esasında bu vardır. Dolayısıyla bunun tabana iyi aktarılması, kabul ettirilmesi ve uygulanması ayrı ve önemli bir meseledir.

SONSÖZ

Gerçekleşme ihtimali tartışmalı da olsa birçok Türk vatansverin hayali; Avrupa Birliği değerlerini içine almış, bunu içselleştirmiş, hukuk sistemini, üniversite yapısını ve ekonomik modellerini uygulamış, bu değerlerin Türk Dünyası'nda Azerbaycan'a, Kazakistan'a, Kırgızistan'a, Özbekistan'a hatta Uygur Türkistanı'na kadar taşınmasına vesile olan, Türkiye liderliğinde bir Türk Birliği'nin kurulması ve bu değerlerin yaşanmasıdır. Bir gün eğer bu hayaller gerçekleşecek ise bu standartlarda gelişmelidir. Aksi takdirde alelade bir biçimde devletlerin bir araya gelmesiyle bir Türk Birliği kuralım dediğimizde ortaya çıkacak Türk Birliği bir bütünlükten yoksun, sorunlara gebe Rusya Federasyonu'ndan hallice bir birlik olacaktır.

KAYNAKÇA

"ABD 2024 savunma harcamalarına tarihinin en yüksek bütçesini ayırdı", Defensehere, 14.03.2023, <https://www.defensehere.com/tr/abd-2024-savunma-harcamalarina-tarihinin-en-yuksekbütcesini-ayirdi>.

"Amerika Birleşik Devletleri Ülke Bülteni", Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 03.2012, <https://www.deik.org.tr/uploads/deik-amerika-birlesik-devletleri-ulke-bulteni-mart-2012.pdf>.

"Dünyada Ne Kadar Türk Var?", 16.03.2021, <https://www.tdpb.org.tr/post/d%C3%BCnyada-ne-kadar-t%C3%BCrk-var>.

HIRA İsmail, Kürşat KARACA, "Sivil Toplum Kuruluşları İçin Bir Rehber Türkiye'de Uluslararası Öğrenciler", Türkiye Gençlik STK'ları Platformu, 2021, 66.

"Rusya Federasyonu'nun Siyasi Görünümü", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (20.06.2023), <https://www.mfa.gov.tr/rusya-siyasi-gorunumu.tr.mfa>.

TAŞKIN Deniz, "Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 13, S. 50 (2014), ss. 188-212.

"Trading Economics", GDP, (20.06.2023), <https://tradingeconomics.com/country-list/gdp>.

ABD'NİN UKRAYNA SAVAŞI SONRASI RUSYA'YA KARŞI POLİTİKASI VE AVRASYA TÜRK DÜNYASI

Amerika'nın Rusya hakkındaki stratejik algılamaları, Moskova'nın Batı demokrasilerine müdahaleleri, Ukrayna Savaşı, NATO'nun Rusya karşı ortak eylem içinde olması, Moskova'nın 2016 Amerikan seçimlerine olan müdahalesinin araştırılması şeklindeydi.

Prof. Dr. Hasan Köni

2022'den itibaren Amerikan vizyonunda yeni gelişmeler oldu. Bu gelişmeler Putin'in 2024 seçimlerinde yerini kaybetmesi ve daha olumlu bir yöneticinin iş başına gelmesi için operasyonlar yapılması ve ABD'nin ambargoları nedeniyle Rusya içindeki devlet yapısının bozulması ve devletin parçalanması vizyonunun doğuşunu ortaya çıkardı. Birçok bölge ve uluslardan oluşan Rusya'nın kurumsal yapısının çökmesi ve bu çökmenin Rusya'ya komşu olan devletlere etkisi üzerinde durulmaya başlandı. Önemli sorulardan biri Rusya'da dengeli bir devlet kurulup kurulamayacağı sorusu ortaya çıktı. Birçok etnik kimlikten oluşan Rusya Federasyonu çözüldüğünde yeniden Rusya'yı demokratik bir devlet olarak görmek mümkün olacak mıydı?

1980 ve 1990 başlarında Komünist Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği çökerken iç savaşlar çıkacağından, kitle ölümleri olacağından ve dengesiz sınırlar oluşacağından korkuluyordu. Bu nedenle 1990'larda Rus-Çeçen savaşları sırasında Washington Boris

Yeltsin ve Putin yönetimlerini desteklemişti. Boris Yeltsin ile dostluk ilişkisi kuran Bill Clinton Moskova'yı üç sene içinde altı defa ziyaret etmişti. Washington'un çekincesi, eski Sovyet ülkelerinde bulunan nükleer silahlar ve çökmekte olan bir nükleer gücün yaratacağı uluslararası dehşetti.

Amerikan stratejistlerine göre Barack Obama'nın Rusya ile ilişkilerini 2009'da yeniden yakınlaştırması, Rusya'nın Kırım'ı işgaline ve 2014'te Ukrayna'da etnik Rusların bulunduğu Donbas bölgesine rahatça el koymasına neden olmuştu. Oysa söz verilmesine rağmen Gorbaçev yönetiminden itibaren Amerikan başkanları seçimlerde güçlü gözükme ve Amerikan kamuoyunu yanlarına çekmek için NATO'nun Doğu Avrupa'da Rusya Federasyonu'na

"Amerikan stratejistlerine göre Barack Obama'nın Rusya ile ilişkilerini 2009'da yeniden yakınlaştırması, Rusya'nın Kırım'ı işgaline ve 2014'te Ukrayna'da etnik Rusların bulunduğu Donbas bölgesine rahatça el koymasına neden olmuştu."

doğru genişlemesini gerçekleştirmişlerdi. 2007 yılında Almanya'da yapılan güvenlik konferansında Putin, tek kutuplu dünya düzenini kendi hegemonyasını genişletme Politikaları izleyen Batılı devletleri ve Amerika'yı uyarmıştı. Gürcistan'ın NATO'ya alınması kararı üzerine Rusya 2008 yılında Gürcistan'da bir insancıl müdahale

1 Prof. Dr. Hasan Köni, İstanbul Kültür Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, TESAM Yüksek İstişare Heyeti Başkanı.

operasyonu düzenlemişti.

2016 seçimlerinde Trump'a, Hilary Clinton'un internet mesajlarını yayınlarak, destek çıkılmasında şüphe edilen Rusya'yı ve Putin'i 2020 seçimlerinde iktidara gelen Joe Biden'in demokratlar ekibi asla affetmedi. İzledikleri politika Putin'in gitmesi ve Rusya'nın dağılması üzerine oldu. Avrupa'yı Ukrayna savaşı ile korkutup yanlarına çektikten sonra Putin'e olan kızgınlıkları ve Trump'ın tekrar seçilebilme korkusu o kadar ileri gitti ki, Trump'ın sert yönetim yaklaşımıyla Çin'e karşı izlediği ekonomik baskı politikasını da aşip Tayvan'ı Çin'e karşı korumaya kalkışınca, Çin'le Rusya'yı birbirine yaklaştırdılar. Öte yandan Rusya'yı parçalama politikalarını planlamaya devam ettiler. İzlemeye çalıştıkları bu politika özellikle Rusya içindeki etnik yapıların üzerinde kurgulanmış gibi gözüküyor.

Bu araştırmamızda Rusya Federasyonu içindeki Türk asıllı bölgeler ve oblastlar durumunu ele almaya ve Batılı ülkelerin Rusya hakkında kurgulamaya çalıştıkları eylemleri ve algılarını ortaya koymaya çalışacağız.

RUSYA YAPILANMASINDA ÇALKANTILAR

Yeltsin'in Ekim 1993'te Rus parlamentosunu ilga etmesinden sonra Aralık 1993'te yeni Rusya anayasası kabul edilmişti. Anayasa, kurulan Federasyonun bütünlüğünü ve dokunulmazlığını ortaya koyuyordu, bütün federal uyrukların, tek bir birleşmiş yürütme otoritesi altında eşitliğini öngörüyordu. Anayasaya göre ayrılma hakkı yoktu. Anayasa, Federal antlaşmanın üstündeydi.²

Yedi cumhuriyet, Çeçenler ve Tataristan egemenlikleri ihlal ettiğini ileri sürerek bu anayasayı desteklemediler. Bunların içinde, Başkırstan, Dağıstan, Karçay-Çerkesistan, Mordovia, Tuva ve Çavuşistan bulunuyordu. Bunlara Avrupa Rusya'sında bulunan on oblast da dahildi. Bu gelişmeden korkan Yeltsin 1994'te bütün federal yöneticileri atama ve Moskova'nın otoritesini merkezileştirmeyi seçti. Yönetimin merkeziye otoriteye devri Putin döneminde de devam etti.³ Bu durumda federal ünitelerin yalnızca ismen varlığı oluştu. Egemenlikleri göz ardı edilmişti.

2 Bkz.: Cameron Ross, Federalism and Democratization in Russia, Manchester University Press, 2002, ss.30-31.

3 Katherine E. Graney, Of Khans and Kremains: Tataristan and Future of Ethno-nationalism in Russia, Lexington Books, 2009, s. 50

Rusya'yı korkutan durum, eski 2004 yılında Ukrayna'da yapılan seçimlerde ortaya çıkan, Amerika'nın desteklediği turuncu devrimler olmuştur.⁴ Rusya'daki ekonomik durumun bölgelerdeki halklar üzerinde olumsuz etkileri olduğu görülmüştür. 2014 yılında Kırımın işgali diğer bölgelere yapılacak olan yatırımların durmasına neden olmuştur. Sibiryadaki Türk kökenli Sakha Cumhuriyetine yapılacak olan Lena Nehri ile Sakha'nın başkenti Yakut'u birbirine bağlayacak köprü'nün yapılmaması, Amur-Yakut demiryolunun tamamlanmaması Yakut Türklerini rahatsız etmiştir.⁵ Rusya Sibiry için özel planlar geliştirmiştir. Rus nüfusunun azlığı nedeniyle, Sibiry bölgesinde büyük şehirler kurularak her birine milyonlarca kişinin yerleştirilmesi planlanmıştır. Böylece Batıdan gelecek saldırılarda Avrupa Rusya'sının zor duruma düşmesinde Uzak Doğu'daki insan gücü Batı Rusya'yı destekleyebilecek bir durumda olacaktır.

Yaşam kalitesinin düşmesi, Ukrayna savaşından önce göçmen işçilerin sayılarının 2020'den sonra azalmasına yol açmıştır. İki buçuk milyonu aşan göçmen işçiler genellikle Rusya Federasyonu çevresindeki Türk devletlerinden gelmektedir. Bu göçmen işçiler Rus toplumuna entegre olamamaktadırlar. Bu durum yerel Ruslarla göçmen işçiler arasında zaman zaman çatışmalara yol açmaktadır. 1989-2010 yılları arasındaki nüfus hesaplamalarına göre, Kırım dahil, etnik Rus nüfusu diğer etniklere göre azalmış gözükmektedir. On üç Rus Cumhuriyetinde Rus nüfusunun diğer etniklerin yarısı kadar olduğu ve diğer dokuz Rus Cumhuriyetinde, Rus nüfusunun etniklerin üçte biri kadar olduğu dikkati çekmektedir.⁶ Üç Orta Volga cumhuriyetinde etnik Rus nüfusunun

azaldığı görülmektedir. Çuvaşistan'da 2010 yılında nüfusun 26.9.nu oluşturmaktadırlar. Tataristan'da 2010 yılında 39.7 kadardır. Başkurdistan'da ise gene 2010 yılında 36.14'ni oluşturmaktadır. Tuva cumhuriyetinde 16.3, Sakha'da ise 37.8 kadardır.⁷

Etnik nüfus artışları karşısında Rusya'da etnik temelli partilerin kurulması yasaklanmış ve Rus Meclisinde (Duma) ve diğer seçimle gelen kurumlarda etnik azınlık temsili yasaklanmıştır. Ekim 2012'de Yerli dillerin korunması ve araştırılması ile ilgili federal vakıf kapatılmıştır. Rusça'nın dışındaki azınlık dilleri marjinalleştirilmiştir.

Kafkaslarda, Türkiye için önemli etniklerden biri Çerkeslerdir (Adige). 2021'de sekiz Çerkes grubunun liderleri bir bildiri yayınlamaya nüfus sayımlarında kimlikleri öne çıkarmalarını istemişlerdir. Rusya içindeki Çerkes nüfusu 720.00 kadardır. Rusya dışında ise Çerkes nüfusunun 6 milyon kadar olduğu hesaplanmaktadır. Çerkes nüfusu Ortadoğu'da: Türkiye, Ürdün ve Suriye'de, bulunmaktadır. Rusya, Ortadoğu'dan Rusya'ya göçü yasaklamıştır.⁸

Rusya içinde, Fin-Ugra ve Macar gruplarının yanında Estonyalı, Ukraynalı, Bulgar kökenli gruplar bulunmaktadır. Macar ve Bulgarlar ön Türk gruplarını oluşturmaktadır. Her etnik kendini kültürünü geliştirme ve daha bağımsız bir yönetim elde etme çabası içindedir. Ancak, Rusya'nın bulunduğu jeopolitik alan parçalanma sistematiği yaratacak gibi gözükmemektedir. Tabii, başta Amerika olmak üzere Batının isteği zayıflamış ve parçalara ayrılmış bir Rusya'dır. Bir parçalanma durumunda Rusya'yı çevreleyen ülkelerin durumunun ne olacağı hakkında önemli tezler ileri sürmektedirler. Aşağıdaki kısımda bu tezlerin ülkemiz üzerindeki tahlillerini ele alacağız.

4 Efe Devriş, Ukraine's Orange Revolution and Foreign Policy of U.S., Dergi Park, <https://doi.org/10.18506/anemon.633228>.

5 Lee Rensselaer and Artyom Lukin, Russia's Far East :New Dynamics in Asia Pasific and Beyond, Boulder, London, Lynne Rienner Publishehrs, ss. 90-91.

6 Adam Lenton, "Russia's Changing Ethnic Landscape: Three Takeaways from the 2021 Census," <https://russiapost.info>. 30 Ocak 2023.

7 Bkz.: <https://www.cia.gov-Russia>.

8 Adel Bashqavi, The Circassian Miracle: The Na7on Neither Tsars, NOR Commissar, Nor Russia Could Stop, Xlibri. 2020, ss. 668-9. Vikipedi'ye göre Türkiye 1 milyonla üç arasında Çerkes bulunmaktadır. Bunların çok azı Çerkezce bilmektedir

TÜRKİYE'NİN DURUMU

Amerika'ya göre Rusya'daki etnik krizler büyüdüğünde çevresindeki ülkelere önemli etkileri olacaktır. Bu etki, sınırdaş diğer ülkelerin yanında, özellikle Rusya içinde Türkçe konuşan uluslarla Ruslar arasında olacağı öngörülmektedir. Türkçe konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Kasım 2021'deki zirve toplantısında Türk Devletleri Topluluğu olarak adını değiştirmiştir. Tarafsızlığı daha önce belirtmiş olan Türkmenistan, özellikle Taliban'ın Afganistan'da zaferinden sonra, bölgesel dengelerin bozulmasından çekinerek Türk Devletleri Örgütüne 2012 yılında gözlemci statüsü ile katılmıştır. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi Türkiye'nin bu bölgeye daha geniş olarak güvenlik ve siyasal açıdan açılım yapabilmesini sağlamıştır. Aşkabat'ın, Moskova'nın yönlendirdiği Ortak Güvenlik Örgütü Antlaşmasına katılmayı reddetmesi Moskova'yı rahatsız etmiştir. Bu durum Türkmenistan'ın Türk dünyasına katılmak isteğini göstermiştir.

Azerbaycan-Ermenistan savaşı sonucunda 2020'den itibaren Türkiye'nin Kafkaslarda etkisi artmıştır. Özellikle, 2012'deki savaştan sonra Ankara'nın etkisinin, Kafkaslarda, Merkezi Asya'da ve Rusya Federasyonu içinde, arttığı görülmektedir. Türkiye'nin büyüyen varlığı geniş Müslüman halkların

bulunduğu alanlarda Moskova'nın rolünü azaltmış gözükmektedir. Her ne kadar Moskova, Ermeni-Azeri barışına sağlama çabası artmış olsa da Kafkaslarda Türk varlığı artık yerleşik bir durum almaya başlamıştır. Azeri Ordusu ile Türk ordusunun birlikte çalışmaları, ortak modernize etme ve savunma endüstrisi projeleri, Kafkas uluslarının dikkatini çekmiştir. Tarihte ilk defa olarak Zengezur koridoru ile Türkiye'den Türk dünyasına bir kapı açılmış

bulunmaktadır.⁹ Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa bildiriyle Türkiye Azerbaycan'ın sınırlarını koruyan ülke durumuna gelmiştir.

Bugelişmelerin üstü kapalı olarak Moskova'yı rahatsız ettiği görülmektedir. Rusların ileri sürdükleri "Anakonda Çemberi" teorisine göre Amerika ve Batılı müttefikleri, Rusya'yı düşman devletlerle çevrelemek ve boğmak ve çözülemeyen çalışmalarla ilerde ülkeyi parçalamayı planlamaktadırlar. Türkiye'nin Ukrayna'ya verdiği Bayraktar ve Aksungur silahları Batılı analistlere göre Moskova'nın bu tür komplo teorilerini desteklemektedir.¹⁰

Yakın zamanlarda, Rusya'nın desteği ile Ermenistan ve Azerbaycan başkanları arasındaki barış görüşmeleri, görüşmelerin Mayıs 2024 tarihinde Avrupa Konseyi Başkanı gerçekleşmiş olması, bu ki ülke arasında ikinci bir zirve görüşmesinin yapılması ve görüşmelerin Putin'in tavsiyesi üzerine Başkan yardımcıları ve Dışişleri bakanları düzeyinde devam etmesi, Batının beklediği gelişmeler şeklinde gelişmemiştir.¹¹

Türkiye'nin ve Türk yöneticilerinin, ABD'nin bütün baskılarına karşılık Rusya ile dengeli ve barışçı bir ilişki kurmalarına karşılık, belki bir ihtiyat olarak bir NATO ülkesinin Rusya'ya sınırdaş olması ve pan-Türkçülük tehdidi veya Türkiye'nin Avrasyacılığı Rusya'yı içten içe rahatsız ediyor olabilir. Rusya

bu görüşlerini açıkça ortaya koymamaktadır. Batıya göre, Rusya'nın diğer bir çekincesi Türkiye'nin 1997 yılında kurulmuş olan, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova, GUAM grubuna katılmasıdır.

⁹ Turkey-Azerbaijan Route Through Zangezur Corridor, <http://www.researchgate.net>. Turkey-Azerbaijan.

¹⁰ Rahim Rahimov, "Russia, Turkey Compete to En7ce Azerbaijan into their Geopolitical Play," Eurasia Daily Monitor, vol.18, issue 114, Temmuz 2021

¹¹ Vasif Huseynov, "Dynamics Intensify in Armenian Azerbaijan Peace Talks," Eurasia Daily Monitor cilt 20 sayı: 83, 23 Mayıs 2023.

Bu birliğin amacı GUAM devletlerinin bağımsızlığını ve egemenliğini korumaktır. Ancak günümüzdeki gelişmeler 2020'lerden sonra gelişen olaylar karşısında bu birliğin işlevselliğini kaybettiğini ve Türkiye'nin de böyle bir birliğe katılmaya niyeti olmadığını göstermiştir.¹²

Batılı kaynaklara göre Türkiye eski Sovyet uydularındaki Müslüman olmayan Türk azınlıklara ulaşarak bu bölgelerde Rusya'nın etkisini azaltmaktadır. Örneğin, Moldavya'daki Gagavuz topluluğu Hıristiyan Ortodoks olmalarına ve Rusya'ya bağlı kalmalarına rağmen içlerinde Müslüman Gagavuzlar Türkiye ile yakınlaşmayı teşvik etmekte. Aynı durum, Müslüman olmayan Sibiry alanında yaşayan Sakha Cumhuriyeti Türklerinin de Türkiye'ye yakınlaşmak istemeleri Rusya'yı rahatsız etmektedir. Kazakistan bulunan Türk Bilimler akademisi Sakha Türkleri Cumhuriyetinin dünya toplumu tarafından tanınması gereğinden bahsetmiştir.

Türkiye'nin izlediği kültürel ve eğitimsel programlarda Rusları rahatsız etmekte. Rusya içinde bulunan Kazak ve Azeri diasporasının Türkiye'nin kültürel etkinliğini Rusya içinde arttığını düşünmektedir. Türkiye ise geleceğe yönelik bir güç olarak Türk dünyasının kalkınması için bir model oluşturma yolunda ilerlemek istemektedir. Türkiye, kendi konumunu böyle açıklarken Batılı analistler Türk ayrımcılığının, Rusya'nın ekonomik çöküşü durumunda Kuzey Kafkaslarda ve Orta Volga bölümünde kırım tatarları ve Sakha Türklerinin ayaklanmasına neden olabileceğini umut etmektedirler.

Volga Tatarları (Tata Türkleri) Rusya içinde ikinci büyük etnik grubu oluşturmaktadırlar. Tatarlar Sünni İslam'ın Hanefi dalındadırlar ve Türkiye'ye yakınlık

duymaktadırlar. Tataristan Cumhuriyeti Türkiye ile kültürel, sosyal ve ekonomik bağlar kurmuştur. Türkiye'nin Tataristan'a yatırımları bir milyar doları aşmıştır.¹³ Türkiye, Batının umduğu gibi aktif olarak ayrılıkçı hareketleri desteklemektedir. Ancak, Batının umudu, Türkiye içindeki Türk asıllı diasporaların bağımsızlık grupları kurup Rusya federasyonu zayıfladığında kampanyalar yapmalarıdır. Bu gelişmelere Kuzey Kafkaslar, Orta Volga, Sakha, Altay ve Tuvalılar dahil olabilir.¹⁴

SONUÇ

Türk devletleri Örgütü içinde Türkiye görevlileri Türk dünyası ile dayanışmayı Türkiye'nin öncelikleri arasında saymaktadırlar. Bu nedenle Örgütün rolünün gelişmesini istemektedirler. Bu Örgütte kararlar uzlaşma yoluyla alınmaktadır. Bu nedenle bazı itirazlara rağmen Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bir uluslararası antite olarak kabul edilip örgütte gözlemci olma sıfatını kazanmıştır. Aslında 1990'larda olduğu gibi Türkiye Merkezi Asya'da aktif liderlik rolü oynamamaktadır. Türkiye, kendisinin siyasal ve ekonomik etkisinin sınırları bilen bir ülke olarak ideolojik olmaktan öte pragmatik bir yaklaşım izlemektedir. Ukrayna savaşı sonrası Meydana gelen siyasal gelişmeler, Türkiye'nin Rusya ile yakınlığı ve Rusya'nın Türkiye'deki yatırımları, Amerika'nın uluslararası alandaki başat rolünü devam ettirmek için giriştiği politikalar Türkiye'yi daha dengeli bir politika izlemeğe itmiştir.

Son yıllarda Ortadoğu'dan ve Asya'dan büyük göçler alan Türkiye'nin dikkat ettiği diğer bir husustur. Rusya'nın parçalanması durumunda gerek Rusya içindeki Türk cumhuriyetlerinde gerekse Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde başlayacak olan liderlik, kaynak ve sınır çekişmeleri Asya'dan büyük

¹² <http://guam-organization.org>. GUAM'ın 2023 yılında genel sekreterliğini Ukrayna üstlenmiş durumdadır.

¹³ Turkey-tataristan Business Forum, <http://deik.org.tr>

¹⁴ Aslan Dukaev, "Turkey Reaches Russia's Sphere of Influence", Eurasia Daily Monitor, cilt 18, sayı 102, Haziran 28, 2021

göçlere yol açacağı ve bu göçlerin başta Türkiye olmak üzere Rusya'yı çevreleyen ülkelere yöneleneceğidir. Batılı ülkeler başta ABD olmak üzere başat bir durumda kalmak için olabilecek felaketleri göz ardı etmektedirler.

Ekonomik ilişkilerin yeni pazarların gelişmesi için Türk devletlerine ve Rusya'ya yeni ulaşım yolları açılması gerekli olmuştur. Bütün Asya devletleri mal yatırımların geçtiği transit yolu üzerinde bulunmak istemektedirler. Çin Halk Cumhuriyetinden ve Rusya'dan ayrı olarak ağır ve büyük kargoları taşıyacak demiryollarının olmaması Türk devletleri arasında ticaretini olumsuz bir biçimde etkilemektedir.¹⁵ Türkiye'nin hiçbir ülkede ayrılıkçı rejimleri desteklemediği iyice anlaşıldıktan sonra Türkiye'den Azerbaycan ve Hazar denizi üzerinden geçecek ulaşım yollarının yapılması Avrasya ekonomisine canlılık getireceği öngörülebilir. Olumlu

"Türk Devletleri Örgütü yalnız merkezi Asya ülkeleri için değil bütün Avrasya için başta gelen bir platform olabilecektir."

gelişmelerden sonra Hindistan ve İran'da bu gelişmelerden belirli bir zaman içinde faydalanmış olacaktır.

Bir yazarın belirttiği gibi Türk Devletleri Örgütü yalnız merkezi Asya ülkeleri için değil bütün Avrasya için başta gelen bir platform olabilecektir. Türk devletleri Örgütü Avrasya'da bölge altı bir örgüt olarak Avrupa ile Ortadoğu arasında bir bölgesel iş birliği bağı oluşturabilecektir. Ukrayna savaşı sona erdiğinde Şangay Örgünü'nün ekonomik yapılanmasında bu sistemle ilişkiye girmesi Rusya içinde Türk asıllı cumhuriyetlerinin de refahının sağlanabileceği

öngörülmektedir.

Batının Rusya'yı parçalama hayalleri sona erip çoktarafli, uluslararası kurallara dayanan yeni düzeni kabul ettiklerinde, etnik ve dini yapılarla oynamaktan vazgeçmeleri durumunda yakın zamanda dünyanın karşılaşılabileceği düşünülen küresel katastrofik risklere bütün insanlık birlikte karşı koyabilecek ortak politikalar izleyebilecektir.

¹⁵ Gulnor Djumaeva, "Will Organization of Turkic States Become the Leading Platform in Central Asia", CABAR, Central Asian Bureau for Analytical Reports, 9.02.2023.

TÜRKİYE’NİN TÜRK DEVLETLERİ İLE SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN GELİŞİM SEYRİNE BAKIŞ

19. yüzyılda yıkıma uğrayan Türk Dünyası uzun bir süreden sonra yeniden toparlama dönemine girmiş, İkinci Karabağ Savaşında Türkiye-Azerbaycan’ın yoğun işbirliği ile kazanılan zaferle güven tazelemiş, Türk Devletleri Teşkilatının kurulmasıyla yeni bir jeopolitik durum oluşmuştur. Bu yapının oluşmasında kuşkusuz Türkiye’nin önemli rolü olmuştur.

Prof. Dr. Mehmet YÜCE

Türkiye’nin Türk Devletleri ile ilişkilerinin kökeninde ortak etnik, dil, din, tarih ve medeniyet gibi geleneksel unsurlar önemli rol oynarken, ilişkilerin hedefinde ise stratejik işbirliği, karşılıklı fayda, refah ve istikrar üzerinde oturtulmuş ortak geleceğin inşası yatmaktadır. Yoğun işbirliği, adalet ve eşitlik temeli üzerine bina edilen Türk Devletleri Teşkilatının ekonomik açıdan önceliği bir taraftan potansiyel işbirliği imkanları realize etmek diğer taraftan ise Avrasya bölgesinin sahip olduğu zenginliklerin paylaşımını hakkaniyetle gerçekleştirmektir.

Türkiye ile Türk Devletleri ilişkileri iki yönden ele almak gerekmektedir. Birincisi Türkiye’nin Türk Devletleri ikili ilişkileridir. İkincisi ise Türkiye, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde üye ülkelerle yürüttüğü ortak ilişkilidir. Türkiye, Türk Devletleri ilişkileri çok yönlü olup, ilişkiler her alanda giderek derinlik kazanmaktadır. Türkiye, Türk Devletleriyle ilişkilerine özel bir önem vermektedir. Özellikle post-Sovyet ülkeleri Türk Cumhuriyetleri’nin serbest piyasa ekonomisine uyum sağlamaları, uluslararası kurumlar nezdinde temsil olunmaları, siyasi ve ekonomik istikrarları için özel bir çaba göstermektedir. Kazanım ve deneyimlerini kardeş ülkelerle paylaşmaktan çekinmeyen Türkiye ile Türk Devletleri arasındaki

"Türkiye, Türk Devletleriyle ilişkilerine özel bir önem vermekte, özellikle post-Sovyet ülkeleri Türk Cumhuriyetleri serbest piyasa ekonomisine uyum sağlamaları, uluslararası kurumlar nezdinde temsil olunmaları, siyasi ve ekonomik istikrarları için özel bir çaba göstermektedir. "

ekonomik ilişkilerinin potansiyel işbirliği imkanları altında olması, niteliksel ve niceliksel olarak istenen seviyenin altında kalmasına rağmen sürekli gelişme içinde olup, orta ve uzun vadede atılacak stratejik adımlarla istenilen seviyeye yükseleceği beklenilmektedir. Özellikle son on yılda Türkiye’nin küresel ve Bölgesel düzeyde artan etkisi, imalat sanayi ve savunma sanayi alanındaki atılımları bir taraftan Türk Devletlerinin güvenlik ve istikrarlarını sağlamak üzere Türkiye ile müttefiklik ilişkisi kurmaları diğer taraftan ise ekonomik ilişkilerinin stratejik düzeye yükseltilmesi sonucunu doğurmuştur.

Türkiye Türk Devletleri Teşkilatı kapsamı çerçevesinde de üye ülkelerle çok taraflı işbirliği imkanı oluşturmaktadır. Ankara’da 1992 yılında gerçekleşen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesinden 2009 yılında “Nağçıvan Anlaşması” ile Türk Konseyi’nin kurulmasına ve 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatının kurulmasına

kadar geçen süreçte aktif rol oynamış ve bu Teşkilatın kurumsallaşması için gerekli organları teşkili konusunda öncü olmuş ve Teşkilatın ortak politikalar üretmesi için zemin oluşturmuştur. Türk Devletleri Teşkilatının oluşmasında Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile kurduğu ikili ilişkiler de önemli rol oynamıştır.

1 Prof. Dr. Mehmet Yüce, Azerbaycan İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İktisat Fakültesi Dekanı.

TÜRKİYE'NİN TÜRK DEVLETLERİYLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

Türkiye, Türk Devletleri Teşkilatı içinde katalizör fonksiyonu icra eden bir ülkedir. Tarihsel deneyimi, imparatorluk varisi olması, köklü devlet geleneğine sahip olması, Doğu-Batı bloku ile çok yönlü ilişkileri, NATO üyesi olmanın yanında Rusya Federasyonu ile kurduğu dengeli ilişkiler, savunma sanayi alanındaki ciddi atılımları, serbest piyasa ekonomisi konusunda deneyimi, imalat ve üretim sektöründeki potansiyeli ve girişimci iş insanları potansiyeli nedeniyle diğer Türk Cumhuriyetleri için hem yol gösterici hem de bu Türk Cumhuriyetleri için Batıya açılan bir kapı rolü üstlenmiştir. Öz bir ifadeyle Türkiye Batı'nın Doğusu ve Doğunun Batısı konumunda stratejik bir coğrafi öneme sahiptir. Bu da Türkiye'yi diğer Türk devletleri için önemini daha da artırmaktadır. O nedenle Türkiye Batı ile Doğu arasında köprü rolü oynadıkça önemi daha da artacaktır. Ayrıca imalat ve üretim konusunda köklü tecrübesi bulunan Türkiye, hammadde ve enerji kaynakları bakımından zengin olan Türk Cumhuriyetlerinin bu kaynaklarını değerlendirebilecek tamamlayıcı bir ekonomik güçtür.

Türkiye, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilan eden etnik köken ve din bağı bulunan yeni beş Türk Cumhuriyetlerini hemen tanıdı, büyükelçilik açmış ve ortak tarih ve kültüre sahip kardeş devletlerle çok taraflı işbirliği içine

girmiştir. Bu süreçte Türkiye klasik dış politika paradigmasını değiştirerek idealist temelli milliyetçi bir yaklaşımla konuyu ele alarak Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesi, Türk dış politikasının öncelikli hedefleri arasına yer almıştır. Türkiye'nin jeostratejik ve jeopolitik konumu "Adriyatik'ten Çin Seddine" uzanan "Türk Yurdu" ekseninde yeniden belirlenmiştir. Uluslararası kurum ve kuruluşlar nezdinde yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerine rehberlik etmeye çaba göstermiştir. Özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, yeni Türk Cumhuriyetleriyle samimi ilişkiler geliştirmiş, devlet başkanlarıyla kişisel dostluklar kurmuş, imkânların elverdiği ölçüde ekonomik yardımlarda bulunmuş ve Türk girişimcilerin bölgede yatırım yapmaları konusunda onları cesaretlendirmiştir.

Hali hazırda Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile başta ekonomik alanda olmak üzere çok yönlü işbirliği yapmaktadır. Türkiye'nin post Sovyet Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri kurmasında ortak tarih-medeniyet ve aynı etnik kökene sahip olmanın yanında bu ülkelerin Rusya ile olan ilişkilerinin boyutu ve kırılganlığı, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumu, demografik durum, söz konusu ülkelerin kendilerine belirlemiş oldukları statü ve milli kimlik gibi birçok faktörlerin etkisiyle şekillenen yapı da önemli rol oynamaktadır. Bu şekilde çoklu faktörle şekillenen bu ilişki konjonktüre göre yükselen ivme kazanırken

kimi zamanda düşünüş yönünde bir seyir izlemiştir. Genel itibariyle bakıldığında ise romantik bir şekilde başlayan bu ilişki zamanla duraklama dönemine girmiş ancak Türkiye'nin bölgesel ve küresel etkinliğinin artmasıyla da tekrar yükselen bir ivme kazanmıştır. Günümüzde ise Türkiye tüm Türk Devletleri ile stratejik işbirliği ilişki kurmayı başarmıştır. Daha açık bir ifadeyle hali hazırdaki Türkiye ile Türk Devletleri arasındaki ikili ilişkiler realist temellere dayalı, çok yönlü, yüksek düzeyde stratejik bir işbirliğine doğru yol almaktadır.

Türkiye ile Türk devletleri arasındaki işbirliğinin bir diğer yönü de kuşkusuz "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" ile başlayan süreçtir. Devamında Türk devletleri siyasi olarak birlikte hareket etme iradelerini somutlaştırarak Türk Devletleri Teşkilatı'nı oluşturmuştur. Bu süreçlerde Türkiye aktif rol oynamıştır. Türk Konseyinin kurulması uzun bir süreç ve yoğun bir çalışmanın sonucunda gerçekleşmiştir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Türk Devletleri arasında işbirliğinin temin edilmesi amacıyla Türkiye'nin çabasıyla 1992 yılında Ankara'da "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" düzenlenmiş ve bu zirve 2009 yılında kurulacak Türk Konseyi ve 2021 yılında kurulacak Türk Devletleri Teşkilatı'nın ilk adımını teşkil etmiştir. Türk Devletleri arasındaki ilişkileri en üst seviyede geliştirmeyi amaçlayan zirveler, 1992'den 2010'a kadar sürmüş ve 10 zirve gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'da yapılan 9. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesinde Konseyin kuruluşunu sağlayan "Nahçıvan Anlaşması", Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından imzalanmıştır. 15-16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi'nin ardından, "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi", "Türk Keneşi" veya kısaca "Türk Konseyi" kuruluşunu resmen ilan etmiştir.

Türk Konseyinin kurulması Türk Devletleri ilişkilerinde yeni bir döneme girdiği anlamına gelmekteydi. Her ne kadar Türk Konseyi daha

çok kültürel konularda faaliyet göstereceği imajı çizilmiş olsa da bu kurumun teşekkülü ile Türk Devletleri arasındaki var olan ilişkilerin kurumsallaştığı, diğer bir ifadeyle Türk Devletleri, muhtelif alanlarda işbirliğine girecekleri yönünde siyasi irade beyanı anlamına gelmekteydi. Türk Konseyinin kurulmasıyla bu kurumun bünyesinde de 8 zirve gerçekleşmiştir. Türk Konseyinin 2018'de düzenlenen 6. zirvesinde Macaristan gözlemci üye kabul olarak kabul edilirken, Bakü'de 2019'da düzenlenen 7. zirvede de ise Özbekistan, Konseye tam üye olmuştur. Böylece Özbekistan tam üye olarak katılımıyla güçlenen Konseye, Macaristan'ın gözlemci sıfatıyla da olsa katılımıyla Konsey yeni bir yapı kazanarak etkinlik alanı Avrupa Birliği coğrafyasına uzanmıştır. Bu yapının oluşturduğu ivme ve Budapeşte Temsilcilik Ofisinin açılmasıyla yetkinlik alanı Avrupa Birliği topraklarına ulaşan Türk Konseyi üye ülkeler arasında çeşitli alanlarında alternatif işbirliği alanları doğmuştur. Bu işbirliği alanlarının oluşmasında ve işbirliği imkanların gelişmesinde Türkiye her zaman yapıcı katkı sağlamıştır.

2020 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırması karşısında Azerbaycan'ın başlattığı ve 44 süren savaşta Türkiye'nin

güçlü bir şekilde doğrudan Azerbaycan yanında yer alması, bu birlikteliğin zaferle sonuçlanması özelde Türkiye ile Azerbaycan genelde ise Türk dünyasını da etkileyerek Türkiye - Azerbaycan'ın diğer Türk Devletleri ile siyasi ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Önce Türkiye ile Azerbaycan arasında derinleşen daha sonra domino etkisiyle diğer Türk Cumhuriyetlerine yayılan bu ilişki Türk Konseyinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'da, Suriye'de ve diğer bazı bölgelerde başarılı bir şekilde uyguladığı İHA ve SİHA'lar gibi savunma sanayindeki oluşturduğu yeni anlayış da bu sürece ciddi katkıda bulundu. Dönem başkanlığının Azerbaycan'dan Türkiye'ye devredildiği İstanbul'da gerçekleşen Türk Konseyinin 8. Zirvesinde tarihi bir karar alınarak Türk Konseyin adı "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirilmiştir. Bu karar sadece

"Türk devletleri arasındaki ilişkileri en üst seviyede geliştirmeyi amaçlayan zirveler, 1992'den 2010'a kadar sürmüş ve 10 zirve gerçekleştirilmiştir."

bir isim değişikliğinde ibaret olmayıp, aynı zamanda bir paradigma değişimi anlamına gelmekteydi. Türk Devletlerinin ortak güçlü iradeleriyle gerçekleşen bu adım ile ilk kez resmî belgelerde “Türk Devletleri” ile “Türk Dünyası” kavramları kullanılmıştır. Ayrıca bu zirvenin en önemli sonuçlarından biri de daimi tarafsızlık statüsünü öne sürerek Türk Dünyasındaki bu tür oluşumlara mesafeli kalan Türkmenistan'ın gözlemci üye olması olmuştur. Türkmenistan'ın gözlemci üye olmasıyla tüm Türk Devletleri, Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında toplanma süreci gerçekleşmiştir. Ayrıca bu zirvede Türk Devletleri Teşkilatının gelecekteki perspektifini çizen ve çok yönlü işbirliği planı niteliğinde olan “Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi” de kabul edilmiştir. Böylece ortak kültür ve medeniyetten beslenen kadim tecrübeleri, köklü kimlikleri, yönetim yetenekleri ve askeri kapasiteleriyle büyük bir potansiyele sahip olan Türk devletleri siyasi olarak birlikte hareket etme iradelerini ortaya koymuşlardır. Başka bir deyişle Avrasya Coğrafyasının kalbinde yeni bir jeostratejik güç yükselmeye başlamıştır.

Kasım 2021'de İstanbul'da Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) 8. Zirvesi'nde “Türk Devletleri Teşkilatı” adını alan örgüt, yeniden yapılanmasının ardından ilk zirvesini (9. Zirve) Türk-Islam medeniyetinin önemli merkezlerinden olan tarihi Semerkant şehrinde gerçekleştirmiştir. “Türk Medeniyeti İçin Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru” temasıyla düzenlenen zirvede, dönem başkanlığı Türkiye'den Özbekistan'a devredilmiştir. Bu zirvenin Büyük İpek Yolu güzergahına yerleşen ve Orta Asya'nın ticari, kültürel ve bilim merkezi olan Semerkant'ta yapılmış olmasının Türk Devletleri Teşkilatının ortak değer ve kültür üzerine inşa edilerek daha güçlü adımlarla geleceğe yürüyeceğinin mesajı verilmiştir. Zirve sonrası bildiride, TDT üye ve gözlemci ülkelerin özellikle egemenlik, toprak bütünlüğü ve uluslararası düzeyde kabul gören sınırların dokunulmazlığı ve iç işlerine müdahale etmeme hususlarına saygı başta olmak üzere, uluslararası

“Türk Devletleri'nin oluşturduğu bu yapı ile ilk kez resmî belgelerde “Türk Devletleri” ile “Türk Dünyası” kavramları kullanılmıştır.”

hukukun genel kabul görmüş norm ve ilkeleri uyarınca, üye ülkelerin güvenliği ve istikrarını güçlendirmenin hedeflendiğine işaret edilerek ticaret, ulaştırma, yatırım ve bölgesel bağlantı ile ilgili girişimlerin teşvik edilmesi yoluyla ekonomik işbirliğinin geliştirilmesini amaçlayan ortak çabalarının sürdürülmesinin son derece önemli olduğu vurgusu yapılmıştır. Bildiride ayrıca Teşkilatın, Türk dünyasının değerlerini ve çıkarlarını, bölgesel ve uluslararası alanda daha fazla destekleme rolünü geliştirme konusundaki kararlılıkları; üye ülkeler arasında güçlendirilmiş bir tutum geliştirmek amacıyla, TDT çerçevesinde Türk dünyasının çıkarlarını etkileyen bölgesel ve uluslararası konularda istişarelerde bulunmanın önemi belirtilmiştir.

Bu Zirve'de tarihi bir karara imza atılarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine (KKTC) gözlemci üye statüsü verilmiştir. Semerkant zirvesinde atılan

bu cesur adımla Türk Devletlerinin tamamı TDT'nin çatısı altında toplanması sağlanmış ve böylece Teşkilat köklü geçmişinden alacağı güçle güçlü bir geleceği birlikte tesis etme iradesi ortaya koymuştur. Bu gelişme bildiride tarih boyunca Türk medeniyetinin gelişmesindeki önemli rolü, bilimsel, manevi veya dini şahsiyetlere ve eğitimcilere ev sahipliği yapması, Türk dünyasının

siyasi, ticari, bilim ve kültür merkezleri olarak hizmet etmiş olması hususlarını göz önünde bulundurarak, Semerkant'ı “Türk Dünyası Medeniyet Başkenti” ilan ettikleri kaydedilerek, “Kıbrıs Türklerini, Türk dünyasının parçası olarak gördükleri ve KKTC'nin TDT gözlemci statüsünü memnuniyetle karşıladıkları” şeklinde ifade edilmiştir.

TÜRKİYE'NİN TÜRK DEVLETLERİYLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Türk Devletleri arasında ekonomik işbirliği düzeyi istenen düzeyde olmasa da Türkiye gerek yatırım gerekse dış ticaret açısından Türk Cumhuriyetlerinin ilk beş ortağı arasında yer almıştır. Bununla birlikte ikili ilişkilere bakıldığında enerji alanında gerçekleştirilen ortak yatırımlar sonucu Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ikili

ekonomik ilişkiler dikkat çekici bir hal almıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasında ekonomik işbirliği düzeyi özellikle enerji alanındaki yatırımlar iki ülke arasında stratejik derinliğe sahip bir iş ortaklığın oluşmasına neden olmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasında enerji alanına dair BTC petrol boru hattı, BTE doğal gaz boru hattı, TANAP ve TAP projeleri gerçekleştirilmiştir. Bu devasa projeler mevcut enerji haritasını değiştirmiştir. Bilhassa Rusya-Ukrayna savaşında sonra Batı'nın enerji krizi ile karşı karşıya kalması sonucu enerji temini konusunda girdiği alternatif arayışta Azerbaycan'ın öne çıkması hem bu projelerin stratejik önemini artırmış hem de Azerbaycan ile Türkiye'nin enerji konusundaki işbirliğini daha da güçlü hale getirmiştir. Türkiye ile Türk Devletleri arasındaki ekonomik alandaki işbirliği hacmi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Genel ticaret sistemine göre ihracat 2021 yılı Ocak-Aralık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %32,8 artarak 225 milyar 291 milyon dolar, ithalat %23,6 artarak 271 milyar 424 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam dış ticaret hacmi ise 496 milyar 715 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerini ihracatının toplam ihracatı içindeki payı (8,594 / 225,291) %3,81; ithalatının payı ise (7,362 / 496,715) 1,48 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu oran oldukça düşük olmakla birlikte Türk Devletlerinin var olan potansiyeli dikkate

alındığında ikili ilişkilerinin derinleştirilmesi durumunda dış ticaretin hacminin bu oranın oldukça üzerinde gerçekleşebileceğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Türk Milleti, tarihsel süreç içerisinde muhtelif kollara bölünerek farklı coğrafyalara dağılmış, gittikleri yerleri kendilerine yurt edinmiş ve buralarda farklı isimlerle devletler kurarak dünya siyasi tarihi içinde yer almıştır. Diğer taraftan bu süreç içinde de Atayurtları Türkistan farklı istilalara maruz kalmış, işgale uğramış ve burada meskün Türk boyları hürriyetlerinden mahrum bırakılmıştır. Özellikle önce Çarlık Rusya akabinde SSCB egemenliğinde kalan Batı Türkistan'da uzun süren Rus istilasından sonra SSCB'nin dağılmasıyla birlik içinde özerk cumhuriyet statüsünde yer alan devletler bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Bu cumhuriyetlerden beş tanesinin Türk soylu olması Türkiye için yeni bir fırsat doğurmuştur.

Sovyet sonrası beş bağımsız Türk Cumhuriyeti'nin yeni dünya düzeni içinde yer alması üzerine Türkiye, etnik köken ve din bağı bulunan yeni Türk Cumhuriyetlerini hemen tanımış, büyükelçilik açmış ve ortak tarih ve kültüre sahip kardeş devletlerle çok taraflı işbirliği içine girmiştir. Türkiye klasik dış politika paradigmasını değiştirerek idealist temelli milliyetçi bir yaklaşımla konuyu

Tablo 1. Türkiye'nin Türk Devletleri ile Dış Ticaret Hacmi (2021 Yılı) (Milyar ABD Doları)

ÜLKELER	İHRACAT (1)	İTHALAT (2)	HACİM 3 (1+2)	GENEL HACİM (4)	ORAN (3 / 4) %
AZERBAYCAN	2,34	0,751	3,09	34,00	9,08
KAZAKİSTAN	1,28	1,59	2,88	102,00	2,82
KIRGIZİSTAN	0,749	0,86	0,836	7,22	11,57
ÖZBEKİSTAN	1,84	1,80	3,64	38,00	9,57
TÜRKMENİSTAN	0,985	0,711	1,70	7,00	24,28
MACARİSTAN	1,40	1,65	3,04	280,00	1,08
TOPLAM	8,594	7,362	15,186	468,22	

ele almış ve Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi, Türk dış politikasının öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Türkiye'nin jeostratejik ve jeopolitik konumu "Adriyatik'ten Çin Seddine" uzanan "Türk Yurdu" ekseninde yeniden belirlenmiştir. Uluslararası kurum ve kuruluşlar nezdinde yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerine rehberlik etmiştir.

Bağımsızlık sonrasında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliği tesisine yönelik hukuki alt yapının oluşturulması amacıyla çok sayıda ikili anlaşmalar yapılmıştır. Sürecin ilerleyen döneminde ikili anlaşmalar yanında Türk Cumhuriyetlerinin birlikte hareket etmelerinin kurumsal alt yapısının oluşturulması amacıyla çok taraflı işbirliğine ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu kapsamda Türkiye'nin girişimiyle 1992 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirveler süreci başlatılmıştır. 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin Kültür Bakanlarının imzalamış olduğu anlaşma ile Türk Dünyası UNESCO'su olarak bilinen Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), 3 Ekim 2009 yılında ise Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından imzalanan Nahcivan Anlaşmasıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Türk Konseyi 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatının kurulmasına kadar geçen süreçte aktif rol oynamış ve bu Teşkilatın kurumsallaşması için gerekli organların teşkili konusunda öncü olmuş ve Teşkilatın ortak politikalar üretmesi için zemin oluşturmuştur. İkinci Karabağ Zaferinden sonra, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da Demokrasi ve Özgürlükler Adası'nda gerçekleştirilen 8. Türk Devletleri Teşkilatı İstanbul Zirvesi'nde, Türk Konseyinin adı Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiş ve Türkmenistan gözlemci ülke olarak teşkilâta dahil olmuştur. Ayrıca bu zirvede Teşkilatın yol rehberi niteliğinde olan Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi de kabul edilmiştir. Bu yapılandırma sonrası Türk Devletleri Teşkilatı ilk zirvesini (9. Zirve) Türk-İslam medeniyetinin önemli merkezlerinden olan tarihi

Semerkant şehrinde gerçekleştirmiştir ve bu zirvede Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gözlemci üye olarak Teşkilatı kabul edilmiştir.

Türkiye -Türk Cumhuriyetleri ekonomik ilişkileri potansiyel seviyenin altında kalmış olsa bile sürekli bir gelişme içinde olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan hariç Türk Cumhuriyetlerine sınırdaş olmaması, mesafenin uzak olması, bu ülkelerde lojistik ve destek hizmetlerinin yetersiz ve maliyetli olması, siyasi istikrarsızlık, bankacılık sisteminin yeterince gelişmemiş olması, yönetimin ve hukuk sisteminin şeffaf olmaması gibi tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye, Türk Cumhuriyetinin tümünde ilk beş büyük yatırımcı ve dış ticaret ortakları arasında yer almaktadır. Bu yapı Türkiye'nin söz konusu Türk Cumhuriyetleri ekonomik işbirliğinin geliştirilmeye müsait potansiyelin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin son dönemlerde başta enerji alanında olmak üzere Azerbaycan ile yoğun işbirliği içinde olması, birçok konuda ortak hareket etmeleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret hacminin birkaç kata çıkmış olması Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki potansiyel işbirliğinin realize edilmesi yönünde ciddi adımlar olarak okunması gerekmektedir.

KAYNAK:

T.C. Ticaret Bakanlığı, Ülke Profil Raporları, 2022, E. 02.06.2023.

Yüce, Mehmet, Sosyo-Ekonomik Yönüyle Kırgızistan ve Kırgız Türkleri, 1. Baskı, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2021

Yüce, Mehmet, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İlişkileri, 1. Basım, Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, 2021

Yüce, Mehmet (2022b), Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleriyle İkili İlişkileri, 1. Baskı, İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2022

Yüce, Mehmet, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İle İlişkiler, , 1. Baskı, İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2022.

DÜNYA İNŞASI SÜRECİ VE TÜRK DÜNYASI ADALET KENEŞİ (TÜDAK) TEKLİFİ

Dünya kurmak, bir yönüyle problem çözümüne dayalı yapıların inşası sürecidir. Karşılaşılan meselelere, gelecekte ortaya çıkabilecek başkalarını da tahayyül ederek cevap verme gayretiyle ilerler.

Prof. Dr. Mehmet Akif Okur

Kurumlar tasarlanırken gelecekte evrilebilecekleri güzergahlar, üstlenebilecekleri işlevler de düşünülür. Türk nüfuslu coğrafyada yeniden dünya inşa etme hedefi bakımından Doğu Türkistan'la ilgili olarak tecrübe edilene benzer bir suskunluğun gelecekte tekrarlanmaması önemlidir. Bunun önüne geçmek nasıl mümkün olur? Mevcut güç dengelerinin kısa ve orta vadede büyük ölçüde değişmeyebileceği dikkate alınarak ne yapılabilir? Bir başka ifadeyle, etrafındaki büyük güçlerle doğrudan çatışmaya giremeyecek konumdaki devletlerden isteyebileceğimiz/bekleyebileceğimiz ilk yapısal/kurumsal adım ne olabilir?

Bu soru karşısında, statüsü devletler tarafından belirlenecek ancak faaliyetlerinde özerk olacak, kamuoyundaki itibarıyla etki doğuracak, dolayısıyla kararlarından taraf devlet yönetimlerinin doğrudan sorumlu tutulamayacağı, gelecekte de başka işlevler üstlenebilecek bir teşkilatın oluşumu yönünde adım atılması ilk cevap olabilir: Türk Dünyası Adalet Keneşi (TÜDAK).²

Bu kurum, Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin sınırları dışındaki Türk nüfusa yönelik hak ihlallerini araştırmak ve raporlarla kamuoyuna

"TÜDAK, hukuken bir vakıf şeklinde örgütlenebilir. Bu durumda, üye devletler, TÜDAK'a faaliyetlerini kesintisiz sürdürecektir. gelir kaynakları vakfedeceklerdir."

duyurmaktan sorumlu olacaktır. Kurumun teşekkülü için Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin tamamının katılımına da gerek yoktur. Yarıdan fazla üyenin kabulüyle faaliyetlerine başlayabilir. Diğer üyeler tercih ettikleri zamanda TÜDAK'a katılabilirler. Yetki alanının üye devletlerin içi değil dışı olması, egemenlik hassasiyetlerinin TÜDAK'a katılım konusunda mâni teşkil etmesini önleyecektir. Bununla birlikte, bu örgütün dünyanın muhtelif bölgelerindeki Türk azınlıkların durumu hakkında hazırlayacağı raporlarda kullanacağı standartlar, her ülkenin kendi içindeki adalet müesseselerini de dolaylı yoldan destekleyecektir. Devletler sosyalleşen kurumlardır ve dışarda savundukları ilkelerle içerde çelişkiye düşmek istemezler. TÜDAK faaliyetleri ile başarılı olur, üye devletlerin de desteğini kazanırsa çalışma alanını diğer Müslüman toplulukları ve yeryüzünde adaletsizliğe maruz kalan herkesi kapsayacak şekilde genişletebilir.

TÜDAK, hukuken bir vakıf şeklinde örgütlenebilir. Bu durumda, üye devletler, TÜDAK'a faaliyetlerini kesintisiz sürdürecektir. Dolayısıyla teşkilat, gelirleri için her yıl çıkacak bütçelere bağımlı olmayacaktır. Bu mali özerklik, üçüncü devletlerin hoşlarına gitmeyen raporlar sebebiyle TÜDAK üzerinde baskı yapma gayretlerinin sonuçsuz bırakılmasını kolaylaştıracaktır. Üye devletler, vakfın özerk statüsünü gerekçe göstererek gelen baskıları göğüsleyebileceklerdir.

1 Bu makalenin önceki versiyonu Türk Yurdu Dergisi'nde yayınlanmış ve Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu'nda (2022) sunulmuştur.

2 Prof. Dr. Mehmet Akif Okur, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

TÜDAK'a 60 yaş ve üstünde, yüksek mahkemeye üye olma vasıf ve niteliklerine haiz, tercihen kamu görevi yapmış isimler on yıl süreyle bir görev dönemi için atanmalı, ardından da kendilerine emeklilik hakkı verilmelidir. Bu statü, görevde iken gelecek kaygısı hissetmeksizin adil raporlama yapmalarını kolaylaştıracaktır. "Geri çağırma", ancak ağır suçlarla ilgili mahkûmiyet halleri gibi istisnai durumlarda ve üye ülkelerin yarından çoğunun onayıyla gerçekleşmelidir. TÜDAK'a seçilen temsilcilere üye devletlerin her biri kendi vatandaşlığını vermelidir. Böylece, Türk Dünyası vatandaşlığı için ilk somut çekirdek model oluşturulabilir. Bu husus, yine TÜDAK'taki temsilcilerin özgürce araştırma yapmalarını, rapor hazırlamalarını kolaylaştırıcı bir faktör olarak rol oynayacaktır.

TÜDAK, iki Meclisli bir yapı şeklinde tasarlanabilir. İlk mecliste her ülke bir temsilci ile ikincisinde ise nüfusuna göre değişecek sayıda temsilci ile yer almalıdır. Raporlar her iki Mecliste de görüşülmeli, alınacak kararlar ve yayınlanacak raporlar niteliklerine göre belirlenecek çoğunluk oyuyla kabul edilmelidir. Bu sistem, TÜDAK'ın gelecekte Türk Dünyası Adalet Divanı ve Türk Dünyası Meclisi şeklindeki yapılara evrilebileceği ya da bunlara ilham kaynağı olabileceği varsayımı ile teklif edilmektedir. TÜDAK, faaliyetleriyle itibar kazanabilirse başka kurumların inşası için de teşvik oluşturacaktır. Bu "yayımla etkisi", TÜDAK çatısı altındaki başarılı faaliyetlerin meydana getireceği olumlu alışkanlıklardan da beslenecektir.

TÜDAK, raporlama faaliyetleri sırasında bütçesine dayanarak istihdam edeceği kadrodan ve veri toplama hususunda da üye devletlerin bürokrasilerinden istifade edebilir. Ancak, bu ilişki TÜDAK'ın özerkliğine hanel getirmeyecek dengeler dikkate alınarak planlanmalıdır. TÜDAK'a çalışmalarını yürüteceği sembolik niteliğe de haiz bir mekân lazımdır. Bu amaçla Yassıada'nın (Demokrasi ve Özgürlükler Adası) kullanılması düşünülebilir. Böyle bir karara varılırsa, adanın adı 'adalet' vurgusuyla yeniden değerlendirilebilir.

Bugün TÜDAK gibi bir kurumumuz olsaydı, Doğu Türkistan'daki zulmü gizlemek kullanılan birçok yöntem ve iddia hızla geçersiz kılınabilirdi. Çinliler, önce toplama kamplarının varlığını inkâr ettiler ve ABD'nin/Batı'nın komplosuyla yüz yüze olduklarını ileri sürdüler. Kamplarla ilgili verilerin büyük çoğunluğunun Batılı haber kaynaklarında yer alması sebebiyle geniş kitleler bu propagandadan etkilendi. Adaleti savunmak ama bunu yaparken büyük güçler arasındaki rekabetin aracına dönüşmemek hususunda hassas olmak önemlidir. Fakat, bu hassasiyetin istismarına karşı da mekanizmalar geliştirilmelidir. "Aslında ne oluyor?" sorusuna kendi bilgi kaynakları üzerinden cevap arayacak ve bulgularını adalet kaygısı dışında amaç gözetmeksizin kamuoyu ile paylaşacak itibarlı bir kurum bu noktada faydalı sonuçlar üretebilir.

TÜDAK'ın devletlerle ilişkisi dolaylı olacağı için Türk nüfuslu coğrafyanın yanı sıra uluslararası kamuoyundaki inandırıcılığı da yüksek olacaktır. Bu durumdan kurucu devletler de fayda sağlayacaktır. Doğu Türkistan örneğini düşündüğümüzde, kendisini Çin'i eleştirmek hususunda zayıf hisseden ülkeler TÜDAK'ın raporlarıyla adalet katkısı sağlama misyonunu takip edebilecek, gelecek baskılara da "devlet hiyerarşisinin resmi parçası olmayan, uluslararası nitelikte özerk bir kurumun işleyişine müdahale edemeyecekleri" gerekçesiyle cevap verebileceklerdir. Daha sonra da doğru bilgilerin kamuoyunda uyandıracacağı hassasiyete işaret ederek, tercih edecekleri yöntemle, adaletsizliğin giderilmesi yönünde muhataplardan talepte bulunabileceklerdir. Kamuoyunda yükselen hassasiyet adaletsizlik yapan güç üzerinde olumsuz davranışlarını değiştirmesi için belirli düzeyde baskı meydana getirecektir. TÜDAK gibi bir kurumun tesisi, büyük devletler arasındaki bilek güreşinin aracı konumuna düşmeden müstakbel adaletsizliklerin üzerine gidilmesine yardımcı olabilir.

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARINDA İDEOLOJİ VE YÖNTEM SORUNU

Bir Hikâye Oluşturmak Ne Demektir?

Türk dünyası hakkında ülkemizde yapılan araştırmaların belirli bir olgunluk ve bilimsellik düzeyine ulaşmaya başladığı söylenebilir. Bununla birlikte çalışmalarını iki farklı düşüncenin yönettiği görülmektedir. İlki, tarihî ve kültürel yapının ortaya konulmasını önemseyen antropolojik yaklaşımdır.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Diğeri ise Türk dünyasına belirli bir politik-teoloji öneren yeniden yapılanmacı ve inşacı yaklaşımdır. Kabaca ilkinin bilimsel ikincisini ise ideolojik olarak niteleyebiliriz.

Dil, edebiyat, folklor, mitoloji, mimarî vb. unsurların araştırılması, geçmişte kültürü kuran etkileşimlerin anlaşılmasını sağlayacaktır. Tarihsel ve toplumsal gerçekliği ortaya çıkarmak, kültürel yapı ve değerlerin kökenlerini ve gelişimini tespit etmek sadece akademik açıdan değil reel-politik açıdan da kaçınılmazdır. Zira tarihsel alan ile zihinsel yapı ve söylemler arasındaki ilişkiler, günümüzde bireylerin 'kendiliklerinden' dünyayı nasıl anlayıp yorumladıklarının anlaşılması açısından kaçınılmaz bir referans sistemi oluşturmaktadır. İletişim teknolojilerinin en ücradaki insanlar için bile 'kaçacak ve saklanacak yer' bırakmadığı günümüz dijital dünyasında, her türlü manipülasyona direnen

ve küreselleştirici ideolojilere şüpheyile bakan bir 'yerel bilgi'den söz etmek mümkündür. Türk dünyası özelinde düşünürsek, kristal bir prizma gibi çalışarak modern ideolojilerinin etkisini kıran ve onları dönüştüren yerleşik bir kültürel sistemin varlığı yadsınamaz bir olgudur. Bununla birlikte 'kitlelerin kendiliğinden ideolojisi' olarak çalışan kültürü sadece geçmişe bakan yönüyle ele almak,

1 Prof. Dr. Mehmet EVKURAN, ASBÜ İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

köprünün altından çok suların geçtiği gerçeğini fark etmemek anlamına gelir. Gerçekte kültür denilen şey, her türlü kutsama ve idealize etme girişimlerinin ötesinde 'şu anda ve burada yaşayan' şeydir. Geçmişe ve geleceğe dair düşünceler ve duygular, gerçek ve fiilî kültürün (kültür her zaman zaten fiilîdir) çıktılarıdır.

Geçmişin araştırılması antropolojik ve sosyolojik yöntemlerden uzaklaşıp güncel ideolojik amaçlar doğrultusunda yapıldığında, çarpıtma ve yanıltmalarla dolu bir okumalar alanına dönüşmektedir. Yöntemlerinin kesin ve mutlak olmaktan çok esnek olmasından dolayı, farklı ve hatta karşıt yorumlara ve ilişkilendirmelere açık olması, sosyal bilimlerin kırılğan yanını oluşturur. Bu, otoriter rejimlerin sosyal bilimlerin yakasını bir türlü bırakmamasının başlıca nedenidir. Tarih tarafından doğrulanan bir iktidar (ya da muhalefet) meşruiyet ihtiyacını büyük oranda karşılamış olur.

Gerçeğe uygunluk değil işlevsellik, nesnellik değil 'doğruluk' ve 'hakikat'tır aranan şey. Bu nedenle işe yarayan yalanlar, zamanı geçmiş yararsız doğrulardan daha makbul sayılır. Ancak yalanın yalan olduğu her zaman (ya da çoğu zaman) o kadar açık değildir. "Tarihî gerçekler!" denilen şeylerin, hangi okumalar tarafından gerçek sayıldıklarını konuşuyoruz? sorusu sorulabilir; elbette cevabının da bir o kadar problemliliği tartışılmalı olduğunu hesaba katarak!

"Geçmişin araştırılması antropolojik ve sosyolojik yöntemlerden uzaklaşıp güncel ideolojik amaçlar doğrultusunda yapıldığında, çarpıtma ve yanıltmalarla dolu bir okumalar alanına dönüşmektedir."

Öte yandan “kurgular kötü değildir, bazıları hayatı dengeler!” diye düşünülürken, tarih ve kültür okumalarında yapılan bazı çarpıtmaların ‘yararlı’ olduğu bile söylenebilir. Örneğin tarihi, yıkıcı bir milliyetçiliğin inşasına hizmet eden yeni ayrıştırmalar ve ötekileştirmeleri desteklemek yerine, bir arada yaşamayı doğallaştıran bir referans olarak kullanmak, bunun için de verilerin sunduğundan daha estetik ve çoğulcu bir tablo sunmak mümkündür. Akademik ve bilimsel açıdan ‘kabul edilemez’ nitelikteki bu çalışmalar, politik ve sosyolojik yararlar bağlamında son derece işlevseldir.

Türklerin tarihine yönelik çalışmalarda, her coğrafyada olduğu gibi bu bölgede de yaşanmış olan bazı hala sıcaklığını koruyan iç savaşlar, büyük acılar ve ötekileştirmelerin nasıl ele alınacağı yönetsel olmaktan çok politik bir sorundur. Mikro düzeyde bakıldığında Türk dünyasını oluşturan toplulukların birbirleri ile olan geçmiş mücadeleleri, görmezden gelinemez olgulardır. Üstelik Türkistan ve Orta Asya’da kimliklerin yakın ve benzerlerden kendini ayırma ve farklı gösterme çabası üzerinden yürüdüğü, kısacası Türk kimliği içinde mikro-milliyetçilik eğilimlerinin zaman zaman öne çıktığı bu zeminde ‘tarih bilinci’, Anadolu Türkiye’sinde algılanan içerikten biraz farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle Türklük için kadim değer ve öneme sahip bu bölgenin tarihsel geçmişini araştıran çalışmaların hangi niyet ve paradigmayla yapılmakta olduğu, tarihin yeniden inşası için oldukça kritiktir.

Türk dünyası konulu çalışmalarda ideolojik unsurun etkili olduğu ikinci türden yaklaşımların sorunu, modern ve konjonktürel amaçlarla Türk dünyasına bir kimlik giydirme girişimidir. Bu girişimler, kendi coğrafyasında ideolojik düş kırıklığı yaşamakta olan Türkçü-Turancı, muhafazakâr-İslamcı düşünür ya da siyasetçilerin düşlerini gerçekleştirecekleri bir alan arayışlarını tahrik etmektedir. Saflik ve arınma arzularının beslediği bu girişimlerdeki temel yanlış, bölgenin sanıldığı kadar bakir olmadığı gerçeğinin gözden kaçırılmasıdır. Bu yanlış ve yanlışlarla geliştirilen İslamcı ya da Turancı söylem ve idealler, bölgedeki elitler tarafından hoş karşılanmak bir yana, birer tehdit ya da meydan okuma olarak algılanmakta, ilişkilere de zarar vermektedir. ‘Türkiye modeli’ ya da ‘abi ülke’ gibi

nitelemeler bunları kullanan bizim taraf açısından iyi niyetli ve gurur okşayıcı olsa da muhatap taraf açısından eski rekabetleri çağrıştıran ya da yeni bir hiyerarşi dayatan buyurgan projelere gönderme yapıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Türk dünyasını oluşturan her bir ülkenin kendine özgü tikel bir hikâyesi olabilir. Bu, genel anlamda Türklük kimliği ve ortak değerler hakkında konuşmaya engel değildir. Aksine karşılıklı saygı ve tanıma zeminini oluşturur, rasyonel ve herkese kazandıran iş birliklerinin oluşmasına katkı sağlar. Mesafeli, rasyonel ve diplomatik ilişkiler, yıkıcı ve sonu kavga ile biten romantizmlerden daha iyidir.

Bu bağlamda her alanda birlik ve aynileşme sağlanması iması taşıyan söylemler ve girişimler yerine, ortak değerlere vurgu yaparken Türk dünyasında zaten fiilen var olan çoğulculuğu koruyan ve destekleyen bir vizyonun geliştirilmesi ve uygulamaya konulması daha doğru görünüyor.

3 Ekim 2009’da kurulan ve “Türk dili konuşan devletler arasında iş birliğini geliştirmek, bölgesel ve küresel barış ile istikrara katkıda bulunmak olarak deklare etmişlerdir. Üye devletler ayrıca demokrasi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü gibi temel değerlere bağlılıklarını da teyit etmişlerdir. Tarihten gelen yakın bağlar ve ortak geçmiş ülkelerin işbirliği yapmasını ve karşılıklı çıkar çerçevesinde güven tesis etmelerini kolaylaştırmaktadır.” tespitlerine yer verilen Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi kurulmasına dair Nahçıvan Anlaşması ile kurumsal varlık kazanan Türk Devletleri Teşkilatı’nın bu vizyonu farklı alanlarda gerçekleştirecek somut adımlar atması önem taşımaktadır.

TÜRKİYÂT İSLAMİYÂTIN NESİ OLUR?

Türk ve İslam dünyası XVIII. Yüzyıl sonlarında başlayan ve gittikçe hızlanan bir gerileme ve krizler çağını yaşamaktadır. Batı’da yaşanan büyük dönüşüm (Rönesans, Reform, Aydınlanma), modernite ile sonuçlandı. Bilimsel devrimler, ulus devletlerin ortaya çıkması, sanayi ve teknolojiye büyük ilerlemeler, önce Batı dünyasındaki dengeleri değiştirdi, ardından da Batı dışındaki dünyayı derinden etkilemeye başladı. Büyük imparatorluklar tasfiye edilirken, geride çözülmesi çok zor gerilim ve çatışmaları miras olarak bıraktı.

Modernite ve beraberinde gelen sömürgecilik,

sadece kendine karşı direnen devletleri ve ülkeleri değil kendi halinde yaşayan geleneksel toplumları da hedef aldı ve onların huzurunu bozdu. Bu çerçevede siyasî ve ekonomik üstünlük kurmakla kalmayıp, kültürel ve zihinsel egemenlik de oluşturuldu. Modern Batı; kendi yaşam tarzını, kültürel değerlerini ve dünya görüşünü diğer toplumlara dayattı. Bu, insanlık tarihinde daha önce görülmemiş bir durumdur. Ortaçağ imparatorlukları çağında da hiç şüphesiz ki, savaşlar ve çatışmalar vardı. Bu çatışmalar, çoğunlukla egemenlik, üstünlük ve ganimet elde etmeye yönelikti. Ancak bir bölgede yaşayan insanları kültürel ve zihinsel olarak dönüştürmeye ve tektipleştirmeye çalışmak modernitenin bir projesi olmuştur. Ulus devletlerin kendi ideolojileri doğrultusunda “ulus yaratma” projelerinin doğrudan yansıması olan bu süreç, kimliğe ve kültürel değerlere sahip çıkma tepkilerini de tetiklemiştir.

İslam dünyası, siyasal ve ekonomik üstünlüğünü kaybetmeye başladıkça, aydınlar ve yönetici elitler çözüm yolları üzerinde düşünmeye yöneldiler. Önceleri Batı'daki gelişmeleri ciddiye almayan aydınlar, çağların getirdiği mağrur ve kendinden emin bir tutum içinde kaldılar ve yanı başlarında gelişen büyük dönüşümü görmezden geldiler ya da dikkate almadılar. Ancak siyasî ve askerî alandaki yenilgi ve kayıplar şok etkisi yaptı ve içine düşülen durumun nedenleri üzerinde düşünmeye başladılar. Reddedilen ya da küçümsenen olgular, bu kez acı biçimde itiraf edilmek zorunda kalındı.

Farkına varılan ilk önemli olgu, değişimin kaçınılmaz olduğu idi. Dünyada bir değişim vardı ve kendini yenileyen toplumlar ayakta kalabilirdi. Peki değişimin alanları ve sınırları ne olmalıydı? Bunu anlamak için öncelikle Batı'yı yakından tanımak gerekiyordu. Çünkü değişmeyi başaran güç Batı'ydı. İslam dünyasındaki aydın ve yöneticiler, uzun yıllar güç savaşı içinde oldukları ve üstün geldikleri Batı'da siyasî-ekonomik güç olarak belirginleşen ve dünyayı egemenliği altına alan bu değişimi, önce maddî gelişme olarak algıladılar. Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeleri örnek almaya ve ülkelerine taşımaya çalıştılar. Kültür ve inanç alanında ise kendi değerlerinin korunması gerekiyordu. İslam dünyasından Batı'ya gönderilen öğrenciler, yaşanan değişimi yakından görmekle kalmadılar, bundan derinden etkilendiler. Değişimin sadece bilim ve teknoloji ile sınırlı olmadığını, düşünce ve kültür dünyasında da köklü bir dönüşümün yaşandığını fark ettiler. Karşılarındaki güç, Ortaçağdaki bilinen Hristiyan ülke ve yönetimler değildi. Batı'daki büyük rakibin kimliğinin ve dünyaya bakışının değiştiğini, yeni bir paradigma ile karşı karşıya kalındığını geç de olsa fark eden Müslüman elitler, İslam'ın olmasa da Müslüman toplumların geri kaldığını ve hatta çöktüğünü dile getirmeye “inkirâz”, “teahhur” gibi kavramları kullanmaya başladılar.

Kendini yeniden inşa eden Batı ile karşılaşma, Müslüman dünyasında farklı tepkiler ve sonuçlar doğurdu. Bunları, en genel anlamda muhafazakârlık ve yenilikçilik akımları başlığı altında toplamak

mümkündür. Muhafazakârlar, toplumsal kimlik ve değerlerin korunması gerektiği ve ihtiyaçlar ölçüsünde sınırlı bir değişime gidilmesi gerektiğini savundular. Batı'nın inanç, düşünce ve kültür konusundaki etkilerine karşı koydular. Yenilikçiler ise kendi aralarında Batıcı modernist, İslamcı yenilikçiler ve milliyetçi yenilikçiler olmak üzere farklı akımlara ayrıldılar. Günümüzde bu akımların toplum ve düşünce hayatı üzerindeki etkileri hala devam etmektedir.

Türkistan ve Orta Asya coğrafyası, tarih boyunca Türk boylarının "Ata yurdu" olarak bilinen tarihsel ve kültürel olarak merkezî önemini korumaktadır. Günümüzde ise bu bölge, siyasî ve ekonomik olarak gittikçe artan stratejik özellik taşımaktadır. Çarlık Rusya'sından Sovyetler Birliği'ne ve ardından Türkî Cumhuriyetler dönemine uzanan süreçte, çok bilinmese de devam edegelen bir düşünsel hareketlilik söz konusudur. Tüm İslam dünyasında olduğu gibi Türkistan ve Orta Asya'da da Müslüman aydınlar arasında din-toplum-kültür-değişim vb. gibi konular üzerinde derin tartışmalar yapılmış ve üretilen düşünceler çeşitli yayınlarla dile getirilmiştir. Ne yazık ki İslam dünyasının bu müstesna bölgesindeki düşünsel hareketliliğe, çeşitli nedenlerle gereken önem verilmemiştir. Son dönemlerde İslam dünyasında ortaya çıkan tekerici, kısır, indirgemeci dinî hareketlerin de tazyikiyle, Türk dünyasının ürettiği dinî düşünce birikimine yönelik bir ilgi, ütopyaların da eşlik ettiği bir inşa arzusu oluşmuştur.

BİR ANLAMA VE AÇIKLAMA ARACI OLARAK "KADİMCİ-CEDİTCİ REKABETİ"

Her toplumda tutucu-muhafazakâr ve buna karşılık yenilikçi eğilimler ve düşünceler bulunur. Kendince haklı görünen düşünce ve kaygıları savunan bu iki eğilim arasındaki rekabet ve tartışma, sağlıklı ve dinamik olarak yürütüldüğünde toplumsal gelişmeyi sağlar ve dengeleri korur. Ancak hızlı

toplumsal değişim ve kriz dönemlerinde, bu eğilimler arasındaki yaratıcı ilişki ve rekabet kaybolur ve aşırılık, önyargı ve düşmanlaştırma egemen olur.

Türk dünyasında tarihte ve günümüzde bu eğilimleri temsil eden yapıları doğru tanımak gerekmektedir. Kadimcilik-Ceditcilik olarak nitelenen tutumları bilimsel olarak analiz etmek ve her iki akımın temel iddialarını karşılaştırarak incelemek gerekmektedir. Kadimcilik ve Ceditcilik, dinî düşünce alanında yarışan iki akım gibi görüne

de bunların kültür ile de yakından ilgileri bulunmaktadır. Özellikle Ceditçi düşünürlerin fikirlerinde kültür ve tarih önemli yer tutar. Ceditçiliği bir kültür hareketi olarak da değerlendirmek gerekir.

Her toplum gibi Türk dünyasını oluşturan toplumlar da kendi kültürlerini, tarihlerini ve kimliklerini korumak ve sonraki nesillere aktarmak isterler doğal olarak. Öte yandan da geçmişte donup kalmayarak sağlıklı ve dengeli biçimde ilerleme, yenilenme ve gelişmenin zorunlu olduğu hissedilmektedir.

Kadimciler ile Ceditçiler arasındaki düşünsel ve dinî tartışmalara yakından bakıldığında, kimliği ve dini korumaya dair kaygılarla, geri kalmışlığı yenerek ilerlemek ve güçlü bir toplum inşa etme

isteğinin karşı karşıya geldiği görülmektedir. Aslında bazı Kadimciler'in düşüncelerine bakıldığında yenilenmeyi kabul ettikleri, ancak yenilenmenin İslam'ın izin verdiği sınırlar içinde ve belirli alanlarda yapılması gerektiğine inandıkları, aksi halde toplumlarımızı bir arada tutan ve bir kimlik ve ortak bilinç veren İslam'ın zayıflayacağı kaygısını taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Ceditçilerin düşünceleri ise her dönemde daha çok ilgi çekmiştir. Çünkü İslam ve Türk dünyasında muhafaza etmekten çok ilerlemeye ve yenilenmeye duyulan ihtiyaç daha çok olmuştur. Ceditçiler, siyasî ve iktisadî geri kalmışlıkla ilgilenmişler ve bu olumsuz durumu ortaya çıkararak nedenleri tespit

etmeye çalışmışlardır. Bunlardan ilki dışsal (haricî) nedenlerdir; diğeri ise içsel (dahili) nedenlerdir. Dışsal nedenlerle mücadele siyasî ve iktisadî alanlarda mücadele etmeyi, Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirmeyi ve ortak hareket etmeyi gerektirmekteydi. Bu daha çok devletlerin ve yöneticilerin sorumluluk alanlarına girmektedir.

İçsel nedenler ise Müslüman toplumlardaki geri kalmışlık, cehalet, taassup, yoksulluk, bilinçsizlik, kadercilik gibi bireyleri atalet içinde tutan olumsuz durumlarıdır. Bunlarla mücadele etmeyi ve insanları bilinçlendirmeyi hedef alan Ceditçiler, zaman zaman kültürden ve tarihten gelen bazı düşünce ve alışkanlıkları da eleştirdiler. Bu yaklaşımları onları, Batıcı modernistlerle aynı safta algılanmalarına yol açtı. Oysa Ceditçi düşünürler genel olarak güçlü bir İslamî birikime sahip olmanın yanında dünyadaki gelişmeleri, özellikle de Batı'da ortaya çıkan yeni düşünce akımlarını biliyorlardı. Buna bağlı olarak bir yandan toplumlarını Batı'nın sömürgeci politikalarına karşı korumaya diğer yandan da İslamî değerlerle uyuşmayan bazı tarihsel ve kültürel değerleri tasfiye ederek dinî ve millî bir yenilenmeyi gerçekleştirmeye çalıştılar.

Kriz dönemlerinde toplumlar dengeli ve sağlıklı düşüncelerden uzaklaşmakta ve yıkıcı, şiddet yanlısı radikal düşünceler yayılmaktadır. Türk dünyasında güncel radikalleşme eğilimleri, daha çok Selefi hareketlerle ortaya çıkmaktadır. Selefilik özünde Arap coğrafyasında ortaya çıkan dışlayıcı ve katı bir hareket ise de, farklı Müslüman coğrafyalarda da etkili olabilmektedir. Kur'an'a bağlılık, sünnete sahip çıkmak, dinî hükümleri uygulamak, şirk ve bidatlerle mücadele adı altında kendine taraftar bulabilmektedir. Selefi düşüncenin, Orta Asya ve Türk Cumhuriyetlerinin tarihsel ve kültürel dokusuna yabancı olduğunu ve bu bölgeleri etkiyemeyeceğini düşünmek yanlıştır. Dine dönmek, sünnete sahip çıkmak, Allah'ın hükümlerini uygulamak gibi düşünceler, İslam'ı iyi tanımayan kesimler üzerinde etkili olmaktadır. Üstelik Arapçayı iyi bilen ve kullanan, metinlerden aktarmalar yapan konuşmacılar, inançlı ancak bilgisiz insanları kolaylıkla yönlendirebilmektedirler. Bu, Türkistan ve Orta Asya bölgesinde yeni ayrışma ve çatışmalara neden olabilecek tehlikeli bir durumdur.

Türkistan ve çevresindeki bölgede yetişen Ceditçilerin düşüncelerinin araştırılarak tüm

yönleriyle ortaya konulması, Selefiliğin toplumlarımız üzerindeki baskısını azaltacak ve farklı yolların da bulunduğunu ortaya koyacaktır. Özellikle Selefî yaklaşımı, İslam'ın tek ve en doğru yolu olarak gören dindar bireylerin, İslam'ın daha farklı yorumları ve yolları bulunduğunu fark etmelerine yardımcı olacaktır. Selefiliğin en büyük ve yıkıcı etkisi, farklı kültürleri ortadan kaldırarak tek tip bir yaşam tarzını İslam adına dayatmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bunu, Sünneti yaşamak ve yaşatmak adı altında sunmakta ve sünnetin yanlış bir yorumunu yaygınlaştırmaktadır.

Oysa İslam dini, insanların kültürlerini ve tüm tarihsel değerlerini inkar ederek kendine teslim olmalarını istemiş değildir. Bu yöndeki düşünceler, İslam'ı belirli bir kültür yapısı ile özdeş sayan aksine İslam'ın temel ilkeleri (Tevhid, Nübüvvet ve Meâd) ile çelişmeyen kültürel ve geleneksel değerler övülmüştür. Bunlar değerlidir ve örf ile aynı kökten gelen ma'rûf kelimesi ile koruma altına alınmıştır. Ceditcilerin düşünceleri arasında en önemli konulardan biri ve araştırılmaya değer olan nokta, sünnet-kültür ilişkisidir. Selefî söylem; küfür, şirk ve bidat kavramları ile kültürel değerleri zayıflatmakta

ve tasfiye etmektedir. Bu durum aslında sömürgecilerin amaçları ile de uyuşmaktadır. Nesillerimizi kültürsüz ve kimliksiz bırakarak, kendi toplumlarına yabancılaştırmakta ve onları mankurtlaştırmaktadır. Bunun din üzerinden yapılması ise daha tehlikeli ve üzerinde durulması gereken çok önemli bir konudur.

Diğer bir konu da, dinî birikimimizin hangi çerçevede yeniden okunacağıdır. Yenilenme düşüncesi, geçmişin analizi ve güncel dünya ile yüzleşmekle mümkündür. Muhafazakârlar geçmiş, Batıcı modernistler Batı'yı taklit ederek, toplumsal ve tarihsel akışımıza aykırı düşmüş oluyorlar. Tüm Ceditciler, eleştirel düşünceyi önemsemmiştir. Eğitim yoluyla tarihi ve günümüzü öğrencilere öğretirken, eleştirel düşünceyi kullanmalarının önemi üzerinde durmuşlardır. Bu

"Türkistan ve çevresinde yetişmiş filozof ve kelimcilerin düşüncelerinin araştırılması, dinî düşünceye bir derinlik ve zenginlik katacaktır. Farabî, Matürîdî, Ebu Hanîfe, Zemahşerî gibi alimlerin düşünceleri, bize kalmış değerli ve yoğun ilgiyi hakeden güçlü bir mirastır."

başlamda geleneksel medrese eğitimini yeterli görmeyerek toplum, insan ve doğayı konu alan dersleri içeren yeni programlar önermişlerdir. Dinî öğretim, öncelikle Kur'an'ın tanınmasını ve bu konudaki birikimin eleştirel bir gözle değerlendirilmesini içermelidir. Tarih boyunca farklı ekollerden İslam âlimlerinin ortaya koyduğu çok değerli düşünceleri ve yorumları, yenilenme için yeni ufuklar açacaktır. Hoca Ahmet Yesevî, Türkistan'ın Pîri olarak yaygın bir saygınlığa sahiptir. Çok sevilmesi, İslam'ın itikadî ve ahlakî ilkelerini, hitap ettiği toplumunun dili ve kültürü ile dile getirmiş olmasındandır.

Bunun yanında insanlık düşünce tarihini meşgul etmiş olan bilgi, varlık ve değerler ile ilgili büyük problemler, felsefe ve kelam (teoloji) alanlarında sistemli bir şekilde ele alınmaktadır. Bu nedenle yine Türkistan ve çevresinde yetişmiş filozof ve kelimcilerin düşüncelerinin araştırılması, dinî düşünceye bir derinlik ve zenginlik katacaktır. Farabî, Matürîdî, Ebu Hanîfe, Zemahşerî gibi alimlerin düşünceleri, bize kalmış değerli ve yoğun ilgiyi hakeden güçlü bir mirastır. Bu düşünürlerin öğreti ve görüşlerinin araştırdığı, konuşulduğu, bir ölçüde

benimsenip içselleştirildiği ve daha önemlisi çağın gerekleri bağlamında yeniden okunduğu bir toplumda düşünsel ve entelektüel seviye yükselecektir. Böylesi nitelikli bir zeminde toplumsal yapı ve dokuyu örseleyen ve anlamayı güçleştiren tekdüze ve dışlayıcı akımların kendilerine yaşama ve faaliyet alanı bulmaları da pek mümkün olmayacaktır.

Bu çalışmada Türkistan ve Orta Asya coğrafyasında farklı tarihlerde yaşamış Kadimci ve Ceditci düşünürlerin fikirleri üzerinde durulmakta, bu iki eğilimin öncülerinin temel görüşleri ve eleştirileri ele alınmakta, günümüzde toplumlarımızın sorunlarını çözmeye Ceditci düşünürlerin niçin ve hangi açılardan dikkate alınması gerektiği metodolojik açıdan analiz edilmiştir.

GÜNÜMÜZ EKO-POLİTİK GELİŞMELER IŞIĞINDA TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI

Bu yazının hedefi önce Türk, Türkiye, Türkistan ve Türk Dünyası terimlerini analiz etmek için günümüzdeki üç ekonomi politik tarihsel dönüşüm; sonra kadim dünyada ticaret (İpek Yolu) güzergâhlarında verilen hâkimiyet mücadelesine göndermeler yaparak “Türk Dünyası”nı anlama çabasıdır.

Prof. Dr. Mevlüt Uyanık

Günümüz enerji üretim ve arz merkezlerindeki sürekli istikrarsızlık durumlarını ve bunları giderme (kuşak-yol) çabalarının başarı ihtimalini, Türkiye'nin jeo-politik, jeo-stratejik ve lojistik konumuyla Türk Dünyasındaki etkinliğini analiz etmek için Türkistan-Türkiye kültürel sürekliliğini ve felsefi temellerini bilmek şarttır. Hitit Üniversitesi bünyesinde düşünce tarihini kronolojik okurken sistematik olarak “Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak” diye isimlendirdiğimiz okumalarının öncelikli hedefi bu sürecin tarihsel ve felsefi kodlarını Türkistan/Atayurt-Türkiye-Anayurt sürekliliği bağlamında inceliyoruz.

Burada günümüz ekonomi-politik gelişmeler ışığında Türkiye-Türkistan coğrafyası irtibatına değineceğiz: Marmaray yapımı ile birlikte toplam ihracatı 2.5 trilyon dolar, ithalatı ise 2.1 trilyon dolar olan Çin'den kalkan bir tren Britanya başkenti Londra'ya kadar kesintisiz ulaşabilecektir. Enerji arzı ve ticaret mallarının ulaşımı açısından önemli olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu olan “orta koridor”a yeni Edirne-Kars Demiryolu'nun yanısıra deniz yolu açısından destek verecek İskenderun, Mersin, Çandarlı, Bandırma, Samsun limanlarını da düşündüğümüz zaman Avrasya ekonomi politikliği açısından Türkiye'nin önemi iyice netleşir.

Kadim dünyada yüzyıllarca etkin olan Çin, Rus, Pers (Sasani) ve iki yüz yıl Hindistan coğrafyasında etkin olan İngiliz Akli ile Türk Aklinin ortak hareket ederek, yeni ipek yolunun ana hatlarında ortaklaşa projeler üretmesi rasyonel gözükmemektedir. AB'nin

1 Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi.

motor ülkesi Almanya'nın doğusundan Çin'e kadar uzanan coğrafyada Türkiye gibi gelişmiş ve kapsamlı üretim ağı olan başka bir ülke bulunmamasına ilaveten Doğu Avrupa, Kuzey Afrika ve İç Asya (Türkistan) birbirine bağlayan üçgenin merkezinde olması ekonomi politik açısından ülkemizin önemini artırmaktadır.

AB'nin motor gücü Almanya'nın ABD isteği dışında hareket etme kabiliyeti olup olmadığı bir yana, Britanya'nın birlikten ayrılması, Çin'in ekonomik gücü, tarihsel İpek Yolu'nun üç hattının yeniden enerji arz ve üretim merkezi olarak yeniden önem kazanması, Çin-ABD gerilimi doğrudan Türk Dünyasını etkileyen faktörlerdir.

GÜNÜMÜZ YÜZYILINI BELİRLEYEN ÜÇ EKONOMİ-POLİTİK OLAY

Bunlardan ilki, 26 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliğinin dağılmasıdır. Artık Doğu ve Batı bloğu ayrımı yerine Amerika Birleşik Devletleri (ve Avrupa Birleşik Devletleri) kontrolünde yeni dünya düzenine bırakmaya başladı.

Batı Türkistan dediğimiz bölgedeki Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan görece de olsa fiili bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ama Rusya'da 40 ayrı Türk topluluğu kalmıştır. 21 özerk cumhuriyetten 7 tanesi Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Saha (Yakutistan), Tuva, Hakasya ve Altay cumhuriyetleri Türklere ait olup, Rusya nüfusunun %8,7'sini oluşturmaktadır.

İkinci eko-politik olay, 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kulelerine

ve Pentagon'a yana ABD ordusunun karargâhına yapılan uçak saldırısıdır. ABD bu saldırılardan sonra Yeni Dünya Düzeni adı altında enerji üretim ve arz merkezlerine müdahalelere başladı. ABD, Ekim 2001'de Afganistan'a, Nükleer silahlanmayı önlemek iddiasıyla müdahale etti, bu doğrudan Batı ve Güney Türkistan'da enerji kaynaklarına ulaşmak, Rusya ve Çin'in güçlenmelerinin önüne kesmeye yönelikti. 2003 yılın Mart'ında Irak ve ardından günümüzde en önemli enerji ulaşım merkezlerinden olan Basra Körfezine yönelik operasyonlara girişti.

Üçüncü olay ise 2010 yılında başladığı zaman Yemen Sanaa Üniversitesi Türkoloji bölümünde öğretim üyesi olmam hasebiyle doğrudan yaşadığım Arap Baharı diyen nitelen olaylar zinciridir. Arap halklarının demokrasi, özgürlük ve insan hakları taleplerinden ortaya çıkan bölgesel, toplumsal hareketler bana göre 1991 yılında başlayan 2001 yılında ivme kazanan sürecin bir ileri aşamasıdır.

Bu bağlamda ABD ikiz kulelerine olan saldırı aslında bir yeni yüzyılın veya örtülü olarak 3. Dünya savaşının da başlangıcı diyebiliriz. Arap dünyasında Suriye, Irak ve Yemen'den başlayarak (bir zamanlar "İpek Yolu"nun güney hattı olan) Afganistan ve Pakistan bölgesine kadar alanda "sürekli bir istikrarsızlık" durumu oluşturuldu.

Bu bölgelere yönelik yeni operasyonlar düzenlendi. Arap dünyasındaki patrimonial/ebevi sistemle yönetilen ülkelere demokrasi getirileceği söylendi ama bölgeler daha da istikrarsızlaştı ve iç çatışmalar iyice tetiklendi. El-Kaide, Taliban, Boko-

Haram ve günümüzde iyice etkinliğini artıran İşid/Daeş adlı örgütlerle vekâlet savaşları başladı. 1992 yılı itibarıyla Medeniyetler arası çatışma teziyle bu politikalara meşruiyet sağlanması, 2010 Arap baharı adıyla başlatılan ve medeniyet içi çatışmaya dönüştürüldü. Artık Şii-Selefi veya Şii-Sünnî gibi mezhebi ayrımlar üzerinden Müslüman'ı Müslüman'a kırma politikasıyla vekâlet savaşları yaygınlaştırıldı.

ATATÜRK'ÜN SİYASİ DEHASI VE TÜRK DÜNYASI

1933 yılında, Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu Türklüğü ile Türk dünyasının manevî/kültürel köprülerinin nasıl kurulması gerektiğini belirtilmesi günümüze ışık tutacaktır. Çünkü bir gün SSCB'nin Osmanlı ve Avusturya-Macaristan gibi parçalanma ihtimaline karşı değişecek dünya dengelerine hazırlıklı olmayı önermiştir. SSCB idaresinde, dili bir, özü bir kardeşlerimize sahip çıkmaya hazır olmamız gerektiğini belirtir. Bu hazırlanmasının "manevî köprülerini sağlam tutmak" olacağını şöyle söyler: "Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların, yani dış Türklerin bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekli."

Bu uzak görüldüğün önemini anlamak için 1997 yılında ABD Başkanı Clinton'un "21. yüzyılda ABD'nin stratejik hedefleri" olarak Avrasya bölgesinde bir stratejik bloğun kurulmasına engel olmak şeklinde" açıklamasını hatırlamak gerekir. Bu kısa bilgisel hazır bulunuşluktan sonra Türk, Türkiye ve Türk Dünyası terimleri üzerinde

duralım.

TÜRK VE TÜRKİYE TERİMLERİ

Türkler, İç Asya (Atayurt-Türkistan) ile Ön Asya (Anadolu-Türkiye) hattında sürekli devletler kurmuş bir millettir. Tarihsel İpek yolunun temel güzergâhlarını takip ederek toplumsallaşma süreçleri diye incelediğimiz göç hareketlerini gerçekleştirmişlerdir. Ele geçirdikleri toprakları yurt kılan çeşitli Türk toplulukları, bazen Türk adı; bazen de başka bir özel ad taşıyan devletler kurmuşlardır.

Türk kelimesinin asıl manası eski bir Türkçe vesikadan anlaşılmıştır. "Türk" sözü cins isim olarak güç-kuvvet" sıfat hali ile güçlü-kuvvetli" manasına gelip, ilk önce V. yüzyıla ait (M.S. 420) Pers metinlerinde "Turanlı" manasında kullanılmıştır. VI. yüzyıla ait (M.S. 515) bir Bizans kaydında "Türk-Hun " (kudretli Hun) şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Yine bu dönemde Çin yıllıklarında, Bizans kaynaklarında, Arapça bir divanda geçmiştir. Ama resmi olarak ilk önce Gök-Türk Devletini görüyoruz. Daha sonra ilk imparatorluğa bağlı, kendi özel adları ile anılan diğer Türklerin ortak adı olmuştur. Zamanla Türk soyuna mensup bütün toplulukları ifade eden "milli ad" haline gelmiştir.

Türk topluluklarının yayılışı ile 'Türkiye' kelimesinin belirttiği coğrafi bölgelerin sınırlarında da değişiklikler olmuş, IX-X. yüzyıllarda İtil (Volga) ırmağından Orta Avrupa'ya kadar olan sahaya bu ad verilmiştir. "Doğu Türkiye" denilen bölgede Hazarlar, "Batı Türkiye" denilen bölgede de Macarların yaşadığını, XIII yüzyılda Mısır'da "Türk devleti" kurulduğu zaman Mısır ve Suriye de "Türkiye" olarak adlandırıldığını biliyoruz. Dolayısıyla Türkiye terimi bütün Türk Dünyasını ifade eden bir kavramsallaştırma olarak ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Coğrafi ad olarak 'Türkiye' deyimine ilk defa Bizans kaynaklarında rastlanıldığını ve VI. yüzyılda

Bizanslıların Orta Asya'ya Türkiye dediklerini görünce, Türkiye Cumhuriyetini tesis eden kurucu iradenin ne kadar isabetli bir isimlendirme yaptığını görebiliriz.

İPEK YOLU GÜZERGÂHLARI VE TÜRK DÜNYASI

Türk boyları Çin'den başlayarak Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına kadar ulaşan İpek Yolu'nu hâkimiyetlerine alarak, Doğu ile Batı kültür ve medeniyetleri üzerinde etkili olmuştur. Tarihte, Balkanlar ve Kuzey Avrupa ovalarından Avrupa içlerine, hatta Manş denizi ve günümüzdeki İsveç'in güney kesimine kadar ilerlemiş olan Hun imparatorluğunu hatırladığımız Avrupa'nın etnik,

politik, sosyal ve askerî, sanat alanlarında etkileri de ortaya çıkar.

Türkler göç yollarına göre baktığımız zaman bunu net bir şekilde görebiliriz. Üç kol şeklinde dünyaya yayılmışlardır. Bunlardan ilk kol diyebileceğimiz Kazak, Kırgız, Özbek boyları Doğu Türkistan'da kalmışlardır. İkinci kol, İç Asya'dan çıkan Türk boylarından Kaşgarlı Mahmud'un Divanu Lugati't-Türk de Başkurd ve onların komsusu olduğunu söyledikleri (Dokuz ve Otuz) Tatar, Avar, Kıpçak, Bulgarlar Karadeniz'in Kuzeyi ve Doğu Avrupa'ya yönelmişlerdir.

Bu çerçevede 576'larda Kök-Gök Türklerin Hazar-Aral ve Kırım'a kadar geldiklerini, Doğu Romalıları tehdit ettiklerini, diğer bir Türk boyu olan Avarlar'ın I. Justin (565-578) ile irtibata geçtiğini biliyoruz. Bayan Kagan yönetiminde altın bir çağ yaşayan Avarlar, eski Türk-Hun yurtlarını ele geçirdiğini, Ata İllig'in (Attila) gerçek manada varisi olduğunu, Bizans'ın onların desteğiyle Perslerle savaştıklarını da unutmamak gerekir. Yine Hazarların Doğu Avrupa tarihinde büyük rol oynayan ve düzenli bir devlet kurduğunu, 7-10.yüzyıllar arasında Kafkaslar'da, Karadeniz'in kuzeyinde, İtil'de Özi'de, Çolma (Kama)'da ve Kiyev'e kadar uzanan sahada siyasi istikrar

sağlayan ilk Türk boyu ve kağanlığı olduğunu da hatırlamak gerekir.

Batı da askeri harekâta devam eden sınırlarını Hazar Denizi'ne kadar ulaştıran İstemi Kagan, ipek yanı sıra diğer madenlerin satışında sorun yaşanacağı görünce güney yolunu denemiş, ama burada görülen sıkıntılar üzerine Sasanilerle mücadeleye karar vermiş, bunun için de Bizans ile anlaşma yapmak istemişti. Eskiden beri Sasanilerle Bizans'ın arasının iyi olmadığını bilen tüccar Soğdlular tavsiyesi üzerine Bizans-Gök Türk ittifakı için heyet gönderme kararı aldı. Bunları hatırlatmamızın gerekçesi, Pers-Sasanilerin Bizans ile ekonomi merkezli çatışması karşısında Türklerin nasıl tavır aldığından hareketle günümüzde politikalar oluşturulması gerektiğidir.

Türklerin Doğudan Batıya giden üçüncü kolu olan Oğuzlar-Türkmenlerdir. Atasının "Ey Oğuz, sen Urum-Roma üzerine yürümek istiyorsun" buyruğu üzere, sürekli Batıya ilerlemiş, Karakoyunlu, Akkoyunlu, (Kınık boyu) Büyük Selçuklu; Türkiye Selçukluları, (Kayı boyu) Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletini kurmuşlardır. İran'daki Türk devletleri ve hanedanları (Safeviler, Avarlar, Kaçarlar), Azerbaycan Hanlıkları, nihayet Azerbaycan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerini kuranlar bu koldur.

Bu üç koldan ayrılarak tali kollar oluşturan boylar ise Hindistan, Mısır, Çin ve Moğolistan bölgelerinde bir süre de olsa hâkim olmuşlardır. Ziraî, askerî ve mülkî teşkilat zenginliğiyle mükemmel olan Horasan'daki Gazneliler devleti bünyesinde yer alan Oğuzlar, Selçuklu devletini kurmalarıyla birlikte, kısa sürede Bizans imparatorluğu sınırlarına kadar uzandılar ve kadim dünyanın tarih, kültür, bilim hayatı üzerinde derin izler bıraktılar.

Türk dünyasını salt coğrafi olarak söyleyecek olursak, Avrasya'nın iç kısmından Baltık denizinden Karadeniz'e kadar uzanan bir kıstaktan doğuya doğru 4500 km ötede Yenisey'e ve Kuzey Kutbundan güneyde Türkiye kadar devam eden bölgedir. Kadim dünyanın kalbi (heartland) üzerinde hâkimiyet kuranın ise dünya eko-politiğinde oynayacağı rol bu çerçevede düşünölmelidir.

TARİHTE İPEK YOLU ÜZERİNDE YAŞANAN EKONOMİ POLİTİK MÜCADELELERİ

Asırlar boyunca Asya ve Avrupa'yı ticari ve ekonomik açıdan birbirine bağlayarak Avrasya kavramını ortaya çıkaran İpek Yolu, Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan kervan yollarının oluşturduğu bir sistemdir. İpek Yolu'nun kısmi olarak ortaya çıkışı Bronz Çağı'na kadar uzanmaktadır (M.Ö. 3000-2000). Sakalar ile Çinlileri ticari anlamda bir araya getiren Büyük İpek Yolu, M.S. IV. yüzyılda Ammianus Marcellinus (322-400) tarafından kaleme alınan Roma Tarihi adlı eserde karşımıza çıkmaktadır

İpek yolu güzergâhları üzerinden göç hareketleri bağlamında Bizans-Sasani ve Gök Türk devletlerinin mücadelesinden kısaca bahsettikten sonra nispeten daha sonrasına da bakacak olursak yine aynı durumu görmek mümkündür. Çünkü Bağdat'ın 1258 yılında el değiştirmesiyle ticaret yollarının güzergâhları yeniden düzenlendi ve Tebriz şehrinin önemi arttı.

Bu noktada Moğolların önemli bir gelir kaynağı olarak gördükleri tamga vergisinden dolayı ticarete son derece önem verdiklerini, ticari yolların ve tacirlerin güvenliğini sağlamak ve akışı hızlandırmak için "Ortak Teşkilatı" kurduklarını hatırlamak gerekir. Moğolların Uygurlardan benimsedikleri bu teşkilat, bir tür ticaret şirketi olduğunu, devletin hazinesinden düşük faizle kredi alınıp büyük çapta ve uluslararası ticaret ile uğraşılmasını teşvik etmiştir. Bunun sonucunda yani çok yükümlülük ve vergiden muaf tutulduğu için ticaret bir nevi devlet kontrolü altına girmiştir.

Ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi sürecinde Moğol-Türk kaynaklı iki kardeş devlet yani İlhan-Hulagû ile Altınordu Devleti arasındaki gerilimler ayrıntılı olarak incelenebilir. İlhaniler Horasan'dan gelip Doğu'yu Uzak Doğu'ya bağlayan göçebe ticaret yoluna sahip çıkmaya çalıştı. 1273 yılında Alagha Han, Buhara'yı; 1295'te Çağatay Han İran'ı ele geçirdi. Doğu Akdeniz ticaret yolunun kuzeyde kalan kısmı olan Suriye bölgesi için Memlûk Devleti (Mısır) ile karşı karşıya gelindi. Yani İlhanlılar, doğuyu batıya bağlayan Doğu Akdeniz ticaret yolu ticaret sistemine müdâhil olmayı denediler. Sultan

Baybars ile Türk kimliğini iyice pekiştiren Memlûklü Devleti Doğu Akdeniz ticaret mücadelesinde İlhanlılar ile karşı karşıya geldi.

Memlûk Devleti Suriye ve Irak kontrol altına alınca, Doğu Akdeniz ticaret yolu üzerindeki etkisini yitiren İlhanlı, Tebriz-Trabzon (Bizans) ve Kostanapolis'e ulaşmayı önceliklemişlerdir. Bu yolun önemini anlamak için 15. yüzyılın sonunda Akkoyunlu Devleti lideri Uzun Hasan (1453-1478), başkenti Diyarbakır olan Karakoyunlu devletini yenmesini hatırlamak gerekir. Özellikle Venedikliler başta olmak üzere İtalyanlarla bu bölgede kurduğu yakın ilişki de, Uzun Hasan'ın son Trabzon imparatoru David Megas Komninos'un damadı olması da evlilik işlerinin siyasal açıdan önemini göstermektedir. Uzun Hasan, David'in askeri yardımıyla topraklarını genişletip, Karakoyunlu Devletini ortadan kaldırıp, (1467) başkenti Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıttırdı. Fakat ne İlhanlılar ne de Akkoyunlu Devleti Doğu Akdeniz ticaret yolunun güney kısmına hâkimiyet kurmayı başaramadılar.

Her ikisi de Sünnî İslam tasavvuruna sahip Osmanlı-Memlûklü politik çatışmasının temelinde bu bölgedeki ekonomik değeri ele geçirmek vardır. Bu bağlamda Sünnî Karakoyunlu Devleti, Şii Akkoyunlu Devletinin politik mücadelesinin

temelinde ekonomik değer paylaşımı vardır. Karakoyunluların yenilmesiyle Osmanlı devletine sığındıkları ve açtıkları sorunlara bakılınca, dinî/ mezhebî tasavvurların eko-politik mücadelede bir araç olduğu daha net görülecektir.

SONUÇ

Günümüzde Avrasya'da ekonomi politik gelişmeleri ve Türk Dünyasının konumunun önemini görmek için tarihsel İpek Yolunun hatlarına dikkat etmek gerekir: Tunghuang, Turfan, Kuça, Andican, Semerkant, Buhara, Hive, Yenikent, Hazar'ın üzerinden Karadeniz ve üst tarafına ulaşan hattın Trabzon'a giden yolu da vardır. Diğer hat Tung Huang, Çerçen, Hotan, Yarkent, Belh, Merv, Nişabur, Rey, Tebriz ve Trabzon, Rey üzerinden Antakya'ya ulaşır.

Suriye ve Irak çatışmalarını da, İpek Yolunun Ön Asya yani Suriye kıyılarından başlayarak Dicle ve Fırat nehirlerinden geçip, İran topraklarını aşip, Merv'e, oradan Buhara, Semerkant, Urartepe (Uşrusana), Fargane'den geçerek Kaşgar'a ulaştığını söylersek, Türkiye'nin ve Türk Dünyasının eko-politik önemi netleşir. Bu nedenle acil olarak Türk topluluklarını, devletlerini bir üst kültür ve medeniyet çerçevesinde yeniden birleştirecek projeler geliştirilmelidir.

BİLGİ TOPLUMU AÇISINDAN TÜRK CUMHURİYETLERİNDE ÜNİVERSİTELERİN MEVCUT DURUMU VE SORUNLARI

Küreselleşme, bilgi çağı veya bilgiye dayalı ekonomi gibi adlarla anılan günümüz sosyal, politik ve ekonomik sisteminin göndermede bulunduğu ve önem atfettiği unsurun bilgi 'knowledge' olması üzerine bilgi üretimi, ulusların ekonomik rekabetinde en gerekli üretim olmuş ve bu ihtiyacı da karşılamak için üniversitelere önemli roller biçilmiştir (Göransson & Brundenius, 2011).

Prof. Dr. Ebulfez Süleymanlı

Zira üniversiteler, entelektüel birikimleri ile zengin, dinamik ve özünde farklılıkları barındıran, yerel çevre başta olmak üzere, bulunduğu ülkenin, ekonomik, sosyal ve politik alanlarda gelişimini sağlayan, toplumun refah düzeyini artırma yönünde bilimsel çalışmalar yürüten kurumlardır. Bu bağlamda üniversiteler topluma, toplumun refah düzeyine ve yaşam kalitesine sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan geniş bir çerçevede katkıda bulunarak çok değişik türlerde kamu hizmeti sunmaktadırlar (Charles, 2003, s. 8).

Çağımızda üniversiteler eğitim, araştırma ve eğitim veren kurumlar olmanın yanı sıra aynı zamanda toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmeye önderlik edecek nitelikli insanların yetiştiği ve dinamik modeller oluşturan kurumlar konumundadır (Suleymanov, 2011).

Sosyal ve kültürel işlevleri açısından değerlendirildiğinde, üniversitelerin kamuya sunduğu ya da sunması gereken hizmetlerle ilgili çeşitli düşünceler göze çarpmaktadır.

Duderstadt (1998), "Transforming The University To Serve The Digital Age" isimli çalışmasında 1 Prof. Dr. Ebulfez Süleymanlı, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

"Üniversiteler gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için en değerli iki kaynak olan eğitilmiş-yetenekli insan ve yeni fikirlerin kaynağıdır."

yükseköğretimdeki değişimin itici güçlerini ekonomik, toplumsal ihtiyaçlar ve teknolojideki gelişmeler olarak gruplandırmaktadır (Duderstadt, 1998, 3.25).

Duderstadt, yakın gelecekte yükseköğretim kurumları için en kritik zorluğun değişim kapasitesini geliştirmek, talepleri hızlı cevaplamanın önündeki kısıtlamaları kaldırmak, gereksiz süreçleri ve idari yapıları kaldırmak, mevcut binaları ve düzenlemeleri sorgulamak ve akademik topluluğun tüm üyelerini heyecanlandırmak ve güçlendirmek ve sürece engel teşkil edenlere meydan okumak olduğunu belirtmektedir. Saykili (2019), dijital çağda yükseköğretimi konu edinen çalışmasında sanayi çağının koşullarına ve gereksinimlerine dayanan okul paradigmasının, 21.

yüzyıl öğrencisinin ihtiyaç ve taleplerini karşılama açısından yetersiz kaldığını vurgulamaktadır (Saykili, 2019, s. 13).

Üniversiteler gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için en değerli iki kaynak olan eğitilmiş-yetenekli insan ve yeni fikirlerin kaynağıdır. Bu nedenle, dünyada gelecek umutları hakkındaki endişeler ve hızla değişen ekonomi, dikkatleri doğal olarak üniversitelere yönlendirmektedir. Örneğin, Stanford Üniversitesi, Massachusetts

Teknoloji Enstitüsü (MIT), Harvard Üniversitesi gibi dünya sıralamalarının başlarını çeken, lisans patentleme ve şirketlerine sahip olan, teknolojinin ve inovasyonun ileri seviyede gerçekleştiği üniversiteler, yeni nesil ve dönüşümünü tamamlamış üniversitelere örnek olarak verilebilir (Çetin, 2007, ss. 224-228). Bu üniversiteler, sadece kendi ülkelerinin değil, dünyanın ekonomik büyüme ve kalkınmasına yön verebilme potansiyeline sahiptir.

Geçmişte günümüzde yüksek öğretim farklılaşan yapısı çerçevesinde, günümüz üniversiteleri yeniden şekillenmekte, ekonomik, sosyal ve düşünsel etkenler (dış çevre) 1980'lerden bu yana, giderek daha baskın şekilde, geleneksel üniversite yapılarını değişime zorlamakta (Yamaç, 2009, s. 165), geleneksel modeller terk edilerek giderek piyasa odaklı yeni yönetim modellerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (ÖNCEL, 2017, ss. 14-26). Özellikle günümüzde- hızla gelişen bilim ve teknolojinin yarattığı gelişmişlik düzeyi topluları eğitim ve bilgi üretimi yolu ile farklılaştıran bilgi üretim merkezleri olan üniversitelerin önemini ortaya koymaktadır (Süleymanlı, 2022, ss. 83-90).

Bu bağlamda önemli bir kısmının gelişmekte olan ülkeler kategorisinde bulunduğu ve nüfusunun önemli bir bölümünü gençlerin oluşturduğu Türk Cumhuriyetlerinin durumu özel bir önem arz etmektedir. Nitekim SSCB'nin dağılma sürecinin ardından bağımsızlıklarının otuz yılını geride bırakan Türkiye dışındaki Türk Cumhuriyetleri, bu süre zarfında devletleşme bağlamında önemli bir mesafe kat etmiş, ekonomik alanda ise daha çok doğal kaynaklara bağımlı bir gelişme eğilimi göstermişlerdir. Bağımsızlık sürecinin geçiş dönemi olarak nitelendirilen ilk dönemleri için bu tarz bir ekonomik gelişme modelinin kabul edilebilir olmasının yanında bu sürecin sürdürülebilir olması bilgi toplumunun özelliklerine göre kalkınma modelinin benimsenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türk Cumhuriyetlerinde üniversitelerin, bilgi toplumu çağındaki değişimlere ve gelişmelere ayak uydurmaları hem de toplumsal kurumlarda değişimin gerçekleşmesine katkıda bulunmaları gerekir. Bu nedenlerle, çağın yeni gereksinimlerinin karşılanmasında ve bilgi toplumunun oluşturulmasında, yüksek

öğretimde öğrenme sorunlarının giderilmesi giderek daha fazla önem taşımaktadır.

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE ÜNİVERSİTELERİN DÜNYA SIRLAMASINDA YERİ

Bilindiği üzere üniversiteler eğitim-öğretim ve bilimsel araştırma etkinliklerini gerçekleştiren küresel ölçekli kurumlardır. Bilgi toplumunun ana ekseninin eğitim ve sürekli öğretim olduğu dikkate alındığında, üniversiteler bu anlamda büyük işlevler görmektedir. Aynı zamanda üniversiteler bilimsel düşüncenin yeşerdiği, harmanlandığı ve geniş halk kitlelerinin refahı için yayıldığı yer olarak evrensel bir öneme sahiptir (Gündüz, 2017, s. 61). Ancak üniversitelerin beklenen işlevi görebilmesi öğretime ayrılan kaynağın yanında, öğretim elemanlarıyla da mümkündür. Gelişmiş ülkeler üniversitelerin sadece araştırma ve yayın etkinliklerine bile önemli miktarlarda kaynaklar ayırmaktadır.

Bu açıdan Türk Cumhuriyetlerinde üniversitelerin durumuna bakıldığında, bu ülkelerdeki her geçen yıl artan üniversite sayılarına rağmen, akademik ağların yeterli düzeyde olmaması, öğretim elemanlarının niteliğinin ve niceliğinin yetersizliği, yükseköğretim harcamalarının düşüklüğü, girişimci üniversite sayısının son derece yetersiz oluşu, öğrenci hareketliliğinin yeteri kadar olmayışı, bilişim teknolojileri donanımları ve yazılımlarının yetersizliği, üniversite özerkliğinin bilgi toplumu eğitiminin istediği düzeyde olmayışı ve bilimsel yayın sayısının yeteri kadar olmayışı, Öğretim programlarının iş dünyasının ihtiyaçlarına göre tasarlanmaması, yeni kurulan üniversitelerin bilgi toplumu amaçları doğrultusunda kurulmayışı, araştırma üniversiteleri sayısının ve tema üniversiteleri sayısının düşüklüğü, yükseköğretim kurumları açısından Türk Cumhuriyetlerinde bilgi toplumu eğitimine geçişi için engel teşkil etmektedir.

Bu durum istatistiklere de olumsuz şekilde yansımaktadır. Nitekim 2010 yılındaki ilk yayınından beri yaptığı tespitlerle dünyanın en güvenilir üniversite sıralamalarından biri olarak nitelendirilen Times Higher Education (THE) 2020 yılı rapor sonuçlarına göre ilgili ülkelerden

hiçbir üniversite dünyanın en iyi 100 üniversite sıralamasında yer alamamıştır.

Sıralamada yalnızca Kazakistan'dan Al Farabi Milli Üniversitesi 207. sırada yer alırken, bu üniversiteyi yine aynı ülkeden 408. sırada Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi takip etmiştir (Nonews 2021).

Sıralamada Türkiye'den en iyi üniversiteler 401-500 arasında yer alan Çankaya Üniversitesi, Koç Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi oldu. Listeye Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) 501-600 arasından girdi. 601-800 arasında ise Türkiye'den üç üniversite bulunmaktadır: Bahçeşehir Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ). 801-1000 arasında Türkiye'den şu altı üniversite bulunuyor: Bilkent Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Düzce Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi ve Özyeğin Üniversitesi (Euronews, 2022).

Öte yandan eğitim ve bilim yatırımları açısından altı çizilmesi gereken diğer bir önemli husus da eldeki kaynakların etkili kullanılmasıdır. Bu bağlamda özellikle son yıllarda eğitime ayrılan kaynak miktarı artmış olmasına rağmen oluşturulan kaynakların etkili kullanılmaması yönünde ilgili ülkelerin medyaları tarafından eleştiriler de dile getirilmektedir.

Yükseköğretime yapılan harcamaların önemli oranda ekonomik geri dönüşünün olduğunun bilinmesine rağmen ilgili ülkelerde eğitim ve

bilime yönelik yatırımlarının bir türlü istenilen seviyeye ulaşamaması eğitim üzerine kafa yoran çevreler için süregelen bir paradoks oluşturmayı sürdürmektedir. Ancak mevcut bilgiler Kazakistan içinsürecindahaolumluolduğugöstermektedir. Bu ülkede akademisyenler için mevcut araştırma fonlarının daha ulaşılır olması, yurtdışından davet edilen misafir öğretim üyeleri sayısında her yıl artış gözlenmesi, ayrıca ülke yönetiminin daha fazla nitelikli genci bilimsel faaliyete teşvik amacıyla yüksek lisans ve doktora düzeyinde yüksek miktarda burs tahsis etmesi ve yurt dışı araştırma ve staj olanağı sağlaması bu olumlu sürecin somut örneklerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kazakistan'da yer alan üniversitelerin dünya sıralamasında daha üst sıralarda yer alması ve aynı zamanda Kazakistanlı akademisyenlerin Web of Science (WoS) ve Scopusta taranan dergilerde yayınlarının sayılarındaki artış, (Süleymanlı, 2022) bu tarz yatırımların olumlu bir çıktısı olarak değerlendirilebilir.

TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Bilgi toplumunda en önemli görev üstlenen kurumlardan birisi, belki de birincisi üniversitelerdir. Çünkü üniversiteler bilgi ekonomisinin "hammadde"si olan bilginin üretiminden ve dağıtımından sorumlu temel kurumlardır. Bilgi teknolojisi diğer bütün kurumları olduğu gibi üniversiteleri de kökten bir biçimde etkilemektedir (Yaşar 1999). Nitekim 21. yüzyılda üniversitelerin köklü bir değişime

uğradığı, bilim temelli, tek disiplinli kurumlar olmaktan çıkarak, global bilgi merkezi olma yolunda ilerledikleri gözlenmektedir. Dünya dördüncü ve beşinci nesil üniversitelere doğru giderken, üniversitelerin yapısı değişmekte, üniversiteler sadece bilgi üreten değil bunu aktaran ve ticari değer yaratan bir hale dönüşmektedirler. Bu süreçte üniversiteleri bilginin üretimi, paketlenmesi ve dağıtımında meydana gelen söz konusu değişimlere ayak uyduramayan ve yeniden yapılanma yoluna gidemeyen ülkelerin bilgi toplumunda arzu ettikleri yeri alamayacakları gözlenmektedir.

Bu bağlamda Türk Cumhuriyetleri de özellikle bilgi toplumuna geçişte çağın gerisinde kalmaması için üniversitelerini bilgi üretim merkezi sayılabilecek kurumlar haline dönüştürmeleri gerekir. Özellikle bu süreçte üniversite, bireysel ve toplumsal beklentilere yanıt verebilmeli, sorunların çözümüne ve gereksinimlere katkıda bulunabilmelidir. Bu işlevlerini gerçekleştirebilmesi, önemli ölçüde, çağdaş eğitim programlarının uygulanmasına ve nitelikli eğitimin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu nedenle, yüksek öğretim programlarının; amaçlar, eğitim durumları ve sınav durumları boyutlarının incelenmesi ve geliştirilmesi gerekir. Bu eğitim sisteminin ve anlayışının uygulama boyutunda mevcut yapı ile bilgi toplumunun gerektirdiği insan modelini yetiştirmesi, bu topluma özgü ihtiyaçlara cevap verebilmesi ve uyum sağlayabilmesi Türk Cumhuriyetlerinde eğitim sisteminin ve eğitim kurumlarının başlıca sorumluluğu içerisinde yer almaktadır.

Başka bir deyişle 21. yüzyılda çağdaş dünyamızda bilgi toplumuna, hatta bilgi ötesi topluma doğru bir gelişme söz konusu olurken Türk Cumhuriyetlerinin bilgi temelli yeni bir ekonomik ve sosyal düzene ayak uydurmaları, hızlı teknoloji dönüşümü sürecine girmelerini sağlayacak bir üniversite oluşturma misyonunu gerçekleştirmeleri gerekir.

KAYNAKÇA

Çetin, M. (2007). Bölgesel Kalkınma ve Girişimci Üniversiteler. *Ege Akademik Bakış*, 7(1), 217-238.

Charles, D. (2003). Universities and territorial

development: Reshaping the regional role of UK Universities. *Local Economy*, 18 (1), 7-20.

Duderstadt, J. J. (1998). Transforming the university to serve the digital age. *Cause/Effect*, 20(4), 21-32.

Euronews 2022, Dünyanın en iyi üniversiteleri açıklandı: İlk 500'de Türkiye'den sadece 3 üniversite var, <https://tr.euronews.com/2022/10/12/dunyanin-en-iyi-universiteleri-aciklandi-ilk-500de-turkiyeden-sadece-3-universite-var>Suleymanov, A., "The Way to the Modern University", *Sociology of science and technology*, Vol 1 (3), 51-57, Sankt-Peterburg, 2011

Göransson, B., & Brundenius, C. (Eds.). (2011). Universities in transition: The changing role and challenges for academic institutions. In *International Development Research Centre (Ed.), Insight and innovation in international development* (pp. 3-10). New York: Springer, akt. Kuzu Ö. H., (2020). "Dünya çapında üniversiteler" bağlamında misyon-vizyon üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 10(1), 8-23.

Gündüz, A.Y. (2017). Ülke kalkınmasında üniversitelerin rolü: Doğu ve Güneydoğu Anadolu üniversiteleri örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(1), 56-69.

Nonews (2021) Rejting luchshikh universitetov stran SNG (Türkçesi: BDT ülkelerindeki en iyi üniversitelerin sıralaması) https://nonews.co/directory/lists/companies/university-rus%20DFA_ru_final%20%281%29.pdf, s.35

Öncel, M. (2017). Üniversitelerin başarı sıralamalarında metodolojik problemler: Metodolojik eleştirilere yönelik bir literatür taraması, *Alanya Academic Review Journal*. 1 (1). 2017, 14-26.

Saykili, A. (2019). Higher education in the digital age: The impact of digital connective technologies. *Journal of Educational Technology & Online Learning*, 2(1), 1-15.

Süleymanlı, E. (2022). Türk Cumhuriyetlerinin eğitim sistemlerinin uluslararası kriterler bağlamında değerlendirilmesi. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün Kuruluşunun 30.Yıl Anısına Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. 2-3 Aralık 2022. İzmir Bildiri Tam Metin Kitabı. Ed. Bilal Yıldırım, 83-91.

Tonta, Y. (1999). Bilgi toplumu ve bilgi teknolojisi. *Türk Kütüphaneciliği*. 13(4). Aralık 1999. 363-375, Erişim tarihi: 20.06.2023, <http://yunus.hun.edu.tr/~tonta/yayinlar/biltop99a.htm>.

YAMAÇ, K. (2009). Bilgi Toplumu ve Üniversiteler, Eflatun Yayınevi, Ankara.

ABD'DEKİ TÜRK TOPLUMUNUN TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Türkler'in önemi her geçen gün artıyor. ABD'deki Türk diasporasının etkinliği bir nevi Türk Dış Politikasındaki önemli parametreleri de belirlemek durumunda kalıyor. Her şeyden evvel Türk diasporasının Amerika'da diğer ülkelerden çok daha fazla önemli olmasını ele almak lazım.

Prof. Dr. Burak Küntay

NEDEN AMERİKA?

Amerika Birleşik Devletleri 20. yüzyılın başından itibaren dünyanın en büyük hegemonu olma noktasında ilerledi. Birinci Cihan Harbi sonrası çıktığı dünya siyaset sahnesi, İkinci Cihan Harbi'yle beraber tüm dünyada ABD'nin öneminin anlaşılmasına sebep oldu. Savaşın bitişiyle Soğuk Savaş döneminin temel iki kutuplu dünyasında, batı dünyasının lideri ve kapitalist ekonomilerin öncüsü konumuna geldi. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber artık dünyanın tek hegemon güç dönemi başlamıştı. ABD'yi bu kadar güçlü kılan unsurlar, Türk dünyasının etkisi açısından da önemli. Her şeyden evvel, dünyadaki ülkelerin ekseriyeti döviz rezervlerinin hala çok büyük bir kısmının dolar olduğunu düşündüğümüzde, para birimi gücü en önde gelir. Ekonomik güç demiyorum. Para birimi gücü. Doların sahibi olmak, piyasaları belirlemek demek.

Bir döneme kadar en büyük petrol ithalatçısı olan Amerika, kaya gazı süreci sonrası bugün en büyük ihracatçı ülkelerden biri konumunda. Dünya silah üretiminin ve teknolojik donanımların ekseriyetinin merkezi Amerika. Savunma sanayi dışı teknolojinin icat merkezi Silikon Vadisi California. Milyonlarca insanı etkisine alan,

"Bir döneme kadar en büyük petrol ithalatçısı olan Amerika, kaya gazı süreci sonrası bugün en büyük ihracatçı ülkelerden biri konumunda."

dünyanın en büyük halkla ilişkiler ve iletişim unsuru olan Hollywood, Los Angeles, California. Dünya finans merkezi Manhattan, New York. Dünya eğlence, tatil ve emlak piyasalarını domine eden merkez Florida. Amerika'nın bunlar gibi birçok farklı alanda ekonomik büyüklüğe, doğal olarak siyasi güce sahip olduğu nokta sayabiliriz.

KİTLELER VE FİNANS

Bu büyük ekonomik güç; bilhassa da tek hegemon kaldığı Soğuk Savaş sonrasında teknolojik ve ekonomik avantajlarını siyasi bir güç olmaya başarılı bir şekilde dönüştürdü. Tam bu noktada Amerika Birleşik Devletleri'nin federal veya eyalet bazlı bütün karar alıcıları Amerika seçim sisteminin de sağlamış olduğu yapısallıkla halkın siyaset üzerindeki karar alma mekanizmalarına etkisini birçok ülkeye göre daha çok artırıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde her iki senede bir yapılan seçimlerle birçok federal ve eyalet pozisyonlarına yöneticiler seçiliyor. Bu yöneticiler seçilirken onların siyasi başarısını temellendirdikleri iki önemli unsur var. Birincisi; kampanya finansmanı, ikincisi ise; belli bir seçim bölgesinde yoğunlaşmış aynı seçmen davranışı ile hareket eden kitlelerin oyunu alabilme yetisi. İkinci noktadan açıklamaya başladığımızda ve örneklerle şekillendirdiğimizde Amerikan siyasi sistemindeki diasporaların önemini daha net görmekteyiz.

1 Prof. Dr. Burak Küntay, Beykoz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Amerika Birleşik Devletleri'nde bilhassa bütçesel konularda karar alma yetkisine sahip olan kongrenin Temsilciler Meclisi tarafı, her iki senede bir seçimlere gitmekte. ABD'de Temsilciler Meclisi üyelerinin eyaletlerin nüfuslarına göre ayrılmış dar seçim bölgelerinden seçildiğini unutmamak gerekir. Bu bize net bir şekilde seçim bölgelerinde herhangi bir etnik grubun yoğunlaşmış olarak yaşadığını ve kitlesel oy kullanma ile seçilecek Temsilciler Meclisi üyesini direkt etkilediğini unutmamalıyız. Amerika Birleşik Devleti'nde Türklerin yoğun olarak yaşadığı eyaletler; New York, New Jersey, Florida gibi eyaletler olmakla beraber, hiçbir seçim bölgesinde seçim neticelerini direkt etkileyecek kadar yoğun bir Türk seçmen olmadığını görmekteyiz. Ancak Türkiye'nin karşısında yer alan ve yıllardır Türkiye aleyhinde propaganda yapmayı kendilerine bir numaralı görev olarak gören Ermeni ve Rum lobileri için bu durumun tam tersi söylenebilir. Örnek vermek gerekirse uzun yıllar Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi sözcülüğü yapmış Nancy Pelosi'nin Ermeni toplumunun yoğun yaşadığı ve kitlesel olarak aynı yönde oy kullandıkları California eyaletindeki Pelosi'nin seçim bölgesi sadece bir örnektir. Florida, Massachusetts, Michigan, California, Ohio, New York ve New Jersey gibi eyaletlerde yoğunlaşmış olan Ermeni ve Rum nüfusu gerek Temsilciler Meclisi gerek Senato seçimlerinde çok önemli rol oynarlar.

Uzun yıllar kendilerini destekleyen Temsilciler Meclisi üyeleri ve Senatörler bulabilmesinin yanı sıra, bu lobilerin kendi içlerinden de çıkarmış oldukları Ermeni veya Rum asıllı valiler, Temsilciler Meclisi üyeleri, Senatörler, Bakanlar, hatta Başkan Yardımcıları görmek mümkündür. Türk toplumu ise; hala federal bir ofise güçlü bir seçilmiş kişi çıkartamamıştır.

İfade ettiğim gibi bir diğer önemli unsur ise kampanya finansmanıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni ve Rum toplumunun iş dünyasında sanat, sosyal hayat, bilim, teknoloji ve daha birçok alanda sahip oldukları önemli pozisyonlar ve ekonomik güç federal seçimlerde adayların kampanya finansmanlarını birbir etkilemiştir. Kampanya finansmanını direkt etkileyen bu gruplar zaman içerisinde etkinliklerini çok daha fazla arttırmışlardır. Gerek kampanya finansmanlarına etki edebilecek direkt güç; gerekse de seçim bölgelerine yoğunlaşmış nüfus Ermeni ve Rum toplumunu sayıdan da ziyade stratejik bir noktaya getirmiş ve federal bir göreve talip her adayın ilgi odağı olmayı başarmıştır.

Buna karşı Türk toplumunun, dağınık bir şekilde herhangi bir seçim bölgesine direkt etki edemeyecek şekilde yaşıyor olması ve koordinasyonsuz hedefsiz bir seçmen davranışı ile hareket etmesi adaylar için Türk toplumunu kitle olmaktan çıkartmıştır.

Osmanlı topraklarında Amerika'ya göç etmeye başlayan Türkler; Ermeni ve Yunanlılara göre daha eski demek hata olmaz. Ancak Kurtuluş Savaşı sürecinde yaşananlar Millî Mücadele'de ülkesine destek vermek için Türkiye'ye geri gelen vatandaşlarımız ile birinci tersine göç dalgası olmuştur. Büyük Depresyon sırasındaki ikinci göç dalgası ise; ABD'deki Türk nüfusunu, Ermeni ve Rum toplumunun gerisinde bırakmıştır. 1960'larda yeniden başlayan göç dalgasına rağmen Türk toplumunun Ermeni ve Rum toplumuna göre nüfusu, seçim bölgelerine yoğunlaşması ve ekonomik gücü halen geridedir.

Büyükelçi Şükrü Elekdağ döneminde temelleri atılan, 90'larda Büyükelçi Nüzhet Kandemir ile organizasyonu daha bir üst noktalara gelen Türk toplumunu organizasyon ve bir seçmen kitlesi olma hareketi 2000'lerin sonuna doğru sekteye uğramaya başlamıştır. Türk toplumundaki ideolojik farklılıklar Türk dış politikasını çok ilgilendiren konularda koordinasyonsuz çalışmalar Türkiye karşısındaki lobileri daha etkin kılmıştır. 2000'lerin sonlarına doğru kuvvetlenmeye başlayan, nüfus olarak çok fazla olmasalar bile siyasi olarak önemli lobi faaliyetleri yapan PKK türevi Türkiye karşıtı terör örgütü lobileri gitgide destek bulmuştur. Bu terör örgütlerine 2010'larda FETÖ'nün de eklenmesi ile Türkiye karşısındaki şer cephesi ve etkisi artmıştır. Yıllar yılı Türkiye aleyhinde neşriyat yapan ve her alanda en büyük hedefleri Türkiye karşıtlığı olan Ermeni ve Rum diasporasına 2000'lerden sonra terör örgütü türevleri de eklenince Amerikan siyasetinde Türkiye karşıtlığı artmaya başlamıştır.

Son yıllarda yaşadığımız S400 krizinden Rahip Brunson meselesine, F16'lardan F35'lere birçok konuda Türk-Amerikan ilişkilerinin bu noktaya gelmesinin ve gerginliğin bu seviyeye çıkmasının iki önemli boyutu vardır. Birincisi şüphesiz uluslararası ilişkiler ve çıkar çatışması boyutu. Bu başlı başına devletler arası ilişkiler ile alakalı bir mesele. Ama hiç küçümsenemeyecek diğer etken ise; Amerika'daki Türkiye karşıtı grupların ABD siyasetinde Türkiye'yi destekleyecek

seçmenlerden çok daha etkin halde olmasıdır. Bu konuların çözümüne dair rota bellidir.

Türkiye Cumhuriyeti devlet olarak ancak belli konulara müdahil olup uluslararası ilişkiler boyutundaki meselelerde aktör olarak rol alabilir. Devlet resmi olarak lobicilik ve halkla ilişkiler için para harcayabilir. Türk Devleti'nin veya herhangi başka bir devletin Amerikan seçimlerinde aday olan kişilerin seçim kampanyalarına para yardımı yapması, destek olması, ya da seçmen davranışını etkilemesi hem kanunen hem de yapısal olarak mümkün değildir. Oysaki ABD'de yaşayan Türk toplumunun üzerine çok büyük görevler düşmektedir. Öncelikle bütün siyasi ideolojileri ve siyasi farklılıkları bir kenara bırakıp, ortak bir seçmen davranışı oluşturulmalıdır.

"ABD'de yaşayan Türkler günümüzde birçok açıdan dünyanın en büyük etki gücüne sahip ülkesinde yaşamaktadırlar."

Türkiye'nin dış politikası ile paralel ve ulusal çıkarlarla bağlantılı kitlesel bir düzende hareket edilmelidir. 90'larda her eyalette bir ya da iki adet olan Türk-Amerikan dernekleri 2000'lerde sayısız hale gelmeye başlamıştır. Bu bir avantaj değil, organizasyon ve kitlesel hareket noktasında bir dezavantaja dönüşmüştür. Federal adayların seçim kampanyalarına direkt bağışlar yapmaktansa oluşturulacak

Türk PAC'leri ile (Political Action Committee) daha organize bağışlar yapıp kitlesel etki yaratılmalıdır. Kongredeki oylamalar öncesi her eyaletin dernekleri, bölgelerini temsil eden seçilmişlere anayasal hakları olan siyasi baskıyı uygulamalıdır. Üniversiteler, düşünce kuruluşları kitlesel yayın organlarında çok daha etkin, organize ve güçlü bir şekilde Türk toplumu temsil edilmelidir. Türk toplumu, Türkiye ile iyi ilişkiler kurma arzusunda olan Amerikan siyasetini etkileyebilecek güçteki farklı dini etnik ve etki grupları ile ilişkilerini geliştirmelidir.

Netice itibariyle ABD'de yaşayan Türkler günümüzde birçok açıdan dünyanın en büyük etki gücüne sahip ülkesinde yaşamaktadırlar. Birçok ülkenin aksine Amerika'da yaşayan ve ABD vatandaşı olan Türklerin uluslararası ilişkilere, Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğine yapabilecekleri etki düşünülenin çok daha ötesindedir.

ÇİN-TÜRKİSTAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Çin Halk Cumhuriyeti bugün dünyanın siyaseten küresel güçlerinden biri olmaya adaydır, iktisaden ise 2021 yılında gayri safi milli hasıla bakımından ikinci büyük ekonomisi konumuna gelmiştir. Çin'in gitgide büyüyen ekonomisi dünya pazarlarını beslemekte, küresel şirketlerin önemli bir kısmı üretimlerini Çin'e kaydırmaktadırlar.

Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM

Çin'in bütün tarihi boyunca, bilhassa Afyon Savaşları'ndan (1839-1842) sonra yarı sömürge haline gelmesinin ardından, güvenlikle siyasi ve iktisadi büyüme stratejilerinde Türkistan daima merkezde olmuştur.

Qin Hanedanlığı'nın başa geçmesiyle ancak M.Ö. 221 yılında devlet birliği sağlayabilen Çinlilerin doğal hayat sahası olan Wei Irmağı havzasının kaynakları, beslenmeleri için yetersizdi.² Geleneksel Çin kültürünü ise bu havzada kıt kanaat geçinen köylüler oluşturmaktaydı. Feodal yapı içerisinde ancak tahıl ile yaşayabilen Çinliler ticaretin sağladığı faydalardan çoğu kez yararlanamıyorlardı. Bu yüzden sadece tarım ile uğraşan, diğer geçim vasıtalarının çoğundan mahrum kalan eski Çin insanı, devamlı dışarıdan gelen savaşçı güçlerin baskısına maruz kalıyordu. Türkistan'a doğru uzanan ırmaklar boyunca açılan ticaret yolları yeni kurulan hanedanlığı gitgide güçlendirdi.³ Feodal yapıda içlerine kapanık bir şekilde yaşayan bu halk birbiriyle çatışmayı bırakıp tek bir devlet çatısı altında toplandıktan sonra gözlerini, ürettikleri ipeği ve diğer malları vererek yerine ihtiyaç duydukları malları alacakları pazarlara diktiler. Çin'in nüfusu M.Ö. 221 yılında 20 milyonu geçmiş ve gitgide artarak M.S. 2 yılında 60 milyona ulaşmıştı ki bu nüfusu beslemek için 40

milyon hektar ekili tarla gerekiyordu.⁴ Bu yayılma ve genişleme sürecinde Çinliler ordularını Türkler gibi teşkilâtlandırmışlar, Türklerle mal alışverişi yaparak ticaretten kâr etmeye başlamışlardı. Büyük Hun İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra Modu (Mete)'ya yenilip Hunlara vergi vermeye başlayan Çinliler Modu'nun ölümünden sonra İmparator Wu devrinde (M.Ö. 140-78) hem ticaret yollarına hem de bereketli topraklara hâkim olmak için dikkatlerini Xiyu ("Batı Toprakları") dedikleri Türkistan'a yöneltmişlerdi. Bu siyaset değişik şekillerle bugünlere kadar gelmiştir.

Çin'den batıya giden yollar açıldıktan sonra çeşitli Çin malları Doğu Türkistan'a ve Baktriya'ya akıyordu; bölge tüccarları ise buradan aldıkları malları batıya ve Anadolu ve Suriye'ye kadar götürüyorlardı. İpek getiren Çinliler oradan çeşitli kumaş, dokuma, halı, cam, değerli metaller, yeşim taşı, mercan, ilaç, baharat, at, deve vs. alıyorlardı. Çin malları Roma İmparatorluğu'na kadar gidiyordu⁵ ve aynı süreç tersine de işliyordu. İlk Çin hanedan tarihi Shi Ji'de kaydedildiğine göre M.Ö. 206'da kurulan Han Devleti ile birlikte Çin'de bütün bölgeler tek bir idare altında toplanmış, çeşitli feodal bölgeler arasındaki kapılar ve gümrükler kaldırılmıştır. Böylece tüccarlar memleketin her bir köşesine ulaşabilmişlerdir. Herkes istediği malı alıp satabilmiştir. Bu mallar başlıca şarap, sirke, soya sosu, meyve suyu, inek, koyun, domuz, tahıl,

1 Prof. Dr. Kürşat Yıldırım, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, TESAM YİH Yürütme Kurulu Üyesi.

2 Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, I, Ankara, 1981, s. 14-15.

3 Kürşat Yıldırım, Çin Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, 2021, s. 57 vd.

4 Duan Changqun, Gan Xuechun, Jeanny Wang, Paul K. Chien, "Relocation of Civilization Centers in Ancient China: Environmental Factors", Ambio, XVII, 7, Nov. 1998, s. 572-575.

5 V. İ. Avdiyev, İstoriya Drevnego Vostoka, Moskva, 1953, s. 663.

saman, araba, vernik, ağaç ve demir ürünler, tabii boyalar, kiriş, boru, zincifre, ipek, ipek dokuma, kaba dokuma kumaş, deri ve deri ürünleri, malt ve fasulye macunu, türlü balıklar, deniz kulağı, hurma, kestane, tilki-sansar kürkü, koyun postu, halı, kilim, meyve ve sebze idi.⁶

Eski Çin'in Türkistan ile kurduğu ilişkilerde çok önemli bir husus, Çinlilerin Türkistan'dan kendilerine gönderilenleri "haraç" ve kendilerinden Türkistan'a gönderilenleri "bahşedilenler" olarak zikretmeleridir. Kendi anlayışına göre Çin, ilişki kurduğu Türkistan şehirlerinden "haraç" alır, onlara "hediye" bahşederdi. Böylece barış sağlanırdı. Buna karşılık söz konusu olan elbette bir tâbilik ilişkisi mucibince verilen bir haraç değildi. Üstelik ilk Çin kaynakları haraç sözünü çok mübalağalı kullanmaktadırlar. Mesela Ön Asya'da bulunan devletlerin her birinin elçiler göndererek haraç sundukları veya Anadolu'nun da batısında olduğu düşünülen ülkelerin Çin'e haraç gönderdikleri şeklindeki⁷ kayıtlar itibar edilebilir değildir, tarihî hiçbir hakikat ile örtüşmemektedir. Buna karşılık eski Çinlilerin görüş sahasındaki Türkistan devletlerinden ve topluluklardan gerçek anlamda haraç aldıklarına dair çok açık ve gerçekçi kayıtlar da vardır. Haraç tam bir tâbilik

ilişisini ifade etmektedir. Kimi zaman kayıtlarda hem "hediye" hem de "haraç" zikredilmektedir. Bunun sebebi tâbi devlet tarafından kararlaştırılan yıllık haracın teslimi ve yine iyi ilişkilerin devamı için hediyelerin takdimidir. Öte yandan Çin İmparatoru ise Türkistan'da ilişki kurduğu veya tâbi olarak tanıdığı devlet ve halklara hediyeler "bahşediyordu". Buna Çin İmparatorunun Türkistan'daki bey veya hükümdarlara verdiği eş, unvan, altın, ipek veya toprak (tımar) da dahildi. Çinlilerin bu Türkistan algısı, milattan önceki devirlerden XX. yüzyılın başlarına kadar devam etti. Bugün Beijing idaresinin Türk cumhuriyetlerinde siyasetçi ve idarecilerle kurduğu ilişki belki de bu tarihi stratejinin başkalaşmış hâlidir. Bilhassa önemli yetkilerle donatılmış kişilerin Çin makamları ile çeşitli menfaat ilişkileri kurdukları, cumhuriyetlerdeki muhalif kesimler tarafından zaman zaman dile getirilmektedir.

Eski Çinlilerin Türkistan için kullandıkları "Xiyu", uzun bir müddet sonra, XVIII. yüzyılda yerini "Xinjiang" adlandırmasına bıraktı. Bu durum Çin'in bugünkü Uygur bölgesini tamamen ele geçirmesinin ardından gerçekleşti. Qing Hanedanlığı'nın (kuruluşu 1644) başlarında Çinliler Türkistan'da Cunganlar ve esasen Uygur olan Müslümanlar olmak üzere iki kesimi biliyorlardı. XVIII. yüzyılın ortalarında, Cunganların yıkılması ve Uygur bölgesinin tam olarak ele geçirilmesinin ardından Xinjiang adı görülmeye başlandı. Çin'in

6 Hironori Asakura, World History of the Customs and Tariffs, Brussels, 2003, s. 98.

7 Hou Han Shu, Zhonghua Shuju Yay., Beijing, 1997, s. 2910-2911; Tong Dian, Zhonghua Shuju Yay., Beijing, 2003, s. 5195.

Türkistan ile ilişkileri, Batı Türkistan'ın Rusya'nın eline geçmesiyle uzun bir süre, Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılına kadar, Uygur bölgesiyle sınırlı kaldı.

Çin'in, Türkistan sahasına verdiği önem iktisadi olduğu kadar güvenlik kaygısıyla da alakalıydı. Eski Çinliler Türkistan'ı Hunların "sağ kolu" olarak görüyorlar, kendilerine karşı en büyük tehdit olan Hunları yenebilmek için Türkistan'ın doğu kısımlarının ele geçirilmesi üzerinde duruyorlardı. Böylece Hunların sağ kolu kesilecekti. Aralıklarla yüzyıllarca devam eden bu siyasetin bir yansıması ise XIX. yüzyılın son çeyreğinde görülüyordu. Artık yarı sömürge hâline gelen Qing Hanedanlığı'nda mevcudiyetin korunması için topyekûn doğuda deniz savunması ya da batıda kara savunması şeklinde iki seçenek vardı. Türkistan'a yönelik "batı savunması" taraftarlarının başındaki Zuo Zongtang'ın siyaseti galip gelmiş ve şöyle denilmiştir: "Xinjiang'ı (bugünkü Uygur bölgesi) elimizde tutarsak Moğolistan'ı koruruz, eğer Moğolistan'ı elimizde tutarsak Pekin'i koruruz".⁸

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Türkistan ile ilişkilerde Çin'in tarihi kaygılarının devam ettiği görülecekti. Sovyetler Birliği döneminde Türkistan'ın dışa kapanması, Çin'in Sovyetler ile uzun yıllar süren anlaşmazlıkları ve münasebetinin olmayışı bir müddet bu kaygıların mecrasını değiştirmişse de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yepyeni bir dönem başlamıştı. XVIII. yüzyılın ortalarından beri Xinjiang adı verilen Uygur bölgesini elinde tutmaya çalışan Çin için yeni bir durum doğdu. Artık Uygur bölgesinin ötesinde Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan olmak üzere üç komşu edinmişti. Çin için bu yeni durumda, yeni kurulan bu üç cumhuriyetteki istikrarsızlıkların Uygur bölgesine sıçramaması üzerine alınan önlemler vardı. Bilhassa Tacikistan'daki kökten dinci örgütlerin uzantılarının sınırlardan içeri nüfuz etmemesi hedefleniyordu. Türkistan'daki yeni

8 Çin'in Batı Bölge Teorisi, Ed. Ferhat Kurban Tanrıdağlı-Ekrem Özbay, İstanbul, 2021, s. 20-21.

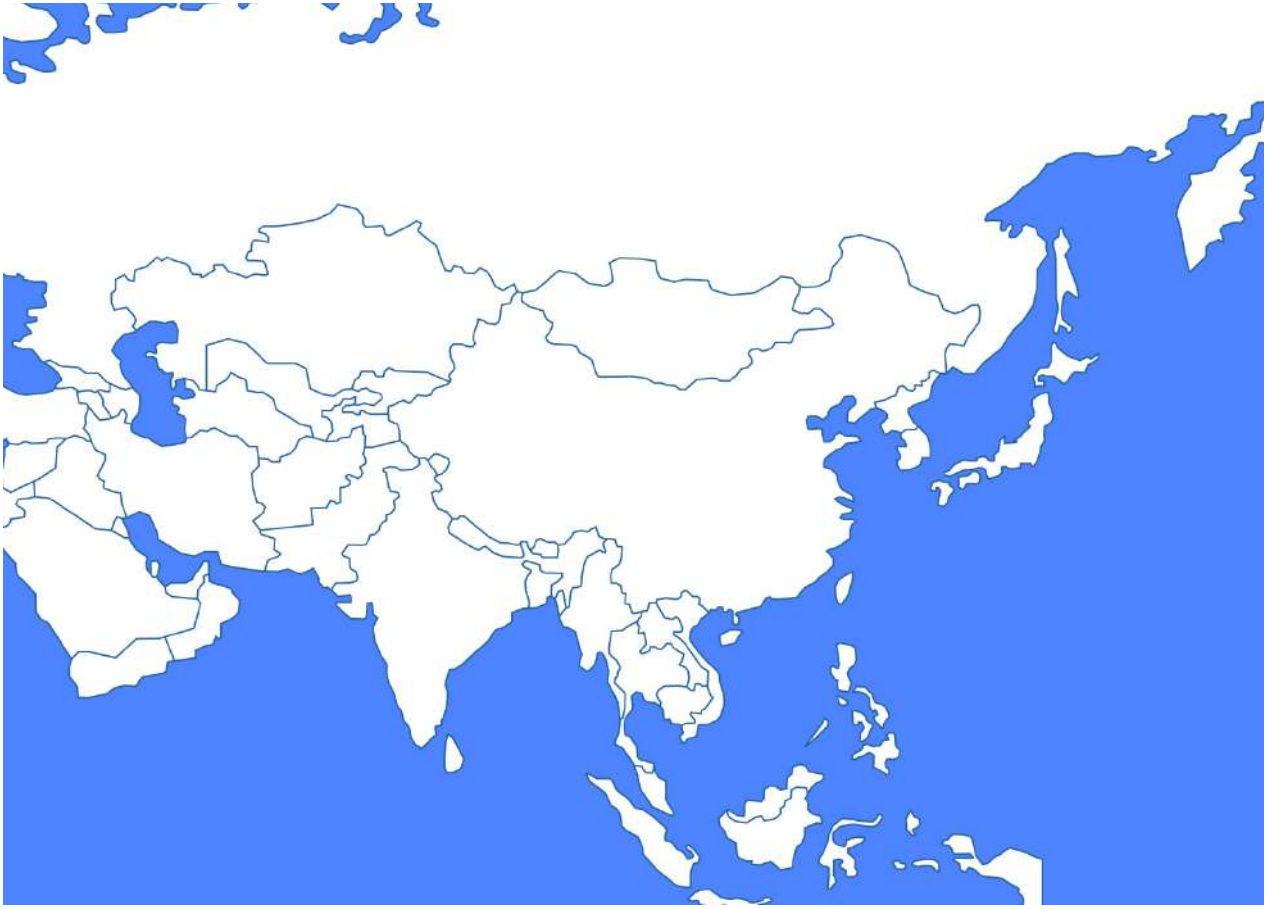
cumhuriyetlerle işbirliği suretiyle butürgelişmelere engel olmak üzere 1996'da Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya'nın katılımıyla "Shanghai Beşlisi" adlı ilk birlik kuruldu. 2001 yılında ise bu yapı "Shanghai İşbirliği Örgütü"ne dönüştü. Çin'in temel bazı hedefleri vardı: i) Uygur bölgesinde meydana gelecek bir ayaklanmayı ve Türkistan'da Uygur hareketinin güçlenmesini engellemek ii) sınır güvenliğini sağlamak iii) güvenli bir koridorla Türkistan'a mal satmak iv) gitgide artan üretimin doğurduğu enerji ihtiyaçları için Türkistan'ın doğal kaynaklarından yararlanmak v) Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkistan'daki varlığının ve siyaset belirleyiciliğinin önüne geçmek. Bilhassa Amerika'nın 2001 yılında Afganistan'ı işgal etmesi Çin'in bölgedeki Amerikan mevcudiyetine karşı yürüttüğü siyasetini hızlandırdı. Çin, Türk Cumhuriyetlerinin Uygur hareketine destek vermemesi için ilişkileri çok sıkı tutmaya gayret

ediyordu. Bu çabada Çin'in iktisaden oldukça karlı olduğu da açıktı. Türkistan pazarları ağına kadar Çin mallarıyla dolmuştu ki bu durum bugün de geçerlidir. Çin Amerika'nın bölgedeki askeri varlığını en büyük tehditlerden biri olarak görüyor ve Shanghai İşbirliği Örgütü'nü bir güvenlik teşkilatı hâline çevirmek istiyordu. Bu örgüt şimdiye kadar bazı askeri tatbikatlar gerçekleştirse de NATO gibi operasyonel gücü olan bir orduya sahip değildir ancak yine de 6 üye

(Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan), 6 gözlemci üye (Moğolistan, Beyaz Rusya, İran, Pakistan, Hindistan, Afganistan), 6 diyalog ortağı (Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Sri Lanka, Türkiye) ile Türkistan ve Asya siyasetinin önemli bir aktörü hâline gelmiştir ve Çin'in Türk Cumhuriyetleri ile yürüttüğü ilişkilerin üst bir organı konumundadır.⁹

Çin'in Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerinde iki husus öne çıkmaktadır: i) Türkistan pazarlarında Çin hâkimiyeti ve bölge ülkelerinin Çin'e bağımlı ekonomileri ii) Türk cumhuriyetlerinin enerji

9 Hasan Duran-Nyambayar Purevsuren, "Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı, Aralık 2016, s. 282-285.

kaynaklarının Çin'e aktarılması. Gitgide büyüyen ve sanayileşen ekonomisiyle daha çok petrol ve doğalgaza ihtiyaç duyan Çin, 90'lardan sonra bunu Orta Doğu, Güney Amerika gibi istikrarsızlık bölgelerinden çok Türk Cumhuriyetlerinden karşılama yolunu seçti. Üstelik bu yeni yönelim taşıma ve maliyet bakımından daha avantajlıydı. Mesela 2010'ların sonuna doğru Kazakistan'da doğalgaz-petrol üretiminde Çin payının %50'lere yaklaştığı bilinmektedir. Öte yandan Çin, Türkistan'daki en önde gelen yabancı yatırımcı konumuna gelmiştir ve pazar hâline getirdiği ve belli ölçüde borçlandırdığı Türk cumhuriyetlerinin ekonomilerini kendisine bağımlı konuma getirmiştir. Mesela 2015'te Kırgızistan'ın bütün dış borcunun yarısından fazlası Çin'dir.¹⁰

Çin'in Türkistan ile ilişkilerinde son olarak "Bir Kuşak Bir Yol" projesine temas etmek istiyorum. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013 yılının sonlarında Türk Cumhuriyetlerini ziyaretinden sonra Çin tarafından açıklanan "Bir Kuşak Bir Yol" başlıklı modern İpek Yolu projesi sonrasında Yeni Bir Dönem başladı. Çinlilerin dediklerine

10 Duran-Purevsuren, a.g.e., s. 287-290.

göre "Orta Asya" denen coğrafya ile Çin arasında daimi ilişki düşmanlık değil, ticaret ve medeniyet alışverişi ve dostluk temelindeydi. Projeye göre Çin'den batıya doğru büyük koridorlar açılacak, hızlı tren yolları döşenecektir.¹¹ Bununla birlikte projenin Türk dünyası için getirileri hakkında büyük şüpheler vardır¹², bilhassa siyasetçiler ve kamuoyu nezdinde bu konuda yeterince bilgi sahibi olunmadığı düşünülmektedir. Bu projenin işleyebilmesi için Türkistan'ın bir çatışmasızlık bölgesi hâline getirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan Amerika'nın Afganistan'dan çekilmesi ve Taliban'ın ülkede idareyi ele almasında Çin'in büyük rolü olduğu düşünülmektedir. Yine Çin'in Hint Okyanusu'na çıkışın sağlayacak Çin-Pakistan demiryolunun¹³ inşası için "güvenli" bir Pakistan olmalıydı ve bu ise Pakistan ekonomisinin Çin'e bağımlı hâle getirilmesini gerektiriyordu.

11 Yıldırım, Çin Tarihi, s. 312.

12 Bu konuda yapılmış ve kapsamlı ve önemli çalışma için bkz. Ferhat Kurban Tanrıdağlı, Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" Gerçeği ve Türk Dünyası, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2020.

13 Bkz. Tanrıdağlı, Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" Gerçeği ve Türk Dünyası, s. 149-166.

AZİZ SANCAR'DAN AVRUPA TÜRKLERİNE MESAJ...

Haziran ayının birinci haftası, "Türk Medeniyetinin Başkenti" Semerkant özel bir toplantıya ev sahipliği yaptı. Semerkant'ta Türk Devletleri Teşkilatı Sekretaryasınınca, Türk Üniversiteliler Birliği (TÜRKÜNİB) Rektörler Özel Toplantısı organize edildi.

Veyis Güngör

Özel toplantıya TÜRKÜNİB'in dönem başkanı Azerbaycan olmak üzere, Kazakistan, Türkiye, Kırgızistan ve Özbekistan'dan bilim camiasının temsilcileri katıldılar.

Özel toplantıda, TÜRKÜNİB'in modaliteleri, Orhun Değişim Programı, 2023-2024 dönemi yol haritası başta olmak üzere, 20 ciltten oluşan, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Ansiklopedisinin takdimi yapıldı. Toplantıda ayrıca "Türk devletçiliğinin temelini atan tarihi bir şahsiyet olarak Efrâsiyâb (Alp Er Tunga)" çalıştay yapıldı. Toplantıya, onursal konuşmacı olarak video konferans yoluyla Nobel ödüllü Türk bilim insanı Prof. Dr. Aziz Sançar da katıldı. Sançar, "Türk mirasının korunması ve genç nesillerin eğitilmesi" konusundaki görüşlerini dile getirdi.

Burada, Aziz Sançar'ın Türk Dünyası ve insanlığın geleceği için tarihi anlam taşıyan görüşlerine başlıklar halinde değinmek istiyorum. Ancak, Sançar'ın konuşmasındaki ikinci cümle, bize, bir neslin inanç ve hayal dünyasını anlatıyor. Sançar o cümlede şöyle diyor: "Uzun zaman birbirinden ayrı düşmüş Türklerin bir araya gelmeleri, güçlerini birleştirmeleri, kendilerinin ve dünyanın kalkınmasına ortak katkılar sunma imkânına ulaşmaları bizim hep gençlik hayalimiz olmuştur."

Prof. Sançar'ın, Türk Dünyasındaki bilimsel geri kalmışlık hakkında sosyal bilimcilerin ortak ve detaylı çalışmalar yapması gerektiğine dikkat çekerek, Türk Dünyasının geleceğini tayin edecek Türk çocukları ve gençlerinin yetiştirilmesi yönünde teklif ve tavsiyeleri özet olarak şu şekilde:

1 Veyis Güngör, Hollanda Türkevi Araştırmalar Merkezi Başkanı

- Çocuklarınızı bilim, adalet, özgür düşünce ve sorgulamanın öne çıktığı bir sistemle yetiştirin. Gençler, özgür düşünmeyi ve yaşlıların fikirlerini sorgulamayı öğrensinler.

- Temel bilimlere öncelik vermeliyiz, çocuklarımızı bu yönde desteklemeliyiz.

- Tüm Türk Dünyasında kız ve erkek çocuklarımıza aynı eğitim fırsatı vermeliyiz.

- Çocuklarımıza çok erken yaşlarda deney yapmayı öğretmemiz lazım. Sadece okumakla buna sahip olamazsınız.

- Politika ve din, bilime karıştırılmamalı.

- Bilim adamları din ve politikanın dışında tutulmalı.

- Bilim adamlarına liyakata dayalı imkân sağlanmalı.

- Bilim insanlarına özgürlük verilmeli, çalışmalarına müdahale edilmemeli, merakları -ki bilimin en önemli şartıdır- sınırlandırılmamalı.

- Türk bilim insanının, Türk Dünyasına bir vefa borcu ve sevgisi olmalı. Türk bilim insanı, bilim yaparken Türk Milletini temsil ediyor duygusu ve milletim bundan nasıl yararlanır düşüncesi taşınmalı.

Prof. Sançar'ın Özel toplantının kapanışında yaptığı uzun konuşmasından seçilen bu başlıklar öncelikle, Türk Devletlerinin eğitim sistemleri için uyarıcı ve yol gösterici teklif ve tavsiyelerdir. Elbette, devletlerin eğitim politikalarını hazırlarken bu tavsiyeleri göz önünde bulundurmaları her Türkün ideali olmalıdır.

"Bilim insanlarına özgürlük verilmeli, çalışmalarına müdahale edilmemeli, merakları -ki bilimin en önemli şartıdır- sınırlandırılmamalı."

Ancak, Prof. Sancar'ın bu tavsiyeleri elbette Türk Devletleriyle sınırlandırılmaz. Sınırlandırılmama- lı. Zira, dünyanın farklı bölgeleri ve ülkelerinde yaşayan Türk topluluklarının da Sancar'ın tavsiye- lerine, verdiği mesajlara duyarlı olması, dikkat et- mesi gerekmektedir. İşte bu topluluklardan birisi de, hiç şüphesiz, sayıları 7 milyona ulaşan Avrupa Türkleridir. Daha doğrusu, Sancar'ın bu tavsiyele- ri, Avrupa Türkleri içinde yer alan Avrupa Türkleri aydınları tarafından kayıtsız şartsız analiz edilme- lidir. Sancar'ın direkt muhatabı, Avrupa'da düşü- nen, bilim yapan, araştırmalar yapan, akademik makaleler ve kitaplar yazan, ortaya bir fikir atanlar, bilimsel tartışma programları organize edenlerdir.

Aynı zamanda tarih edilen Avrupa Türk aydınları- na tarihsel bir sorumluluk yükleyen Aziz Sancar'ın teklif ve tavsiyelerinin yorumu, içinde yaşanan Avrupa ülkelerinin sunmuş olduğu çok yönlü im- kanlar çerçevesinde ele alınmalıdır. Örneğin tav- siyeler içinde yer alan özgürlük, özgür düşünce, sorgulama, dünyanın diğer ülkelerine kıyasla Av- rupa'da daha ileridedir. Avrupa'daki Türk çocukları istedikleri alanda bilim eğitimi alabilirler, araştır- ma yapabilirler, bilimsel düşünebilirler ki bazı Türk ailelerinin çocukları, zaten bu yolda yürüyerek, içinde buldukları devletin farklı kademelerinde görev alabilmekteler.

Unutulmaması gereken bir imkan ise, Avrupa ül- kelerinde göçmenlerin geldikleri ülkelere göre daha fazla düşünce özgürlüğünün olmasıdır. Yani yeni yorumlar, yeni fikirler ve yenilikçi hareketler düşünce özgürlüğünün olduğu ülkelerde mayalanır, gelişir, sonra dünyanın diğer ülkelerine etki

eder, oraları da değiştirir. Bu tezden bakıldığında Avrupa Türkleri aydınları, böyle coğrafi, siyasi ve bölgesel bir avantaja sahiptirler. Bunun optimal şekilde ve aidiyet sorumluluğu çerçevesinde de- ğerlendirilmesi gerekmektedir.

Aziz Sancar'ın teklifleri arasında, Avrupa Türkleri için önemli bir başka nokta ise, Avrupa'da yetişen Türk bilim insanlarında Türk Dünyası sevdası ve ilgisinin gelişmesidir. Dolayısıyla, bu alanda farklı aktörler, çeşitli proje ve etkinliklerle Avrupa Türk- leri ile Türk Dünyası arasındaki kültürel bağları ge- liştirmeleri ve beslenmeleri gerekmektedir.

İşte bu ve benzeri perspektiflerden hareketle, Aziz Sancar'ın hayal ettiği Türk bilim insanları Av- rupa'nın farklı ülkelerinde yetişmesi hiç de hayal değildir. Yetişen Avrupalı Türk bilim insanları hem içinde buldukları ülkelerin kalkınmasına katkı- da bulunacaklar, hem de aidiyet duydukları sevgi besledikleri Türk Dünyası ve mazlum toplulukların da kalkınmasında rol oynayacaklardır.

Ümidimiz, Avrupa Türk düşünürlerinin, yazarla- rının, sanatçılarının, siyasetçilerinin, STK temsilci- lerinin, medya mensuplarının, sanatçılarının, gi- rişimcilerinin ve kanaat önderlerinin, kısacası bir Türk Dünyası sevdası olan her Türkün, Aziz San- car'ın, kadim "Türk Medeniyetinin Başkenti" Se- merkant konuşmasındaki teklif, tavsiye ve mesajı anlamalarıdır.

TÜRK DÜNYASI MERKEZLERİNDEN BİRİ OLAN İDİL-URAL BÖLGESİNDE MİLLİ KİMLİK MESELESİ

Günümüzde İdil-Ural Türklerinin İslamiyet'i yorumlama ve yaşatma şeklini anlamak için hiç şüphesiz tarihsel süreci bilmek ve anlamak gerekir. İdil Bulgarlarının İslamiyet'i kabul ettiği X. yüzyılda Ruslarla Müslümanlar arasında ilk temas başladı.

Doç. Dr. İlsur Nafikov

1552'de İvan'ın Kazan'ı ele geçirmesiyle ise tarihte ilk kez Rus Devleti Müslüman bir tebaaya sahip oldu. Ve bu tarihten itibaren İdil-Ural Türklerinin dini ve millî kimlikleri bastırıldı. 1731-1764 yılları arasında misyonerler ve askerler tarafından Müslümanların kendi dinlerini yaşamaları hususunda çeşitli kısıtlamalar ve yasaklar getirildi. Müslüman mezarlıkları tahrip edildi, camiler yıkıldı, dini kitaplar imha edildi. Birçok geleneksel dini kurumunu ve millî motiflerini kaybetmeye başlayan Müslüman halk ayaklandı, çok sayıda protestolar yaşandı. II. Katerina döneminde yumuşama politikası devreye sokularak 1773 yılında Kutsal Sinod tarafından tüm dinler için hoşgörü kararı çıkartıldı. Önemli bir dönüm noktası olarak 1789'da Orenburg Müftülüğü kuruldu, bu Müslümanların haklarının resmi olarak tanınması anlamına geliyordu. II. Katerina'nın başlattığı ılımlı politika sonraki çarlar tarafından sürdürüldü. XIX. yüzyılda ise İdil-Ural Türkleri yeni bir uyanış hamlesine girdiler, bu dönemlerde önemli din ve ilim adamları yetişti. Burada İslam'ın modernleştirilmesi ve modern eğitim usullerinin geliştirilmesi konusunda öncü isimlerden Şehabeddin Mercani, Abunasır Kürsevi, Alimcan Barudi, Kayyum Nasiri idiler. Rus yenilgisi ile sonuçlanan 1904-1905 Rus-Japon Savaşı ve ardından patlak veren 1905 İhtilali Rusya'da büyük değişikliklere yol açtı ve Rusya Müslümanları siyasal ve toplumsal haklarını elde et-

mek için girişimlerde bulunma fırsatı yakaladılar. Tatarca yayımlanan ilk gazeteler, kitaplar ve yeni okulların açılması bu dönemde yer almaktadır. Ancak 1917 Bolşevik Devrimi'ni takip eden süreçte ise bu millî uyanış hareketi darbe aldı ve artık Sovyetlerde 70 yıl kadar devam edecek olan bu süreçte Türk-Tatar halkı büyük oranda dini ve millî kimliğini gizlemeğe zorunda kaldı.

"Sovyet rejimi, kendi topraklarında yaşayan insanlara sosyalizm fikrini ve komünizm idealini zorla empoze etmeye çalışıyor, dini inançtan yoksun bir "Sovyet insanı" modeli oluşturmayı hedefliyordu."

SSCB döneminde izlenen din karşıtı politika nedeniyle İslam'a ve diğer dinlere karşı acımasızca bir mücadele yürütüldü. Müslümanların dini kurumları kapatıldı, okullarda sistematik bir şekilde dinsizlik propagandası yapıldı. Şeriat mahkemeleri kaldırıldı, din adamları öldürüldü yahut sürgün edildi, vakıf malları kamulaştırıldı. Sovyet rejimi, kendi topraklarında yaşayan insanlara sosyalizm fikrini ve komünizm idealini zorla empoze etmeye çalışıyor, dini inançtan yoksun bir "Sovyet insanı" modeli oluşturmayı hedefliyordu. Diğer bir ifadeyle ateizm, bir devlet ideolojisi olarak işliyordu. Bu nedenle çeşitli dinlere mensup pek çok insan ya dini değerlerini unuttu ve kaybetti ya da dini gizli yaşamak zorunda kaldı.

Sovyetlerin İslam'ı yok etme politikalarının başlangıcı 1928 yılına kadar götürülebilir. Rejim, bu dönemde İslam esaslarını ortadan kaldırma yönünde yoğun bir süreç başlattı. Ne yazık ki İdil-Ural Türkleri Çarlık döneminden beri dini ve millî değerlerine dair büyük kayıplar verdi. Komünist ideoloji ile bölgedeki halklar arasında ayrılık tohumları ekilerek din, dil ve kültür birliğine zarar verildi

1 Doç. Dr. İlsur Nafikov, Kazan Federal Üniversitesi, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Tablo: 1926 – 2006 döneminde Ortodoks Hıristiyanlar ile Müslümanların Rusya Nüfusu İçindeki Oransal Değişimi

Dinler	1926	1939	1959	1979	1989	1999
Ortodoks Hristiyanlar	91,6	91,3	91,4	90,5	89,8	88,9
Müslümanlar	5,6	6,0	6,0	7,3	8,1	9,0
Diğer Dinler	2,8	2,7	2,6	2,2	2,1	2,1
Toplam	100	100	100	100	100	100

ki zaten bu klasik “böl-parçala-yönet” politikasının bir parçasıdır. Bu politika meyvelerini vererek İdil-Ural Türkleri arasında neredeyse 3 nesil boyunca devam eden dinden arındırma işlemi başarılı oldu, anaokulundan itibaren sosyalist ideoloji işlenmeye başlanıyordu. 1980’lerin ortalarındaki ekonomik krizi takiben 1989 yılı itibarıyla SSCB artık dağılma sürecine sürüklendi. Gorbaçov’un yeniden yapılanmayı amaçlayan “perestroyka” ve “glasnost” politikaları dahi kaçınılmaz sonu engelleyemedi, hatta bazı yerlerde ters tepti ve nihayetinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılarak tarih sahnesindeki ömrünü tamamladı. 1991 yılı ile birlikte Sovyet topraklarındaki pek çok ülke birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Elbette SSCB’yi yıkılışa sürükleyen ve bu tabloyu oluşturan belli başlı bazı faktörler vardı. Bunlardan birisi de bu çalışmanın konusu olan bazı etnik sorunlar, özgürlükçü ve milliyetçi hareketlerdir. Bu etnik meseleler merkezi idareyi oldukça yıpratmış ve bilhassa Gorbaçov döneminde bu etnik çatışmaların silahlı güç kullanılarak bastırılması milliyetçi hareketleri daha da tetiklemiştir.

Sovyetlerde çeşitli milletlere has kültürel zenginliklerinin kaybolması, ana dillerinin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması, bu milletlerin gururlarını zedelemiştir. Bilhassa azınlık durumundaki halkların büyük milletlerle eşit haklara sahip olma taleplerinin merkezi Rus idaresi tarafından göz ardı edildiği bir gerçektir. Netice itibarıyla bu uygulamalar da bazı bölgesel ayaklanmaları, sosyal patlamaları ve hatta nihayetinde Sovyetlerin çöküşünü beraberinde getirmiştir.

POST-SOVYET RUSYASINDA MİLLİ KİMLİK VE İDİL-URAL MÜSLÜMANLARI

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin dağılmasından sonra Rusya Müslümanları asırlardır süren baskı ve zulümden kurtularak özgür biçimde dinlerini yaşamaya başladılar. Rusya Federasyonu bir yandan İslam Konferansı Teşkilatı’na gözlemci üye olurken bir yandan da İslam ülkeleriyle dini, kültürel ilişkilere girdi. 2011 verilerine göre Rusya’daki Müslüman nüfusuna baktığımız zaman Rusya Müftülük Konseyi Başkanı Ravil Gaynutdin’in verdiği rakamlara göre Rusya’da 23 milyon Müslüman yaşıyor. Rus istatistiklerine göre, Rusya’da en fazla nüfus artışı gösteren dinî azınlığı Müslümanlar oluşturmaktadır. Yine Rus istatistiklerine göre, Rus nüfusu her geçen gün azalırken, Müslüman nüfus ise artış göstermektedir. Halen Rusya’da yaşayan Müslümanların sayısı hakkında birbirinden çok farklı rakamlar verilmektedir. Zira ülkede dine dayalı bir sayım yapılmadığından bu konuda kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Bunların büyük kısmının Sünni (Hanefi, Şafii), bir kısmı ise Caferi’dir. Nispeten yaygın tarikatlar Nakşibendiyye ve Kadiriyye’dir, çok az sayıda da 1862’de Nakşi şeyhi Sahaeddin Vaizov’un Kazan’da kurduğu Vaizovculuğa (Veyselciler) bağlı mürit bulunmaktadır.

İstatistikî bilgiler bize Müslümanların sayısının her geçen gün arttığını gösterirken, yok etme politikalarının aksi yönde işlediğinin delili olmuştur. Müslüman nüfusunun yoğunlaştığı bölgelerin başında ise Kuzey Kafkasya, Tataristan ve son yıllarda yaşanan işçi göçü nedeniyle Moskova

gelmektedir. Sovyet sonrası Rusya, pragmatist bir yaklaşımla Müslüman azınlıklara karşı otoriterliği ve esnekliği birleştirerek politikalarına yeni bir boyut kazandırma çabasına girmiştir. Nitekim Tataristan Cumhurbaşkanı Şeymiyev'in Putin'e Ortadoğu turunda eşlik etmesi, aynı şekilde Şeymiyev'in kendi tercih ettikleri ılımlı İslam modelini yaymak amacıyla kendi dini okullarını ve üniversitelerini açması bunun örneklerindedir. Tataristan (Tatarca: Tatarstan Cömhüriyäte, Rusça: Республика Татарстан), 30 Ağustos 1990'da bağımsızlığını ilan etti, 12 Haziran 1991'de yapılan devlet başkanı seçimlerinde Mintimer Şeymiyev kurucu başkan olarak seçildi. 15 Şubat 1994'te ise Tataristan, Yeltsin-Şeymiyev arasındaki antlaşma ile Rusya'ya bağlı federal cumhuriyet halini aldı. Tataristan, anayasaya göre laik bir devlettir. Halkın büyük çoğunluğu Sünni olup Hanefi mezhebine mensuptur. Müslümanların dini işleri Tataristan Cumhuriyeti Müslümanları Dini İdaresi tarafından yürütülür. 3 milyon 885 bin nüfuslu (2017 verileri) Tataristan'ın %55'i Müslüman, %40'ı Ortodoks, geri kalanı farklı inançlara mensuptur.

Sovyetler sonrası Tataristan'da resmi otoriteler ve çeşitli kamu kuruluşları milli canlanmanın ana faktörlerinden biri olarak İslam'a büyük önem verdiler. Buna örnek olarak İdil Bulgarlarının İslam'ı kabulünün 1100. Yıldönümü, İslam Konferansı Örgütü gibi önde gelen İslam örgütlerin temsilcilerinin katılımı ile kutlandı. Bir başka örnek olarak yine kurucu başkan Şeymiyev, 1994'de Kazan'da düzenlenen uluslararası seminerde şunları dile getirdi: "Toplumumuz totaliter ideolojinin zincirlerini çıkardı. Bu olumlu bir gerçek ama aynı zamanda manevi bir boşluk var. Bu şartlar altında dinin ahlaki değerleri –evrensel idealler, nezaket, saygı, yardımlaşma, çalışkanlık, birlik- insanların bilinci üzerinde faydalı bir etkiye sahip olabilir." Şeymiyev, burada Sovyetlerden miras kalan dinsizlik politikasının olumsuz etkisine vurgu yaparak, dinin ahlaki değerlerinin yeniden yeşertilmesini ve bunun toplum için faydalı olacağını dile getirmişti.

KAYNAKÇA

TÜRKOĞLU, İsmail, "Rusya'da İslamiyet", DİA

MUSAHAN, A. Yıldız, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", file:///C:/Users/pc/Desktop/Idil%20uralda%20islam/t%C3%BCrk-

ce/Sovyet%20Rejiminin%20M%C3%BCsl%3%BCmanlar%20%C3%9Czerindeki.pdf

TOMBAK, Fatma, "20. Yüzyıl Sovyet Rusyası'nda Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme", file:///C:/Users/pc/Desktop/Idil%20uralda%20islam/t%C3%BCrkce/20%20Y%C3%BCzy%C4%B1%20Sovyet%20Rusyas%C4%B1E2%80%99nda%20Din,%20%C4%B0slamiyet.pdf

MARAŞ, İbrahim, "İDİL-URAL BÖLGESİNİN DİNİ PROBLEMLERİ",

file:///C:/Users/pc/Desktop/Idil%20uralda%20islam/t%C3%BCrkce/%C4%B0D%C4%B0L-URAL%20B%C3%96LGES%C4%B0N%C4%B0N%20DİNİ%20PROBLEMLER%C4%B0.pdf

Atlas Tartarica,

file:///C:/Users/pc/Desktop/Idil%20uralda%20islam/t%C3%BCrkce/TARTAR%C4%B0CA-K%C4%B0TAP.pdf

Ислам в Татарстане, http://1997-2011.tatarstan.ru/index.php@node_id=326.html

Ислам в Татарстане, <http://yspu.org/hreader/3/?in=3.5>

<https://www.sova-center.ru/religion/publications/state-confessional/2004/03/d1889/>

Ислам на современном Урале, https://www.google.com.tr/search?safe=strict&sxsrf=ALeKk02L4EXJw3YcIZ-SpuAVhrr2XX1JHQ%3A1587538970343&source=hp&ei=GuyfXsT8EteHjLsPtt6ZWA&q=rusca+ceviri&oq=rusc&gs_lcp=CgZwc3ktYWIQAxgAMgQIIxAnMgQIIxAnMgQIIxAnMgUIABCDATIECAAQzIECAAQzICCAAYAggAMgIIADICCAA6BwgjEOoCEC6BggAEAoQQ1DuElikF2DuH2gCcAB4AIABhQSIABwMkgEHMy0zLjAuMZ-gBAKABAaoBB2d3cy13aXqwAQo&scIent=psy-ab

ИСТОРИЯ ТАТАР, том VII, Мухаметшин, Рафик, "Ислам в общественно-политической жизни современного Татарстана",

file:///C:/Users/pc/Desktop/Idil%20uralda%20islam/rusca/Tom7_site.pdf

Роман Лункин & Сергей Филатов, "ИСЛАМ В ТАТАРСТАНЕ: ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ПРОЦЕССА САМООПРЕДЕЛЕНИЯ",

file:///C:/Users/pc/Desktop/Idil%20uralda%20islam/rusca/islam-v-tatarstane-osnovn-e-chert-protsess-samopredeleniya.pdf

https://insamer.com/tr/tataristan_1390.html

TOPSAKAL, İlyas (Ed.), Rusya Federasyonu ve Türkler, İstanbul, 2015

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NIN TÜRKİYE – AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİSİNE ETKİSİ

Karabağ'ın SSCB döneminde ve sonrasında Azerbaycan ve Ermenistan için önemli bir bölge olduğu söylenebilir. SSCB döneminde Karabağ, SSCB'ye bağlı Azerbaycan sınırları içinde yer almıştır. Fakat SSCB'nin dağılma süreciyle beraber Azerbaycan ile Ermenistan arasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Doç. Dr. Arzu Al

Dağlık Karabağ bölgesinde çoğunluğu Ermeni nüfusun yaşadığı iddiaları sebebiyle Ermenistan, Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmak ve Ermenistan'a bağlamak istemiştir.

Ortaya çıkan bu durum, 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan ve Ermenistan arasında çatışmalara yol açmıştır. 1991-1994 yılları arasında gerçekleşen ve Birinci Karabağ Savaşı olarak adlandırılan çatışmalar sonucunda Ermenistan, kontrolünü Dağlık Karabağ'ın yanı sıra çevresindeki toprakların büyük bir kısmına genişletmiştir.

Birinci Karabağ Savaşı sonrasında sorunun barışçıl yollarla çözülmesi için 1992 yılında ABD, Rusya ve Fransa'dan oluşan üç eş başkanlı Minsk grubu oluşturulmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerilimin azaltılmasına, ateşkesin sağlanmasına ve müzakerelerin yürütülmesine yardımcı olmak amacıyla oluşturulsa da Minsk'in tam bir çözüm sağlayamadığı görülmüştür.

Sorunların çözülememesi ve Ermenistan'ın tahrik edici saldırıları sebebiyle 2020 yılında İkinci Karabağ Savaşı başlamıştır. Türkiye'nin de desteğiyle önemli bir askeri başarı elde eden Azerbaycan, 44 günlük çatışmaların ardından Rusya'nın arabuluculuğunda Ermenistan ile

ateşkes anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma sonucunda Azerbaycan hem Dağlık Karabağ'ın kontrolünü geri kazanmış hem de çevresindeki bazı toprakları ele geçirmiştir.

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN AZERBAYCAN'A DESTEĞİ

Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğuna inanan ve güçlü tarihsel bağlarının olduğunu vurgulayan Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a çeşitli alanlarda destekler sağlamıştır. Bu destekleri şu şekilde sınıflandırabiliriz;

Politik Destek: Türkiye, başından itibaren Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve Karabağ'ın Azerbaycan'a teslim edilerek Ermenistan'ın çekilmesiyle sorunun

barışçıl bir şekilde çözülmesini desteklemiştir. Bu bağlamda Türkiye, Azerbaycan'ın haklı taleplerini çeşitli uluslararası platformlarda dile getirerek siyasi destek sağlamıştır.

Diplomatik Faaliyetler: Türk diplomatlar Karabağ konusunda Azerbaycan'ın haklı iddialarını farklı ülkelere ve ulus üstü örgütlere aktarmada aktif bir rol oynamıştır.

Askeri İşbirliği: Türkiye, Azerbaycan'a askeri eğitim, danışmanlık ve lojistik destek sağlamıştır. Azerbaycan ordusu, Türk askeri yetkilileri ve uzmanları tarafından eğitilmiş ve danışmanlık hizmetleri almıştır. Bunların yanında son dönemde Türkiye'nin savunma sanayinde yakaladığı

"Türk diplomatlar Karabağ konusunda Azerbaycan'ın haklı iddialarını farklı ülkelere ve ulus üstü örgütlere aktarmada aktif bir rol oynamıştır."

1 Doç. Dr. Arzu Al, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası Politik İktisat Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, TESAM YİH Yürütme Kurulu Üyesi.

yerleşme ve millileşme politikası ile geliştirilen savunma sanayi ürünleriyle de Azerbaycan'a destek olmuş ve savaşın kazanılmasında önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

İnsani Yardım: Türkiye, savaşın ardından Azerbaycan'a insani yardım sağlamıştır. Gıda, ilaç ve diğer temel ihtiyaç malzemeleri gibi yardımlar Azerbaycan'a gönderilmiştir. Azerbaycan'ın 44 gün süren savaş neticesinde kurtardığı bölgelerde yaşayan Azerbaycan vatandaşları başta olmak üzere, bölge halkının temel insani ihtiyaçlarını karşılamaları için destek olmuştur.

Sivil Toplum ve Halk Desteği: Türkiye'nin son yıllarda sivil diplomasi unsuru olarak aktif bir şekilde kullandığı sivil toplum kuruluşları, kamuoyu ve Türk halkı, Azerbaycan'a destek göstermiş ve yardım kampanyaları düzenlemiştir. Bu kampanyalar aracılığıyla maddi ve manevi destek sağlanmıştır.

Siyasi ve İletişim Sürdürme: Türkiye, Azerbaycan ile sıkı bir siyasi ve iletişim ağı kurmuş ve sürdürmüştür. Türk yetkililer, Azerbaycanlı mevkidaşları ile düzenli olarak temas halinde olmuş ve işbirliğini güçlendirmek için çeşitli görüşmeler yapmış ve yapmaktadır.

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

İkinci Karabağ Savaşı sürecinde Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin çok daha ileri boyutlara taşındığı gözlemlenmiş ve savaş sonrasında da ilişkilerin gelişerek devam ettiği görülmüştür. Geliştirilen ilişkiler konusunda çeşitli başlıkları şu şekilde sıralayabiliriz;

Stratejik Ortaklık: İkinci Karabağ Savaşı, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklığı daha da güçlendirmiştir. Her iki ülke, savaş sırasında ve sonrasında birbirlerine sağladıkları destekle bağlarını daha da kuvvetlendirmiştir ve birlikte hareket etmeye devam etmektedir. Türkiye ile Azerbaycan arasında 16 Ağustos 2010'da on yıllığına imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, 2020 yılı itibarıyla devam ettirilmiş ve 2030 yılına kadar uzatılmıştır. Ayrıca 29 Temmuz-10 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilen 2020 yılındaki tatbikatın; tekrar Azerbaycan'da gerçekleştirilmesi ve kapsamının geniş tutulması, sembolik bir anlama sahiptir. Tatbikatın kapsamının geniş tutulması, Türkiye ve Azerbaycan'ın birlikte çalışma ve eğitim yapma kapasitelerini artırmak, askeri yeteneklerini geliştirmek ve potansiyel tehditlere karşı daha etkin bir şekilde mücadele etmek için ortak bir çabayı temsil etmektedir. Yaşanan bu gelişmeler

de iki ülke arasındaki işbirliğinin derinleştiğini ve stratejik ortaklığın daha da güçlendiğini göstermektedir.

Ekonomik İşbirliği: Türkiye ve Azerbaycan, ekonomik işbirliğini artırmak için çalışmalara devam etmektedir. İkili ticaret hacmi her geçen yıl artmakta ve enerji, ulaşım, turizm, tarım gibi alanlarda işbirliği fırsatları değerlendirilmektedir. 2022 yılında 5 milyar doları aşan ticaret hacminin 15 milyar dolara ulaştırılması hedeflenmektedir ve bu kapsamda iki ülke arasında serbest ticaret antlaşmasının yapılması da beklenmektedir. Özellikle Karabağ bölgesinin yeniden yapılanması ve altyapı projeleri, ekonomik işbirliği potansiyelini daha da artırmaktadır.

Enerji Projeleri: Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji işbirliği stratejik bir öneme sahiptir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ve Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) gibi projeler, iki ülkenin enerji güvenliğini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Bu projelerin yanı sıra, Karabağ'daki enerji kaynaklarının kullanımı da gelecekteki işbirliği potansiyelini artırma potansiyeline sahiptir.

Savunma İşbirliği: Türkiye ve Azerbaycan, savunma alanında işbirliğini güçlendirmektedir. Ortak askeri tatbikatlar düzenlenmekte, askeri eğitim ve teknoloji transferi gibi alanlarda işbirliği

yapılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri danışmanlık ve lojistik destek sağlaması da ilişkilerin önemli bir parçasıdır.

Kültürel ve İnsan İlişkileri: Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kültürel ve insan ilişkileri de güçlüdür. İkili ilişkileri pekiştiren ortak tarih, dil ve kültürel bağlar, halklar arasında yakın bir ilişki ve karşılıklı anlayışı desteklemektedir. İkinci Karabağ Savaşı, Türk ve Azerbaycan halklarının birlik ve dayanışmasını daha da pekiştirmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı sürecinde Türkiye'nin Azerbaycan'a koşulsuz destek vermesi, Türkiye ile Azerbaycan arasında farklı alanlarda ikili ilişkilerin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. İkinci Karabağ Savaşının hemen ardından, Türk Devletleri Teşkilatı ismiyle Türk Dünyası yeni bir boyut kazanmış ve Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan üçlü zirvesiyle enerji işbirliğinin daha ileri boyutlara taşınması konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Haziran ayında Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ziyareti sonrasında Azerbaycan'a direkt uçuşu, Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınması konusunda da önemli bir adım olarak yorumlanmıştır. Bu gelişmenin de yine İkinci Karabağ Savaşı sonrası Türkiye Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gelişmesinin bir sonucu olduğu ifade edilebilir.

TÜRK DÜNYASINDA ENTEGRASYON MÜCADELESİ

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nden önce Türk Konseyi'ne, ardından da Türk Devletleri Teşkilatı'na evrilen bu ortak hareket edebilme mekanizması, Uluslararası Örgütler çağında özellikle bölgesel anlamda iş birliği modelinin bu denli öne çıktığı mevcut dönemde, uluslararası ilişkiler disiplininde belki de en heyecan verici ittifak modellerinden birinin nüvesi durumundadır.

Doç. Dr. Levent Ersin Orallı

Küresel örgütlenme anlayışlarının Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler ve hatta Savunma Pakti bağlamında Varşova Pakti ve NATO gibi yapılanmalarla bölgesel ittifak modellerini gölgelemediği; iktisadi anlamda birbirine yakın coğrafyalarda özellikle dilde, işte, fikirde birlik çatısı altında ortak hareket kabiliyetine sahip bir anlayışın uzun vadede doğu ile batı arasındaki büyük güç mücadelesinde önemli bir denge rolü üstleneceği, bağlantısız ve dinamik bir güç olarak ortaya çıkacağı gerçeği son dönemin en heyecan örgütlenme anlayışını ortaya koymaktadır.

Uluslararası örgütler çağı, 20. yüzyılın başından itibaren dünya siyasi sisteminde önemli bir değişim dönemidir. Bu dönemde, uluslararası örgütlerin sayısı ve etkinliği artmıştır. Uluslararası örgütler üye ülkeler arasında iş birliği yapmayı, ortak amaçlar doğrultusunda hareket etmeyi ve uluslararası sorunlara çözüm bulmayı hedeflemektedir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Birleşmiş Milletler gibi, üye ülkeler arasında barışı korumayı, uluslararası sorunlara çözüm bulmayı ve insan haklarını korumayı temel almıştır. Bunun yanında, Avrupa Birliği, NATO, Dünya Ticaret Örgütü gibi bölgesel veya sektörel örgütlerin de varlık bulmasıyla uluslararası ilişkilerdeki temel aktör olan dev-

1 Doç. Dr. Levent Ersin Orallı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, TESAM YIH Yürütme Kurulu Üyesi.

let, uluslararası örgütlerle beraber yarışmaya başlamıştır.

Uluslararası örgütlerin anlamı, küreselleşme süreciyle birlikte önem kazanmıştır. Küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin artması neticesinde dünya genelinde bir bütünleşme sürecidir. Bu süreçte, uluslararası örgütlerin etkinliği ve sayısı artmıştır. Özellikle, küresel sorunlara çözüm bulmak için kurulan spesifik bir fonksiyon üzerinden hareket eden uluslararası örgütlerin, Avrupa Asya ve hatta Güney Amerika kıtalarında önemli bir boşluğu doldurduğu tespit edilmektedir. İşte tam da bu noktada doğrudan tek bir fonksiyon üzerinden ivme ile başlayıp ardından spill-over etkisi ile diğer işlevsel alanlara da yayılma ihtimali güçlü olan örgütler öne çıkmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatlanması, kağıt üzerinde daraltılmış hedef skalası dahilinde üye ülkeler arasında ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri işbirliği yapmayı hedeflemektedir. Ancak fiili anlamda ör-

güt, Türk dünyasındaki ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmek, ortak kültürel mirası korumak ve geliştirmek, ticaret ve yatırım olanaklarını artırmak, barış ve istikrarı sağlamak, terörizm ve aşırıcılıkla mücadele etmek gibi konularda çalışmalar yapmaktadır. Bunun yanında yeni Dünya düzeni çerçevesinde Viyana sürecinin yavaş yavaş sorgulanmaya başlandığı, tek kutuplu dünya düzeninin tereddütlerle algılandığı ve hegemon güç yapılan-

"Türk Devletleri Teşkilatı, Türk dünyasındaki ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmek, ortak kültürel mirası korumak ve geliştirmek, ticaret ve yatırım olanaklarını artırmak, barış ve istikrarı sağlamak, terörizm ve aşırıcılıkla mücadele etmek gibi konularda çalışmalar yapmaktadır."

masının yeniden şekillenmeye başladığı içinde bulunduğumuz dönemde, kutuplar arasında bir denge pozisyonunda ve aynı zamanda bağımsız ve bağlantısız şekilde kendine yetebilecek yeterlikler içeren bir ittifaka doğru yelken açmaktadır.

12 Kasım 2021 tarihinde düzenlenen 8. Türk Devletleri Teşkilatı İstanbul Zirvesi sırasında Türk Devletleri Teşkilatı olarak yeniden yapılandırılan ve kurumsal kimliği güç kazanan örgüt, Özellikle Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Macaristan gibi paydaşların da sürece katılmasıyla beraber hem coğrafi anlamda hem de siyasi ve ekonomik anlamda önemli bir mesafe yakalayabilecek potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır.

Türk Devletleri Örgütü, Türk dünyasındaki ülkeler arasındaki iş birliğini artırmak ve ortak amaçlar doğrultusunda hareket etmek için kurulmuş bir örgüt olarak, Enerji politikaları üzerinden yeni bir ekonomik işbirliği ağı doğurarak, bir süre sonra ortak pazar ve gümrük birliği anlayışlarının söz konusu olabileceği devasa bir coğrafyayı örgütlenme matematiğinin içerisine katmalıdır. Üye ülkeler ve gözlemciler arasında ticaret ve yatırım olaraklarının artırılması; fikri ve ideolojik yakınlaşmanın şüphesiz ticari ilişkiler bağı ile sağlaştırılması açısından örgütün birincil sınavı konumundadır.

Şüphesiz bir kültürel işbirliği ve dilde birliğin neticesi olarak ortaya çıkan bu organizasyon, üye devletler arasında kültürel mirasın geliştirilmesi, nesilden nesile aktarılması ve ortak projelerle kültürel bağların güçlendirilmesi gibi bir hedef üzerinden

inşa edilmiştir. Ancak gündem itibari ile dil, kültür ve medeniyet üzerine kurulu bir ittifakın uluslararası ilişkilerin reel politik bağlamında; güvenlik, savunma, dış politika ve ortak bir ekonomik alan yaratma endeksli çatışma sürecinde söz söyleme noktasında yeteri kadar etkin olamayacağı açıktır.

Tam da bu noktada neofonksiyonalist teori çerçevesinde siyasi işbirliği ağının kuvvetlendirilmesi örgütün etkinliği noktasında ortak bir güvenlik ve savunma algısının inşa edilmesi özellikle içişleri ve adalet noktasında iş birliği mekanizması mevcut fırsatların kuvveden fiilee çevrilmesi açısından önem arz etmektedir. Özellikle son zirve kararında da belirtildiği gibi terörizm ve aşırılıklarla ortak bir mücadele alanı ülkeler arasında istihbarat bağlamında iş birliği ağının güçlendirilmesi ve küresel sorunlara ortak çözüm önerebilecek mutabakat metinlerinin sayısının artırılması örgütün uluslararası ilişkilerde aktör olup olmayacağı noktasında temel belirleyici parametreler oluşturacaktır.

Özellikle Rusya - Ukrayna arasındaki savaşın enerji politikaları bağlamında batı dünyası açısından Anadolu coğrafyasını ve orta asya Türkistanı'na öne çıkardığı ve belki de vazgeçilmez kıldığı bu siyasi mecrada; mevcut krizin çok daha büyük bir fırsat yarattığı gerçeği gözardı edilmemeli, enerji üzerinden kurulacak ittifak alanının ekonominin diğer alanlarına hızlı şekilde yansıtılması, ardından da siyasi bir işbirliği mekanizmasının büyütülerek dış politika ve savunma platformunda da anlamlı hale getirilmesi bir zorunluluk olarak yeni bir ev ödevi şeklinde kimlik bulmaktadır.

ORTA ASYA SU SORUNUNDA TARTIŞMALI AKARSU: AMU DERYA

Amu Derya (Ceyhun), Orta Asya'nın en önemli uluslararası akarsularından biridir ve kaynağını Pamir ve Tanrı Dağları'ndaki buzullardan alarak Karakum Çölü'nü aşarak 2.400 km'lik bir mesafeyi kat ederek Aral Gölü'ne ulaşır.

Doç. Dr. Hakan Arıdemir

Bu uzun yolculuğu boyunca Amu Derya, bölge ülkeleri arasında anlaşmazlıklara ve su kaynaklarının paylaşımı konusunda sorunlara yol açmaktadır. Akarsu: geniş vadiler, çöller ve yerleşim bölgeleri üzerinden geçerek farklı sınırlar oluşturur. Kazakistan dışındaki Orta Asya ülkelerinin tamamının Amu Derya'ya kıyısı bulunmaktadır.

Fergana Vadisi'nden ayrılan Amu Derya, Tacikistan'ın iki şehri (Dusti ve Şahartus) ve Özbekistan'ın Termez şehri kıyısından akarak burada Afganistan-Özbekistan arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Kerif bölgesinde akmaya devam eden Amu derya, Türkmenistan-Afganistan sınırını oluşturup, Türkmenistan topraklarında Kızıl Ayak bölgesinde ikiye ayrılmaktadır. Akarsuyun bir kolu Karakum Kanalını oluşturup, Türkmenistan'ın güneyine yönelerek tarihi Merv (Mari) kentine ulaşmaktadır. Akarsuyun ana kolu ise Türkmenistan'ın kuzeydoğu bölgesinde Özbekistan sınırına paralel olarak kuzeye doğru devam ederken ülkenin en gelişmiş kentlerinden biri olan Çarju kentinin kıyısından akmakta, Gabali'den itibaren Küçük Hanlı bölgesine kadar Özbekistan-Türkmenistan sınırını oluşturmaktadır. Bezergan kentinden Özbekistan topraklarına giren akarsu tarihi Urgenç kentinden geçerek Karakalpakistan'a ulaşmakta, bölgenin merkezi olan Nukus kentinden Aral'a akmaktadır. Bu

"Özbekistan dünyada altıncı en büyük pamuk üreticisi ve dünyanın en büyük dördüncü pamuk ihracatçısı ülke konumundadır. Bu yüzden su, Özbekistan için ekonomik ve siyasi olarak oldukça önemlidir."

ülkelerden Tacikistan ve Kırgızistan Yukarı Kıyıdaş, Afganistan-Türkmenistan ve Özbekistan Aşağı Kıyıdaş ülkelerdir. Uluslararası hukuk açısından Amu Derya, hem sınıraşan hem de sınır oluşturan bir akarsu özelliği göstermektedir.

Amu Derya akarsuyu bölge ülkelerinden özellikle Özbekistan'ın uçsuz bucaksız pamuk tarlalarında sulama amacı ile kullanılır. Aktığı sınırlar içinde geniş bir arazide yoğun nüfusa sahip, sanayileşmiş kentlerin etrafından geçmektedir. Kentsel gereksinimler, endüstri ve farklı birçok ihtiyaç için kullanılmaktadır. Özbekistan dünyada altıncı en büyük pamuk üreticisi ve dünyanın en büyük dördüncü pamuk ihracatçısı ülke konumundadır. Bu yüzden su, Özbekistan için ekonomik ve siyasi olarak oldukça önemlidir.

Özbekistan tarım sektörü Amu Derya akarsuyuna muhtaçtır. Amu Derya akarsuyunun kaynağını aldığı ülkeler olan Tacikistan ve Kırgızistan'ın ise arazisinin küçük bir kısmı tarıma uygun olduğu için bu akarsuyun suyunu tarımsal amaçlı kullanamamaktadır. Bu devletler kış aylarında enerji üretmekte ve su bırakmakta, bu da akarsuyun geçtiği diğer ülke topraklarında taşkınlara sebep olarak tarımsal zarara yol açmaktadır. Bu durum komşu ülkelerle, özellikle Özbekistan'la anlaşmazlık nedeni olmaktadır. Yaz aylarında ise, su depolama başladığından dolayı tarıma su yetmemekte, bu durum ekili arazilerin ve hâsılâtın azalmasına sebep olmakta ve halkın yaşam koşullarını olumsuz etkilemektedir. Özbekistan ekonomisi

1 Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Resim 1. Altın Irmak, Amu Derya

tarıma dayalı ve özellikle pamuk üreticiliğine bağlı olduğu için uluslararası akarsu sorunu Özbekistan'ı daha derinden etkilemektedir.

Su kaynakları açısından bölgede birinci konumda olan Tacikistan, kendi topraklarından akan suyun tümünün esas sahibi olduğuna inanmakta ve Özbekistan'ın kullandığı su için ücret istemektedir. Özbekistan ile Tacikistan arasındaki suyun paylaşımı "Orta Asya Su Sorunu" nun temelini oluşturmaktadır.

SSCB DÖNEMİNDE SU SORUNU

SSCB döneminde yukarı kıyıdaş ülkeler sonbahar ve kış aylarında elektrik üretimlerini kısıtlayarak, barajlarını doldurmuş ve bu suları yaz aylarında suya ihtiyaç duyan aşağı kıyıdaş ülkeler ile paylaşmışlardır.

Aşağı kıyıdaş ülkeler ise yaz döneminde yukarı kıyıdaş ülkelere aldıkları su karşılığında, yukarı

kıyıdaş ülkelere kış aylarında petrol, doğal gaz ve kömür temin etmişlerdir.

Bu dönemde barajların ve su kanallarının bakımı Moskova yönetimi tarafından yapılmıştır.

SSCB döneminde su kaynaklarının yanlış politikalarla kullanılması, sadece pamuk ve piringç üretimine odaklanılmasına yönelik politikalar bölgenin doğal koşullarının göz ardı edildiğini göstermektedir. SSCB'nin tarıma dayalı politikaları, pamuk üretimine ağırlık verilmesi ve sulama projelerine destek olması bölgede çölleşme ve su kaynaklarının azalması gibi sorunlara yol açmıştır.

SSCB DAĞILDIKTAN SONRA SU SORUNU

SSCB sonrası dönemde, yukarı kıyıdaş ülkeler su kaynaklarından elektrik enerjisi üretmek amacıyla aşağı kıyıdaş ülkelere verdiği suyu kısıtlamışlardır.

Aşağı kıyıdaş ülkeler su eksikliği yaşadığı için yukarı kıyıdaş ülkelere verdiği doğal gazı sık sık

Tarihi kaynaklara göre, Amu Derya'nın eski rotası, Özbekistan'ın Hive kentinden geçerek Hazar Denizi'ne ulaşmaktadır.

kesintiye uğratmışlardır.

SSCB sonrası bağımsızlıklarını kazanan ülkeler su kaynaklarından kullanımlarını sürekli arttırmayı talep etmişlerdir.

Bu dönemde barajların ve su kanallarının bakımları yapılmadığı için su ve doğal gaz aktarımında kesintiler yaşanmıştır.

SU SORUNUNA TALİBAN ETKİSİ

Bölgedeki su sorunu bugün Taliban rejiminin etkisiyle yeni boyutlar kazanmaktadır. Burada özellikle Çin ile Taliban yönetimi arasındaki ilişkiler belirleyici rol oynamaktadır.

Çin'in Sincan Orta Asya Petrol ve Gaz Şirketi, Afganistan'daki Taliban yönetimi ile 5 Ocak 2023'te imzaladığı bir anlaşmayla birlikte Afganistan'ın Amu Derya havzasında petrol araması, bunun yanı sıra Çin Mes Aynak ve Amu Derya'da madencilik ve enerji projelerini tamamlamak istemesinin önümüzdeki süreçte bölgedeki su sorununa

doğrudan ve dolaylı etkileri olacaktır.

Ayrıca Taliban, Kuştepe Projesi'ni gerçekleştirmek için çalışmalara başlamıştır. Kuştepe (Qosh Tepa) Kanalı, Afganistan'ın Belh vilayetinde inşa edilen bir su kanalıdır. Kanal, Amu Derya Nehri'nden su taşımayı amaçlamaktadır. Planlanan hedef, her yıl 10 milyar metreküp suyu taşımaktır.

Kuştepe Kanalı'nın inşası, bölgesel bir meselenin parçası olarak önem kazanmaktadır. Kanal, Özbekistan ve Türkmenistan gibi komşu ülkelerin zaten yoğun bir şekilde kullandığı ve her geçen gün azalan su kaynaklarından önemli miktarda su kullanmayı hedeflemektedir. Bu durum, su kaynaklarının dağılımı ve paylaşımı konusunda endişeleri beraberinde getirmektedir.

Kanalın tamamlanması durumunda, Afganistan'ın su kaynaklarını daha verimli kullanması ve tarım gibi sektörlerde su teminini artırması amaçlanmaktadır. Ancak, diğer ülkelerin su kaynaklarına muhtemel olumsuz etkisi bölgede bir güvensizlik yaratmaktadır. Bu nedenle

Resim 2. Kuştepe Kanalı-Belh, Afganistan

bugün ve gelecekte su paylaşım anlaşmalarının korunması önemli bir konudur.

Taliban rejimi, Kuştepe Kanalı projesinden prestij sağlamayı hedeflemektedir. Kanal bir nevi Taliban rejiminin kendi gücünü ve başarısını test ettiği bir saha haline gelmiştir.

Kanalın inşası, binlerce işçi istihdamı ve sermaye yatırımları gibi ekonomik faydalar sunmaktadır.

Ancak, proje aynı zamanda bölgesel istikrar ve diplomasi konularını da etkilemektedir. Su kaynaklarının adil ve dengeli bir şekilde paylaşılmaması, bölgedeki ülkeler arasında anlaşmazlıklara yol açabilecek bir konudur.

Özellikle komşu kıyıdaş Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, Kuştepe Kanalı'nın su kaynaklarını tehdit ettiği endişesini dile getirmektedir. Bu ülkeler, su kaynaklarının korunması ve mevcut anlaşmaların sürdürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kanalın inşası, Özbekistan ve Türkmenistan'ın su kaynaklarını tehlikeye atarak bölgedeki gerilimi artırabilir.

Afganistan ile diğer komşu kıyıdaş ülkeler arasında bir anlaşma olmaması durumunda diplomatik krizler yaşanabilir ve bölgesel güvenlik sorunları daha da kötüleşebilir.

Kuştepe Kanalı, su kaynaklarının dağıtımına ilişkin mevcut anlaşmaların korunmasının önemli olduğunu göstermektedir.

Özbekistan ve Türkmenistan, kanalın tamamlanmasıyla birlikte su paylaşımında kaynaklarından taviz vermeyi istemeyebilir. Ayrıca, kanalın tamamlanmasıyla bölgedeki su kıtlığı krizi daha da derinleşebilir ve kuraklıkla mücadele eden ülkelerin sağlık ve ekonomik sorunları artabilir.

Türkmenistan ve Özbekistan, bu durumda ülkesel istikrarı mı yoksa bölgesel uyumu mu daha önemsediklerine karar vermekte zorlanabilir.

Kanalın inşası ilerledikçe ve Amu Derya üzerinde bir su paylaşım çerçevesi olmamasının sonuçları daha da belirginleştikçe, Afganistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın önümüzdeki dönemde atacakları adımlar, her bir ülkenin bu çelişen bölgesel ve ülkesel istikrara ne kadar önem verdiğini de ortaya koyacaktır.

"Su kaynaklarının adil ve dengeli bir şekilde paylaşılmaması, bölgedeki ülkeler arasında anlaşmazlıklara yol açabilecek bir konudur."

TÜRK BİRLİĞİNE ADIM ADIM (EĞİTİM DİPLOMASİSİ)

Türk Dünyası'nda eğitim alanında ortaya çıkan birlikte düşünme, okuma, yazma ve eyleme geçme düşüncesi Gaspıralı İsmail Bey'in ortaya attığı "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" fikrinin ortaya atıldığı XX. yüzyılın başlarına kadar geri gider.

Doç. Dr. Oktay Özgül

Ancak Gaspıralı İsmail Bey'in ortaya attığı ve o günün şartlarında Türkçe konuşan Türk Dilli halklarda Tercüman gazetesi vasıtasıyla bir milli uyanış oluşturma çabaları Bolşevik İhtilali'nden sonra ortadan kalkmaya başlamıştır (Kırımlı Cafer 1934). I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Türkistan coğrafyası hızla dağılma sürecine girmiş, Türk Dünyası'nın üstüne adeta her alanda kara bulutlar çökmüştür. Bağımsızlıkları ellerinden alına Türkistan Türkleri Rusların yapmış oldukları idari taksimatlarla "böl, parçala, yut" politikası çerçevesinde Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Tataristan ve benzeri suni sınırlarla birbirlerinden koparılmışlar ve neredeyse bir asırdan fazla Sovyet rejimi altında baskı ve sömürüye maruz kalmışlardır (Yüce, 2022).

1991 yılında Sovyet Rusya dağılmış, sosyalist rejim son bulmuş ve Orta Asya coğrafyasında stratejik manada kartlar yeniden dağıtılmaya başlanmıştır. Türk Cumhuriyetleri de bu manada bağımsızlıklarını kazandıktan sonra geçmişi sorgulama, problemleri tanımlama ve kimlik arayışlarına girişmişlerdir. Bölünmüşlüklere rağmen, toprak anlamında bütünleşme olmasa bile aynılıkları ve benzerlikleri olan Türklerin eğitim, kültür, tarih, ekonomi gibi alanlarda ortak paydada hareket etmeleri çok önemlidir. Bu anlamda romantik bir düşünceye sahip olmadan ortak paydada hareket edebilme kapasitesinin gelişimi için Atatürk'ün de belirtmiş olduğu dil, tarih, eğitim ve ekonomi

1 Doç. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, oktay.ozgul@manas.edu.kg

alanlarında köprülerin kurulması gerekmektedir.

Bağımsızlığın kazanılmasından günümüze kadar geçen 30 yıllık süre içerisinde dost ve kardeş Türk Cumhuriyetleri arasındaki bağlar her geçen gün güçlenmiş ve önem kazanmıştır. Aynı ırkın bir parçası olunması, aynı değerlerin paylaşılması ve ortak bir kültürel mirasın bulunması Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında oluşturdukları bağın

temellerinin güçlü olmasına zemin hazırlamıştır. Ortak kültürel değerler ve geleceği inşa etmek adına hızlı adımlar atan Türk Cumhuriyetleri çok kısa süre içinde Türk Dünyasında adına "çatı kurumlar" denilen kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türksoy, Tasam, Türkpa, Türk Keneşi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Mirası Vakfı, Türkünib ve Ytb, bunlardan bazılarıdır.

Bu kurumların 30 yıl içinde ortaya koydukları birliktelik örnekleri her alanda kendini göstermiş ve 12 Kasım 2021'de İstanbul'da resmen Türk Devletleri Teşkilatı kurularak Türkiye'nin başını çektiği yeni bir birliğin doğduğunu ve bu birliğin sarsılmaz

tarihi bağlarının olduğu bütün dünyaya ilan edilmiştir. Bu Teşkilat resmen Türk Dünyasının artık siyasi, askeri, eğitim, ekonomi ve pek çok alanda birleşeceğini, ortak karar alma ve yürütme mekanizmaları oluşturacağını; bunların da ötesinde geçmişten aldığı sinerji ile dünyaya yeni bir medeniyet tasavvuru sunacağını deklare etmiştir (<https://www.turkicstates.org/tr/temel-belgeler>). Bu durum Türk soylu halklar açısından çok anlamlı ve beklenen bir durum olmakla birlikte, altının doldurulması özellikle eğitim alanında hızlı adımların

"12 Kasım 2021'de İstanbul'da resmen Türk Devletleri Teşkilatı kurularak Türkiye'nin başını çektiği yeni bir birliğin doğduğunu ve bu birliğin sarsılmaz tarihi bağlarının olduğu bütün dünyaya ilan edilmiştir. "

atılması gerekir.

Son yıllarda dünyada gittikçe önem kazanan eğitim diplomasisi, kamu diplomasisinin bir alt kolu olmakla birlikte ülkeler arası ilişkilerin sürdürülmesinde ve yumuşak gücün elde edilmesinde son derece önemlidir. Bir ülkenin farklı ülkelerin vatandaşları ile eğitim etkinlikleri aracılığıyla iletişim sağlaması olarak tanımlanabilen eğitim diplomasinin kavramsal açılımını Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yeniden tanımlamak ve paydaşlar arasındaki iletişimin katmanlarını belirlemek Türk Devletleri Teşkilatı Vizyon belgesinde ortaya konulan amaçların icrası bakımından önemlidir (Kaya, 2019). Vizyon belgesinde ortaya konulan hedefler çerçevesinde sektörel işbirliğinden kurumsal işbirliği hedeflerine kadar yapılacak bütün alt başlık çalışmalarının temelinde yatan şey çağın gerekleriyle donanmış insan profilidir. Bu nitelikli insan profilini oluşturmak ve Türk Dünyası'nda yükseköğretimin temel alanlarını ve sorunları çözmek adına faaliyet gösteren Türk Üniversiteler Birliği'nin 8 Haziran 2023'te Taşkent'te gerçekleştirilen toplantısında alınan kararların bir an önce hayata geçirilmesi gereklidir.

Toplantıda öne çıkan ana başlıklar şunlardır;

-Dönem başkanlığını yürütecek ülkenin belirlenmesinde ülkelerin nüfusunun temel alınabileceği,

-Tüm devlet üniversitelerinin Türk Üniversiteler Birliği'nin doğal üyesi sayılabileceği, ancak özel üniversitelerin üyeliğinde devletlerin hassasiyetlerinin mutlaka dikkate alınması gerekliliği,

-Dönem raporunun dil birliğine zemin oluşturması açısından Türkçe, uluslararasılaşma açısından ise İngilizce olmak üzere iki dilde yayınlanmasının fayda sağlayabileceği,

-Türk Üniversiteler Birliği hedeflerinin Türk Devletleri Teşkilatı hedefleri ile ilişkilendirilmesi gerektiği, Mevzuatta 'AB'deki gibi' şeklinde ifadelerin yer almasının uygun olmayacağı,

-Mevzuatta eğitim dili vurgusunun yapılması, ulusal dillerin ön plana çıkarılması ve dünya dili İngilizce ile harmanlanmış programlar tasarlanması,

-Ortak tarih, kültür, dil mirasından yola çıkarak yükseköğretim kurumları arasında iş birliği sağlanması,

-Çağdaş, bilimsel düzeye uygun eğitim standartlarının uygulanması suretiyle ortak kimlik bilinci yüksek nesiller yetiştirilmesi,

-Üye üniversitelerdeki programların uyumlu hale getirilmesi,

-Ortak kredi transfer sisteminin uygulanması,

-Öğretim elemanı yetiştirme programlarının teşvik edilmesi,

-Öğrenci ve öğretim elemanı değişim programlarının uygulamaya konulması,

-Üye üniversitelerin birbirlerinin diploma denkliğini tanımalarına yönelik uygun zeminin oluşturulması,

-Üniversitelerin belli alanlarda sahip oldukları öne çıkan üstünlüklerden yararlanılması,

-Uygulamaya yönelik ortak öğretim, araştırma programlarının ve projelerin yürütülmesi,

-Üye üniversiteler arasında sempozyumlar, akademik faaliyetler, kültür, bilim ve spor alanlarında yarışmalar düzenlenmesi,

-Türk Dünyası'na yönelik çalışmalar yürüten öğrencilere özel burs sağlanması,

Ortak tarih, medeniyet ve edebiyata yönelik derslerin tüm üye ülke üniversitelerinde verilmesi yönünde çalışmalar yapılması amaçlanıyor (http://turkunib.org/tr/site/index-https://www.turkicstates.org/tr/haberler/tdt-turk-universiteler-birli-ge-rektorler-ozel-toplantisi-semerkantta-duzenlendi_2950).

Yukarıda alınan kararların belki de en zor tarafı, hayata geçirilmesi konusunda yaşanacaktır. Uzun yıllar Sovyet eğitim sistemi ve BDT'nin bir parçası olarak eğitim faaliyetlerini sürdüren Eğitim ve Bilim bakanlıklarının hızlı adımlar atması gerekiyor. Ortak alfabe, ortak tarih yazımı gibi temel konu başlıkları meselelerinde uzun yıllardır çok az mesafe alınmasının sebebi eski Sovyet eğitim sistemi ile beslenmiş ve Rusçayı resmi dil kabul etmiş olan bürokrasinin halen daha Türk Cumhuriyetlerinde iş başında olmaları ve tıpkı Ceditçilikte olduğu gibi yenilikçiliğe karşı çıkmalarıdır. Ortak alfabe oluşturulması adına yürütülen çalışmaların en sonuncusu Türk Dil Kurumu ve Uluslararası Türk Akademisi iş birliğinde, Türk Devletleri Teşkilatının uhdesinde düzenlenen "Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu Birinci Toplantısı" 28-29 Mayıs 2023 tarihlerinde

"Oktay SİNANOĞLU'NUN, "Bir gün gelecek herkes Türk Dünyası Vatandaşı olmak istiyorum diyecek." sözü aslında projenin özünü ifade etmektedir."

Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılmış, burada okunan sonuç bildirgesinde "Ortak Alfabe Komisyonu"nun geleceğe yönelik çalışma gündeminin belirlenmesi ve ayrıca Türk Dünyası 2040 Vizyonunun alfabede birlik sağlama hedefi doğrultusunda atılabilecek somut adımlara" yer verilmiştir (<https://www.tdk.gov.tr/icerik/basindan/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-birinci-toplantisi-astanada-yapildi/>).

Eğitim diplomasi alanında alınan kararların uygulanması ve yenilikçi, çağdaş-modern eğitim sisteminin oluşturulması, gelecekteki Türk Birliği açısından hayati derecede önemlidir. Türk Dünyası'nda ülkeler arası kardeşliğin bir nişanesi olarak ortaya çıkmış olan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, bu anlamda Türk Dünyası'nda model üniversiteler olmaya devam etmektedirler. Özellikle son üç yılda Orhun değişim programındaki gösterdiği başarı, sosyal sorumluluk ve farkındalık projeleri ile öğrenci odaklı üniversite olma çerçevesinde şekillenen "Bir Üniversiteden Ötesi" sloganı Türk Dünyası Üniversiteler Birliği'nin eğitim diplomasisi faaliyetlerine yeni bir pencere açmıştır. Yine Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitesi'nin ortaklaşa yürüttüğü Türk Dünyası Dijital Va-

tandaşlığı Projesi çok kısa süre içinde Türk Dünyasında kabul görmüş bu projenin ilk ayağındaki seçmeli olan bu ders 11 ülke ve 114 farklı üniversitede okutulmaya başlanmıştır. Bu projenin amacı genel itibarıyla farklı bölgelerde yaşayan Türklerin kültürel anlamda aynılıklarının ve benzerliklerinin farkına varmasını sağlayarak dijital bir vatandaşlık bilinci oluşturmak ve dolayısıyla Türk dünyasının geleceğinin tasavvurunda ortak paydada hareket etme kapasitelerinin gelişimine katkı sağlamaktır. Aynı zamanda Türk kültürüne ilgi duyan gençlerin kültürel değerleri kazanmalarına olanak sağlamakta projenin bir diğer amacı olarak ön plana çıkmaktadır. (<https://tudva.org/tudva/proje-bilgi>). Oktay SİNANOĞLU'NUN, "Bir gün gelecek herkes Türk Dünyası Vatandaşı olmak istiyorum diyecek." sözü aslında projenin özünü ifade etmektedir.

Bu gelişmeler bağlamında 13 Haziran 2023 tarihinde imzalanan ikili anlaşmayla Bakü'de bir Türk-Azerbaycan Üniversitesi'nin kurulum süreci başlamıştır. Bu anlaşma hem "tek millet iki devlet" ilkesine, hem de Türk Dünyasındaki eğitim birliğine giden yolda çok büyük katkı sağlayacaktır (<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/azerbaycan-turkiye-universitesi-kurulmasi-calismalari.aspx>). Bununla birlikte son yıllarda Özbekistan'da YÖK ve diğer bakanlık temsilcilikleri ile yürütülen eş zamanlı çalışmalarda ortak üniversitelerin hayata geçirilmesinde sona yaklaşmıştır. Burada da kurulacak olan üniversite modeli tıpkı Ortaçağ Türk Dünyasında olduğu gibi Semerkant'ta, Buhara'da bilimin kandillerini yeniden yakacak ve Türk-İslam medeniyetinin modern çağlarda yeniden yükselişine zemin hazırlayacaktır.

Eğitim diploması literatürde yeni bir kavramdır. Bileşenleri çok yönlü, ucu açık ve değişkendir. Paydaşların stratejik değerleri ölçüsünde anlam kazanan eğitim diplomasısında küreselleşme ve iletişim teknolojileri oldukça önemlidir. Hele hele bilgi ve sanayi devrimini yaşamadan dijital çağa giriş yapan Türk Cumhuriyetlerinde eğitimin bileşenlerini kurgulayarak Türk Birliği fikrine kanalize etmek daha da zordur. Bu zorluğu aşmanın birinci yolu uzun vadeli planlamalar ve doğru zamanda doğru yerde insana yatırım yapmaktır. Zorlukları yenmenin ikinci belki de en can alıcı noktası, başta eğitim yöneticileri olmak üzere bütün öğretim elemanlarını birer eğitim diplomatına ve kültür temsilcisine dönüştürmektir. Türk Cumhuriyetlerinde Yükseköğretimde yaşanan sorunların en önemlisi eğitimin geleceğinin belirsizliği ve sessiz bir şekilde artan beyin göçüdür. Bu belirsizliğin çözümündeki en pratik yol her devirde olduğu gibi nitelikli insan yetiştirmek ve uygun şartlarda bu kişilere istihdam alanları yaratmaktır. Kendine güvenen, üreten, yerel ve ulusal çözümleyen; milliden evrensele geçişi olgunlaştıran; Türk Dünyası'nın eğitim diplomatları kendi iç dinamikleriyle Türk yükseköğretim kalitesinin geliştirilmesine fayda sağlayacaktır.

Unutulmamalıdır ki, Kızılelma'nın Türk Dünyası'nın semalarında özgürce uçabilmesi için Türk eğitim diplomatlarına ihtiyacı vardır. Divan-ı Lügat-it Türk'te Kaşgarlı Mahmut "At Türkün Kanadıdır" diyerek Türkün uçmasını büyümesini ve geliş-

mesini asil bir hayvana bağlamıştır. Günümüzde ise Türkler, bilimle, teknolojiyle, yerli ve milli sanayiyle uçacaktır. Kızılelma'nın, Altay'ın, İHA'ların, SİHA'ların anlam kazanabilmesi için Türk Dünyasının kendi köklerinden beslenen eğitim diplomatlarını yetiştirmeye ihtiyacı vardır, bu da ancak kaliteli bir yükseköğretimle olur.

KAYNAKÇA

Kırımlı C. Seydahmet, Gaspıralı İsmail Bey, İstanbul, 1934. s.102-103.

Yılmaz, D. V. (2019). Eğitim Diploması: Kavramsal Bir Çerçeve Türkiye Eğitim Dergisi (2019) Cilt 4, Sayı 1, s. 1-12

Yüce, M. (2022). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İle İlişkiler, Rapor Seta yayın No: 195, s:15-16.

(<https://www.turkicstates.org/tr/temel-belgeler>).

(<http://turkunib.org/tr/site/index>-https://www.turkicstates.org/tr/haberler/tdt-turk-universiteler-birligi-rektorler-ozel-toplantisi-semerkantta-duzenlendi_2950).

<https://www.tdk.gov.tr/icerik/basindan/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-birinci-toplantisi-astanada-yapildi/>).

(<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/azerbaycan-turkiye-universitesi-kurulmasi-calismalari.aspx>).

(<https://tudva.org/tudva/proje-bilgi>).

TÜRK DÜNYASININ KANGRENİ SINIR SORUNLARI: KIRGIZİSTAN- ÖZBEKİSTAN SINIR SORUNU

Sovyetler Birliğinin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlık ile birlikte kendi ulus inşa süreçlerini başlatırken aynı zamanda ortaya çıkan diğer sorunlarla da yüzleşmek zorunda kalmışlardır.

Doç. Dr. Mehmet Emin Erendor

Sovyetlerin uyguladığı çok etnikli yapı ülkelerin etnik yapısını bozarken aynı zamanda 1900'ler boyunca uygulanan idari sınır yapısı ülkelerin kendilerine has sınırlarını belirlemesini de zorlaştırmıştır. Keza sınır sorunları sadece bağımsızlığını kazan Türk Cumhuriyetleri arasında değil diğer taraftan bölgenin ve uluslararası sistemin en güçlü devletlerinden birisi olan Çin ile de sınır sorunları nedeniyle karşı karşıya gelmek zorunda kalmışlardır.

Her ne kadar Sovyetlerin dağılması sürecinde imzalanan anlaşmalar (Minsk Antlaşması ve Almatı Bildirgesi) sınır sorunlarının Türk Cumhuriyetleri arasında bir sorun olarak ön plana çıkmasını engellese de 1990'ların sonlarında yaşanan gelişmeler sınır sorunlarının büyük bir problem olarak ön plana çıkmasına neden olmuştur. 1999 yılında Kırgızistan ile Özbekistan arasında gerçekleşen Batken olayları sınır sorunlarının ön plana çıkmasına neden olan en önemli gelişmedir.² Batken olayları Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında sınırların belirlenmesi ve işaretlenmesi açısından müzakerelerin başlamasına imkân tanımıştır.

Sınır sorunları aynı zamanda bölge ülkeleri

1 Doç. Dr. Mehmet Emin Erendor, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

2 Joldoshev, A. (2022), "Kırgızistan'ın Özbekistan ve Tacikistan ile Sınır ve Su Paylaşım Sorunları: Fergana Vadisi Çıkarmazı", içinde Pala Abdibaitova, B. (Ed.), Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler, Ankara: Astana Yayınları, s. 35.

açısından sadece ulus inşa süreci açısından değil diğer taraftan ülkelerin sahip olabilecekleri su kaynakları açısından da önem taşımaktadır. Bölgede bulunan ülkelerin birçoğu su fakiri iken bir kısmı ise su açısından zengin kaynaklara sahiptir. Bu bağlamda Kırgızistan'ın sahip olduğu konum özellikle su kaynakları bakımından büyük önem arz etmektedir.

Fergana Vadisi özellikle jeopolitik konumu nedeniyle çoğu zaman sınır sorunlarının çatışma alanına dönüştüğü bir yer olarak ön plana çıkmaktadır. Fergana Vadisi Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında anlaşmazlığa neden olan bir bölgedir ve az önce de ifade edildiği gibi bölge sadece sınır sorunu bağlamında değil aynı zamanda su kaynakları bakımından da önem arz etmekte ve Kırgızistan ile Özbekistan bu sebeple vadi üzerine hak iddia etmektedirler.

Fergana Vadisi ayrıca sahip olduğu elverişli tarım arazileri nedeniyle de bölge ülkeleri açısından önemlidir. Seyhun Nehri bu bağlamda üç ülke için de önemli bir sulama kaynağı olması nedeniyle sınır sorunlarının merkezi konumunda yer almaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan, 2000'lerin başından itibaren yürütmüş oldukları müzakereler çerçevesinde sahip oldukları sınırları ikili antlaşmalar çerçevesinde çözüme kavuşturmuş olsa da Tacikistan ve Kırgızistan arasında özellikle Batken bölgesi bağlamında sorunlar devam etmekte hatta bazen iki ülke arasında silahlı

"Fergana Vadisi özellikle jeopolitik konumu nedeniyle çoğu zaman sınır sorunlarının çatışma alanına dönüştüğü bir yer olarak ön plana çıkmaktadır."

çatışmalar yaşanabilmektedir. Ayrıca Kırgızistan ile Özbekistan arasında da sınırların çözümüne yönelik müzakereler 2000'lerin başı itibariyle başlamış ve sorunların çözümüne yönelik büyük adımlar atılmıştır.

Özellikle 2021 yılı itibariyle artan müzakereler Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki sınır sorunlarının tamamen çözülmesine yönelik en önemli adımlar olarak nitelendirilebilir. 2023 yılı itibariyle iki ülke arasındaki sınır sorunları neredeyse tamamen çözülmüştür.

KIRGIZİSTAN-ÖZBEKİSTAN SINIR SORUNU

İki ülke arasındaki sınır sorunları her ne kadar bağımsızlık ile birlikte müzakere edilmeye başlanmamış ve bir sorun gibi algılanmamış olsa da 1999 Batken olayları iki ülke arasındaki sorunların net bir biçimde gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur.

Fergana Vadisini paylaşan üç ülkeden ikisi olan Kırgızistan ve Özbekistan arasında toplam 1395 kilometrelik sınır bulunmakta ve bu sınırın 1170 kilometrelik bölümünün belirlenmesine ve işaretlenmesine yönelik girişimler Batken olayları sonrası başlamıştır.

2000 yılında başlayan müzakereler sonrasında her ne kadar anlaşma sağlandıysa da bu o dönemde kabul görmemiş ve 2017 yılına kadar iki ülke arasındaki sınır sorunları mevcut haliyle devam etmiştir. İki ülke arasında görüşmeler devam etmiş ve 2017 yılında Bışkek'te imzalanan anlaşma ile iki ülke arasındaki sınır sorunlarının büyük bir bölümü çözüme kavuşturulmuştur.

Her ne kadar 2017 yılında imzalanan anlaşma ile iki ülke arasındaki sınır sorunlarının büyük bir kısmı çözüme kavuşturulmuş olsa da belirtilmesi gereken en temel nokta iki ülke arasında

asıl problem olarak görünen yerlerin çözüme kavuşturulmadığıdır. Yani iki ülke çözülmesi kolay olan yerleri halletmiş fakat çözülmesi zor olan kısımları geri plana atmıştır.

Burada değinilmesi gereken bir diğer nokta Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov'un vefat etmesi sonrası Cumhurbaşkanı seçilen Mirziyoyev'in dış politikadaki farklı bakış açısıdır. İki ülke arasında 2017 anlaşmasının imzalanmasına Mirziyoyev'in göreve gelir gelmez uyguladığı aktif dış politika büyük bir öneme sahiptir. Sadece Kırgızistan ile değil aynı zamanda Tacikistan ile olan sınır sorunlarını da çözmeye çalışan Mirziyoyev, bu şekilde ülkenin ayaklarına vurulan prangaları kırmaya çalışmaktadır.

2017 anlaşması sonrası iki ülke arasında diğer sorunlu bölgelerin çözümüne yönelik görüşmeler yapılmaya başlanmıştır fakat yine burada farklı bir olgu daha karşımıza çıkmaktadır. 2020 seçimleri sonrası ülkede yaşanan protesto gösterileri sonrası göreve başlayan Sadır Caparov'da aynı Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev gibi ülkenin kronik problemi olan sınır sorunlarının çözümüne yönelik adımlar atmaya başlamıştır.

23-25 Mart 2021'de iki ülke arasında Taşkent'te görüşmeler yapılmış ve görüşmeler sonucunda iki ülke arasındaki sınır sorunları çözülmüştür.³ Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Komitesi Başkanı ve aynı zamanda sınır sorunlarından sorumlu olan ve hükümetler arası heyete başkanlık eden Taşiyev, "Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki sınır sorunu yüzde 100 çözüme kavuşturuldu" açıklamasını yaparak bir anlamda iki ülke arasında kronikleşen sorunun çözüldüğünü ifade etmiştir.⁴ Yapılan

3 Kavala, C. F. (2022), Özbekistan'ın Türk Dünyasındaki Yeri, Erişim Linki: <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/ozbekistan-in-turk-dunyasindaki-yeri> (Erişim Tarihi: 25/06/2023)

4 Anadolu Ajansı (2022), Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki sınır sorunu karşılıklı arazi değişimiyle çözüldü, Erişim

görüşmeler sonrasında sınırda yer alan Orto-Tokoy Barajı Kırgızistan topraklarına geçerken barajın suyunun kullanım hakkının %95'i Özbekistan'a verilmiştir. Aynı zamanda Kırgız vatandaşlarının da baraja girişinin açık olacağı anlaşmada belirtilmiştir. Baraj suyunun kullanım haklarına karşılık 477 hektar arazi Kırgızistan'a verilirken, Gavasay adlı sınır noktası karşılığında 8 bin hektarlık arazi ve 35 hektarlık arazi üzerindeki Ungar Tepesi'de Kırgızistan'a verilmiştir.⁵

İki ülke arasındaki bu görüşmeler özellikle bölgeyi de etkileyen Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle ertelense de iki ülke arasındaki heyetler Eylül 2022'de Bışkek'te bir araya gelerek sınır sorunlarını nihayete erdirmek için görüşmeler gerçekleştirmiştir. Toplantı sonrasında iki ülke temsilcileri olan Kamçıbek Taşiyev ve Abdullo Aripov arasında sınır belirleme konusunda ortak protokol imzalanmıştır.⁶

Ekim 2022'de iki ülke arasında imzalanan protokol Kırgız Cumhuriyeti Meclisi'nin Uluslararası İlişkiler, Savunma, Güvenlik ve Göç Komitesinde Kamçıbek Taşiyev tarafından sunulmuş, anlaşmanın Kırgızistan lehine sonuçlandığını ifade etmiş fakat anlaşmada Özbekistan'a verilen Kempir-Abad barajı tepkilere neden olmuştur.⁷

27 Ocak 2023 tarihinde Bışkek'i ziyaret eden Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Caparov ile bir araya gelerek iki ülke arasındaki sınır sorunlarını bitiren anlaşmayı imzalayarak 30 yıla yakındır süren

Linki: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistan-ile-ozbekistan-arasindaki-sinir-sorunu-karsilikli-arazi-degisimiyle-cozuldu-567898.html> (Erişim Tarihi: 25/06/2023)

5 Anadolu Ajansı (2022), Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki sınır sorunu karşılıklı arazi değişimiyle çözüldü, Erişim

Linki: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistan-ile-ozbekistan-arasindaki-sinir-sorunu-karsilikli-arazi-degisimiyle-cozuldu-567898.html> (Erişim Tarihi: 25/06/2023)

6 Anadolu Ajansı (2022), Kırgızistan ve Özbekistan arasında sınır belirleme konusunda protokol imzalandı, Erişim Linki: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistan-ve-ozbekistan-arasinda-sinir-belirleme-konusunda-protokol-imzalandi-711559.html> (Erişim Tarihi: 25/06/2023)

7 TRT Avaz (2022), Kırgız-Özbek sınırına ilişkin anlaşma Kırgızistan meclisinin ilgili komitesinde kabul edildi, Erişim Linki: <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kirgiz-ozbek-sinirina-iliskin-anlasma-kirgizistan-meclisinin-ilgili-komitesinde/634472d601a30a0228394ccb> (Erişim Tarihi: 25/06/2023).

sorunu sona erdirmişlerdir.

SONUÇ

Sovyetler Birliği çatısı altında yıllardır yer alarak kendi öz kimliklerini korumaya çalışan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte hem sevindirici hem de üzücü birçok gelişmeyle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. En sevindirici noktanın artık bölge ülkelerinin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi yani bağımsızlıları olurken buna karşılık karşılaştıkları sorunlar daha fazladır. Özellikle Sovyetlerin uyguladıkları politikalar nedeniyle öncelikli olarak ulus inşa sürecini başlatan bu ülkeler farklı etnik unsurların kendi toprakları içerisinde olması nedeniyle ulus inşa süreçlerini sancılı bir şekilde gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Diğer taraftan ekonomik anlamda da gelişmişlik sorunu yaşayan bu ülkeler gerek doğal madenler gerekse de sanayileşme noktasında da sorunlar yaşamışlardır. Bunlar her ne kadar çözülebilecek sorunlar olsa da özellikle hem birbirleri arasında hem de bölgesel /küresel güçlerle olan sınır sorunları ayrı bir çözümler noktası bulmaları gerektiğini ön plana çıkarmıştır.

2000'lere kadar dondurulmuş halde olan bu sorunlar 1990'ların sonu itibariyle başlayan olaylar nedeniyle daha farklı bir yöne evirilmifitir. Ülkeler kendi aralarındaki sınır sorunlarını çözmeye 2000 yılı itibariyle başlamış ve kimi ülkeler bu süreci tamamlarken Kırgızistan-Özbekistan ve Tacikistan bu süreci tamamlayamamıştır. İki ülkede gerçekleşen lider değişiklikleri sınır sorunlarının çözümlerinde en önemli etken olarak ön plana çıkmaktadır fakat bu noktada Türk Devletleri Teşkilatı'nın da etkisini belirtmek önemlidir.

Özellikle 2021 İstanbul Zirvesi ile birlikte yeni kimliğine kavuşan Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkeler arasında önemli kazanımların sağlanmasına imkân tanımış ve liderler zirveleri ile birlikte etkisi giderek artmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türk Devletleri Teşkilatının bürüneceği kimlik ilerleyen dönemlerde hem bölge ülkelerinin hem de Türk Dünyasının sorunlarının çözümlerinde hem de daha kurumsal bir kimlikle uluslararası alanda söz sahibi bir örgüt olabileceğini göstermektedir.

TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİNDE ZENGEZUR KORİDORU'NUN ÖNEMİ

10 Kasım 2020 tarihinde İkinci Karabağ Savaşı'nı sona erdiren Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması hiç şüphesiz 1991 sonrası Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası yaratmıştır.

Dr. Murat Jane

Bilindiği üzere Ermenistan ordusu Rus özel kuvvetlerinin de desteğiyle Karabağ ve çevresindeki yedi rayonu işgal etmiş, söz konusu işgal uluslararası toplum tarafından kınanmasına rağmen Ermenistan işgal ettiği bölgelerden çekilmemiştir. Zira uluslararası toplumun yetersizliğini gösteren örneklerden biri Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu'nun başarısızlığıdır.² Sorunun diplomasi yoluyla çözülmemesi, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ekonomik ve askeri asimetrinin Azerbaycan lehine artması, savaştan iki ay önce COVID-19 salgınının küresel ve ekonomik etkilerine rağmen Ermenistan'ın yeni askeri stratejisini uygulayarak savaşın alanını genişletmesinden sonra³ İkinci Karabağ Savaşı başlamış ve 44 günlük savaş (Vatan Muharebesi)

"Zengezur Koridoru savaş sonrası dönemde bölgenin ekonomik potansiyelinin açığa çıkması açısından oldukça önemlidir."

Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanmıştır.

Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması şüphesiz ki Ermenistan işgalindeki toprakların kurtarılması açısından önemlidir. Fakat söz konusu ateşkes antlaşması sadece iki devlet arasındaki ilişkileri ilgilendirmemekte, Güney Kafkasya'nın istikrarı açısından da önemli fırsatlar içermektedir. İstikrarın ana unsurlarından biri hiç şüphesiz ekonomik getirilerdir. Bölgenin istikrarı ve ekonomik gelişmişliğini yakından ilgilendirecek şekilde Ateşkes Antlaşması, Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'a bağlayacak olan ulaşım hatlarının inşa edilmesini öngörmektedir. Bu çerçevede Zengezur Koridoru savaş sonrası dönemde bölgenin ekonomik potansiyelinin açığa

çıkması açısından oldukça önemlidir. Türkiye açısından da Zengezur Koridoru Azerbaycan ile doğrudan ulaşım sağlanmasının yanı sıra Türk Dünyası ile ilişkilerin kuvvetlenmesi açısından da önemlidir. Zengezur Koridoru'nun açılma süreci son dönemlerde popüler olsa da Nahçıvan'dan bağımsız değerlendirmemek gerekir. Zira aşağıdaki haritada da bu durum somut olarak görülmektedir.⁴

Bu çerçevede Zengezur koridorunun Türkiye-Türk Dünyası ilişkileri açısından önemini anlamak için Nahçıvan ve Zengezur'daki gelişmelerin tarihsel arka planı kısaca aktarmak faydalı olacaktır.

1 Dr. Murat Jane, İstanbul Aydın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Diploması Araştırmaları Derneği (DARD) Yönetim Kurulu Üyesi, İAÜ Global Barış ve Demokrasi Araştırma Merkezi Müdürü.

2 Sezgin Kaya, Barış Özdal, "AGİT'in Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çözümündeki Yetersizliğinin Analizi", Ermeni Araştırmaları, Sayı: 73, 2023, passim; Barış Özdal, "AGİ(K)T Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ Sorunu'nun Barışçıl Yöntemlerle Çözüm(Süzlüğü) Sürecinde Başarısız Olma Nedenlerinin Analizi, Karabağ: Dünü, Bugünü, Yarını", (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021,): 135-163.

3 Turgut Kerem Tuncel, "Azerbaycan-Ermenistan sınır hattında 12 Temmuz 2020'de patlak veren çatışma ve Karabağ ihtilafı hakkında değerlendirmeler", AVİM, Analiz No. 2020/27, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/AZERBAYCAN-ERMENISTAN-SINIR-HATTINDA-12-TEMMUZ-2020-DE-PATLAK-VEREN-CATISMA-VE-KARABAG-IHTILAFI-HAKKINDA-DEGERLENDIRMELER, ss. 2-4>.

4 Görsel için bkz. [https://www.trthaber.com/haber/dunya/zengezur-koridoru-adim-adim-gercekleiyor-750954.html](https://www.trthaber.com/haber/dunya/zengezur-koridoru-adim-adim-gercekleliyor-750954.html)

ZENGEZUR KORİDORU VE NAHÇIVAN'DAKİ GÜÇ MÜCADELESİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Zengezur koridorunun durumu yukarıda da ifade edildiği gibi Karabağ ve çevresindeki yedi rayonun işgal sürecinden bağımsız analiz edilemez. Benzer bir biçimde Karabağ'daki Ermeni varlığını da Rus Çarlığı'nın Güney Kafkasya'daki demografi politikasından ayrı değerlendirmek olası görünmemektedir. Zira Ruslar, bölgedeki hegemonyalarını sağlamlaştırmak için Güney Kafkasya'ya yönelik Ermeni göçünü teşvik etmiş 1828 Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Karabağ'daki Ermeni varlığı başlamıştır.⁵

Zengezur'un Ermeniler lehine demografik değişimi 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşması'ndan sonra başlamıştır. Ermenilerin Zengezur'u ele geçirme süreci ve bölgedeki Türk ve Müslümanlara yönelik katliamları 1905-1906 yıllarına kadar gitmektedir. Ağustos 1918'de Zengezur ve Karabağ'a yönelik askeri hareketleri arttıran Ermenilere karşı Nahçıvan'da 1. Kafkas Kolordusu Komutanı Kazım Karabekir, Halil Paşa'ya Zengezur'un Ermenilerden kurtarılması gerektiğini söylese de Halil Paşa hareketi Tahran'a yönelmiştir. 1920 yılında, yapılan hatayı telafi etmek isteyen Halil Paşa Zengezur'u Ermeni işgalinden kurtarmak için Kazım Karabekir'den

5 Murat Jane, Rusya Federasyonu'nun Trans-Kafkasya Politikasının Analizi: Süreklilik mi Dönüşüm mü?, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınılık, 2020, s. 86.

destek istese de Karabekir Zengezur'un kurtarılması için artık çok geç olduğunu vurgulamış ve konjonktürel gecikmişliği işaret etmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Kafkasya'dan çekilmesiyle Zengezur Ermeni hakimiyeti için elverişli hale gelmiş, Bolşevikler'in Güney Kafkasya'da kontrolü ele almasından sonra bölgenin batı kısmı Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC)'ye bırakılmıştır.

Zengin cevher yataklarıyla "Kafkasya'nın İsviçresi" olarak bilinen Zengezur'un batı kısmı böylelikle Ermenistan kontrolüne girerken, Soğuk Savaş bittikten sonra Ermenistan Zengezur'un doğu kısmında yer alan Azerbaycan topraklarının bir kısmını da (Laçın, Gubatlı ve Zengilan) işgal etmiştir. Böylelikle Nahçıvan ve Azerbaycan arasındaki kara sınırı kesilmiş, Türklerin Kafkasya'daki olası hegemonyasına set çekilmiştir.⁶

Genel hatlarıyla aktardığımız bilgilerden de anlaşıldığı üzere Nahçıvan'da kontrolün kaybedilmemesi Zengezur'da olası Azerbaycan hakimiyeti için kritik bir önem arz etmektedir. Zira İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra da Türkiye-Azerbaycan arasındaki lojistik güzergah açısından

6 Nazim Mustafa, "Nahçıvan ile Azerbaycan'ı Birbirinden Ayırmak Üzere Tertiplenen Zengezur'un Ermenistan'a Katılma Süreci", AVİM, Blog No. 69, 11. 12. 2019, <https://avim.org.tr/Blog/NAHCIVAN-ILE-AZERBAJYAN-I-BIRBIRINDEN-AYIRMAK-UZERE-TERTIPLLENEN-ZENGEZUR-UN-ERMENISTAN-A-KATILMA-SURECI-11-12-2019>

DEVLETLER	TİCARET HACİMLERİ (MİLYAR \$, 2022 YILI)
AZERBAYCAN	41.79
KAZAKİSTAN	84.66
KIRGIZİSTAN	2.19
ÖZBEKİSTAN	15.35
TÜRKİYE	254.17
TÜRKMENİSTAN	11.7
TOPLAM	409.86

Nahçıvan önemli bir bölge olmuştur. Bu bağlamda Nahçıvan'daki statünün kuruluş süreci de en az Zengezur kadar önemlidir.

18. yüzyılda Safevilerin, Osmanlı Devleti'nin, Avşar Hanedanı'nın ve Kaçarlar'ın hakimiyetinde olan Nahçıvan, Türkmençay Antlaşması'yla Rus Çarlığı hakimiyetine girmiştir. 1917 Bolşevik Devrimi'nin neden olduğu güç boşluğunu Nahçıvan'da Ermeniler doldurmayı amaçlamış, bölgedeki Türklere yönelik katliamlar yapmışlardır. Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra Osmanlı Devleti Güney Kafkasya'ya girdikten sonra Ermenilerin katliamlarını önlemiş ve Nahçıvan merkezli Aras Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası İngiltere ve ABD'nin politikalarıyla Aras Cumhuriyeti feshedilmiştir. Bolşevik idaresi tesis edildikten sonra ise Nahçıvan'da SSC kurulmuştur.⁷ Ankara Hükümeti ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) arasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'yla Nahçıvan "üçüncü bir devlete bırakılmamak koşuluyla" Azerbaycan'ın özerk bölgesi olmuştur.⁸ 1924 yılında özerk cumhuriyet statüsü alan Nahçıvan, 1991 yılında bağımsızlığını elde ettikten sonra kabul edilen 1995 Azerbaycan Anayasası'nın 8. Fesil hükümleri uyarınca Azerbaycan'a bağlı "Özerk Cumhuriyet / Muxtar Respublika" olma

7 Hüsamettin Karamanlı, "Nahçıvan", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 32, 2016, ss. 294-297.

8 Bilal Şimşir, "Kars Antlaşması", Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kars-antlasmasi/> ; Hümeyra Karabıyık, "Moskova Antlaşması", Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/>

statüsünü sürdürmüştür.⁹ Böylelikle Zengezur'un batısı Ermenistan SSC kontrolünde yer almasına rağmen Nahçıvan Azerbaycan hakimiyetinde kalmıştır. İkinci Karabağ Savaşı sonrası dönemde ise Zengezur Koridoru'nun açılma süreci, Nahçıvan'ın Azerbaycan kontrolünde kalmasının jeo-stratejik açıdan ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir.

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI SONRASI ZENGEZUR KORİDORU'NUN ARTAN ÖNEMİ

İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Zengezur Koridoru'nun açılmasına yönelik diplomatik çabalar Güney Kafkasya'daki aktörlerin önemli gündemlerinden birini oluşturmuştur. Zengezur Koridoru projesi genel olarak kara ve demir yollarıyla Nahçıvan'ı Azerbaycan'a bağlamayı içermektedir. Zengezur Koridoru'nun önemini genel olarak dünya ticareti, Türkiye'nin Azerbaycan ve Türkistan coğrafyasıyla ilişkileri ve özellikle İran'ın Koridor'a yönelik endişeleri açısından değerlendirmek gerekir.

Öncelikle Zengezur Koridoru Pasifik ve Atlantik Okyanusları'nı birbirine bağlayan en kısa kara yolu olup, Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ticaretinin de kesişim noktasında yer almaktadır.¹⁰ Bu çerçevede koridorun açılmasını sadece Güney Kafkasya'daki hegemonya mücadelesi açısından analiz etmemek gerekmektedir. Zira Zengezur

9 Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.ajb.az/site/konstitusiyaya.pdf>

10 Piotr Gawliczek ve Khayal Iskenderov, "The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in the South Caucasus region)", Security & Defence Quarterly, 41 (1), 2023, s. 40

Koridoru özellikle COVID-19 salgınından sonra kriz yaşayan küresel ekonomik dengelere olumlu katkı sağlayabilecektir. Zengezur Koridoru'nun küresel ekonomiye etkisini Türkistan coğrafyasındaki devletlerin ticaret hacimleri üzerinden değerlendirmek de mümkündür.¹¹

Koridor'un küresel ekonomiye olası katkılarının yanı sıra Türkiye'nin Türk dünyası ile ilişkilerini olumlu etkilediği / etkileyeceği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Zengezur Koridoru'yla Türkiye ve Türk dünyası arasındaki bağlantı kesintisiz bir biçimde sağlanabilecek¹², başka bir ifadeyle "Turan Koridoru" oluşacaktır.¹³ Savaş'tan sonra Türkiye-Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi'nde ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)'nin Semerkant Bildirisinde de Zengezur Koridoru'nun açılmasının Türk dünyası açısından önemi vurgulanmıştır. Daha geniş bir biçimde belirtirsek 15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan ve Türkiye-Azerbaycan arasındaki müttefiklik ilişkisini geliştiren Şuşa Beyannamesi'nde Zengezur Koridoru'nun açılmasının iki devlet arasındaki ulaşım ve iletişime önemli katkılar sağlayacağını altı çizilmiş, Nahçıvan-Kars Demiryolu'nun Zengezur Koridoruyla birleştirilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir.¹⁴ Böylelikle Türkiye, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu'yla Güney Kafkasya'nın kuzeyinden, Nahçıvan-Zengezur Koridoru aracılığıyla güneyinden bölgeye erişim sağlayacaktır. Hiç şüphesiz bu durum, Türkiye'nin Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki kilit rolünü arttıracaktır.

Koridor'un açılması ve Türkiye'nin Türk dünyası ile ilişkilerine etkileri şüphesiz ki bölgedeki diğer aktörlerin istediği bir durum değildir. Fakat İran dışındaki aktörler Zengezur Koridoru'nun açılmasını sıfır toplamı değerlendirilmemektedir. Örneğin Rusya Federasyonu (RF) geleneksel yakın

çevre politikası çerçevesinde eski Sovyet etki alanında hegemonyasını tehdit eden herhangi bir aktörün varlığını olumlu karşılamamaktadır.¹⁵ "Turan Koridoru" iddiaları, Türkiye'nin 1990'lardaki askeri ve ekonomik gücünün ötesinde olması ve İkinci Karabağ Savaşı'nın önemli aktörlerinden biri olması RF'nin istediği bir durum değildir. Ancak Karabağ Ateşkes Antlaşması gereği hem Laçın Koridoru'nda hem de olası Zengezur Koridoru'nda kontrolü elinde tutacağı için İran kadar eleştirel yaklaşmamaktadır.¹⁶

Gürcistan da Zengezur Koridoru'nun açılması durumunda Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu üzerinden ve Türkiye-Azerbaycan kara ticareti üzerinden elde ettiği gelirlerde azalma olacağından, dolayısıyla bölge ticaretindeki öneminin görece gerilemesinden ötürü Koridor'a mesafeli yaklaşmaktadır.¹⁷

Fakat İran'ın Koridor'a yönelik tepkisi RF ve Gürcistan'ın tepkilerinden çok daha fazladır. Genel hatlarıyla İran'ın Zengezur Koridoru'nun açılmasına yönelik endişelerini şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:¹⁸

- Azerbaycan ve Türkiye'nin bölgede gücünü arttırmasının İran'ın kuzeyindeki Türklerin siyasal bilinçlerine olası yansımaları.
- Yaklaşık 30 yıldır Azerbaycan-Nahçıvan arasında İran üzerinden yapılan ticaretin sektöre uğraması.
- Türkiye'nin Azerbaycan'dan bu hat aracılığıyla doğalgaz alması halinde İran'ın gaz gelirlerinin azalma ihtimali.

¹¹ Jane, passim.

¹² Arif Keskin, "Zengezur Koridoru ve Kafkasya'daki Jeopolitik Rekabetin Dönüşümü", Fikir Turu, 25 Ekim 2021, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/>

¹³ Batın Durmaz, "Geçmişten Geleceğe Türk Dünyasına Bakış: Türk Devletleri Teşkilatı Semerkant Bildirisinin Önemi", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 28 Mart 2023, <https://21yzyt.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/gecme-sten-gelecege-turk-dunyasina-bakis-turk-devletleri-teski-lati-semerkant-bi-ldi-risi-ni-n-onemi>

¹⁴ "Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki koridor Tahran'ı endişelendiriyor: Türk ülkeleri arasındaki ticarete kavşak olan İran bu özelliğini yitirebilir", BBC, 29 Kasım 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55109473>; Taştekin, loc. cit.

¹¹ <https://data.worldbank.org/topic/trade>

¹² Mehmet Seyfettin Erol, Azerbaycan'ın Türk Konseyi Dönem Başkanlığı'ndan Türk Devletleri Teşkilatı'na, ANKASAM, 28 Kasım 2021, <https://www.ankasam.org/azerbaycanin-turk-konseyi-donem-baskanligindan-turk-devletleri-teskilatina/>

¹³ Fehim Taştekin, "İran ve Azerbaycan arasında gerilim neden arttı?", BBC, 11 Nisan 2023, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c51kzkg4j48o>

¹⁴ "Zengezur koridoru projesiyle ilgili bilinenler neler?", BBC, 17 Eylül 2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgjd28700mo>

- Orta Asya kara ticaretinde İran'ın cazibesinin azalma ihtimali.
- Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin askeri ve istihbari açıdan gelişmesi.

Yukarıdaki gerekçeler ışığında İran, Zengezur Koridoru'nun açılmasına askeri ve siyasi açıdan tepkileri vermektedir. Örneğin 17 Ekim 2022 tarihinde Zengezur'a yakın bölgede tatbikatlar başlatmış ve "bölge ülkelerinin sınırlarının değişmesinin kabul edilmeyeceğini" ifade etmiştir. Bu çerçevede İran, Zengezur güzergahının yakınında yer alan Ermenistan'ın Kapan Şehri'ne de başkonsolosluk açmıştır.¹⁹

Bu gelişmeler üzerine 13 Haziran 2023 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla ilgili sorunun Ermenistan'dan değil İran'dan kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu görüşe paralel olarak Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan da Koridor'un açılma sürecini tıkayan devletin İran olduğunu vurgulamıştır.²⁰ Mirzoyan'ın açıklamalarından önce Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan da 15 Aralık 2021 tarihinde Brüksel'de Zengezur'da demiryolu çalışmalarının başladığını, koridor açılışının riskler olduğu kadar Ermenistan açısından fırsatlar da içerdiğini dile getirmiştir.²¹

Türkiye ve Ermenistan tarafının Zengezur Koridoru'na ilişkin yaklaşımlarına karşılık İran'ın dini lideri Ali Hamaney'in Erdebil Temsilcisi Seyyid Hasan Amili, Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki bağlantı yoluyla ilgili İran'ın bir sorunu olmadığını, İran'ın sadece Ermenistan-İran sınırının başka ülkelerin kontrolüne geçmesine karşı olduğunu ifade etmiş ve Türkiye-Nahçıvan-Azerbaycan'ı birbirine bağlayan yolun İran'dan geçmesini

19 Ahmet Dursun, "İran'ın Azerbaycan'a yönelik tutumu ve sınırdaki askeri tatbikatlar gerilimi tırmandırıyor", Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-azerbaycana-yonelik-tutumu-ve-sinirdaki-askeri-tatbikatlar-gerilimi-tirmandiriyor/2736058>

20 Kenan Aslanlı, "Zengezur Koridoru: Yeni Gelişmeler ve Gelecek Senaryoları", IRAM, 19 Haziran 2023, <https://www.iramcenter.org/zengezur-koridoru-yeni-gelismeler-ve-gelecek-senaryolari-2388>

21 "Ermenistan Zengezur Koridoru'ndan geçecek demiryolunun inşası için hazırlıklara başladı", Haber Global, 29 Aralık 2021, <https://haberglobal.com.tr/gundem/ermenistan-zengezur-koridorundan-gececek-demiryolunun-insasi-icin-hazirliklara-basladi-151550>

önermiştir.²² Bilindiği üzere bu açıklamadan yaklaşık bir yıl önce Azerbaycan ve İran, Nahçıvan ve Doğu Zengezur arasında yeni bir yolun yapımı konusunda anlaşmışlardır. Söz konusu Nahçıvan Anlaşması'na göre yol İran üzerinden Azerbaycan'a bağlanacaktır.²³ Genel hatlarıyla aktardığımız bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere İran, Zengezur koridorundan ziyade bölgedeki ulaşım hatlarının kendi kontrolünün dışında oluşturulmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü Zengezur Koridoru'nun açılması aynı zamanda İran'ın Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki etkisinin görece olarak azalması anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Zengezur Koridoru'nun açılış süreci, Yeni Büyük Oyun'un²⁴ devamı niteliğinde değerlendirilebilir. Yeni Büyük Oyun'un başlarında jeopolitik güç mücadelesinde belirleyiciliği az olan Türkiye'nin özellikle İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra artan etkisi Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla daha belirgin hale gelecektir. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin etkisi, "Adriyatikten Çin Seddi'ne Türk dünyası" projesindeki amaç-araç dengesizliğinin ötesindedir. Koridorun açılmasının şüphesiz Türk devletlerinin birliğine ya da ileri entegrasyon sürecine kısa vadede etki yaratma ihtimali düşüktür. Fakat yine de koridorun Yeni Büyük Oyun'da Türkiye'nin belirleyiciliğine orta ve uzun vadede olumlu katkı yapacağı iddia edilebilir. Çünkü Zengezur Koridoru'nun açılmasının, sonuçları itibarıyla sıfır toplamı olmasa da Güney Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında Türkiye'nin etkisine katkı yapacağı aşikardır.

22 "İran'dan Zengezur Koridoru açıklaması: "Ermenistan reddedirse...", Ulusal Kanal, 17 Haziran 2023, <https://www.ulusal.com.tr/dunya/irandan-zengezur-koridoru-aciklamasi-ermenistan-reddedirse-15030114>

23 "Azerbaycan ve İran'dan "Nahçıvan" anlaşması", A Haber, 22 Haziran 2023, <https://www.ahaber.com.tr/dunya/2022/03/11/azerbaycan-ve-irandan-nahcivan-anlasmasi>

24 SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar Havzası, Güney Kafkasya, Orta Asya ve Afganistan bölgesel ve bölge dışı aktörlerin mücadele alanı haline gelmiştir. Bu mücadeleye "Yeni Büyük Oyun" adı verilmektedir. Birinci Büyük Oyun'un aksine Yeni Büyük Oyun'da rekabet eden aktörlerin sayıca fazla olması dikkat çekmektedir. Türkiye, RF, İran, Çin, Hindistan, Pakistan, Avrupa Birliği ve ABD Yeni Büyük Oyun'un önemli aktörleri arasında yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Jane, op. cit., ss. 271-284.

n11'deki mağazanı aldostum.com'a ücretsiz taşı

n11 entegrasyonumuz sayesinde
Tek tıkla bütün ürünlerinizi yükleyin
Otomatik stok güncelleme
Otomatik fiyat güncelleme

5%
Komisyon
Oranı

Elektronik
grubu için
3%
Komisyon
Oranı

Daha detaylı bilgi için **0(216) 335 0 335** nolu numaradan destek alabilirsiniz. Kampanya 28 ŞubatTarihine kadar geçerlidir.

PAYTR Güvenli Sanal POS Hizmeti ile Ödeme Güvenliğinizi Sağlar.

aldostum.com

SANCAK ÖĞRENCİ YURTLARI

BURSA, ANKARA VE KONYA'DA

Evinizdeki Konfor

www.sancakyurtlari.com

0(216) 523 22 23

Genel Merkez: Küçükbakkalköy Mh. Şerifali Cd. N:7-9Ataşehir/ İSTANBUL

Batu Zeytinyağları

www.batugida.com.tr

www.batuzeytinyaglari.com

Telefonla Sipariş alınır!

☎ 0(531) 458 59 64

TESAM YAYINLARI

